

Ústav informácií a prognóz školstva

**ZÍSKAVANIE, ROZVOJ A UDRŽIAVANIE EFEKTÍVNOSTI
UČITEĽOV**

Národná podkladová správa za SR pre OECD

Bratislava 2003

Názov: ZÍSKAVANIE, ROZVOJ A UDRŽIAVANIE EFEKTÍVNOSTI UČITEĽOV
(Národná podkladová správa za SR pre OECD)

Autori: M. Beňo, J. Herich, S. Christenko, M. Lipská, J. Rašková, E. Rebrošová,
V. Rosa, J. Smida, P. Straka, L. Šimčáková, E. Tomanová, L. Tužinský,
M. Zvalová, P. Zverka

Prekladateľka: S. Pokorná

Jazyková úprava: G. Aichová

Technická úprava
a návrh obálky: I. Zverková

Vydavateľ: Ústav informácií a prognóz školstva, Bratislava 2003

ÚVOD

Predložená správa je výsledkom práce jednotlivcov a pracovných tímov z viacerých vedecko-pedagogických, metodicko-pedagogických pracovísk a univerzít na Slovensku. Jej tvorbu koordinoval a riadil Ústav informácií a prognóz školstva v Bratislave.

Na vypracovaní správy sa podieľali M. BEŇO, J. HERICH, M. LIPSKÁ, J. RAŠKOVÁ, E. REBROŠOVÁ, J. SMIDA, P. STRAKA, Ľ. ŠIMČÁKOVÁ, E. TOMANOVÁ, M. ZVALOVÁ, P. ZVERKA z ÚIPŠ, V. ROSA, Ľ. TUŽINSKÝ, S. CHRISTENKO zo Štátnej školskej inšpekcie v Bratislave a ako oponenti E. PETLÁK z Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre a M. NOVÁK z Metodicko-pedagogického centra v Banskej Bystrici.

Veľkú podporu dostali tvorcovia správy z Ministerstva školstva SR. Obsah správy sa opiera o výsledky vedeckovýskumnej práce komunity pedagogických vedcov a vysokoškolských učiteľov zo SR. Vo fáze ukončovania správy boli zohľadnené pripomienky z OECD. Autori správy si považovali za česť podieľať sa na tvorbe tohto materiálu aj preto, že Slovenská republika je novým členom OECD a chce prispieť k dobrej úrovni práce tejto významnej medzinárodnej organizácie a zároveň aj opierať sa o skúsenosti jej starších členov.

*M. BEŇO
koordinátor*

Obsah

ÚVOD	3
ZOZNAM TABULIEK	6
ZOZNAM GRAFOV	7
SÚHRN	8
1. NÁRODNÝ KONTEXT	11
1.1. Politické priority a ciele	11
1.2. Demografické trendy a kultúrne rozdiely	14
1.3. Ekonomické podmienky a trendy pracovného trhu	17
1.4. Finančné zdroje na vzdelávanie	19
1.5. Predstavy verejnosti o škole a školovaní	20
2. ŠKOLSKÝ SYSTÉM A PEDAGOGICKÍ PRACOVNÍCI	23
2.1. Školský systém v SR	23
2.1.1. Počty škôl	27
2.2. Zodpovednosť na jednotlivých stupňoch riadenia	28
2.2.1. Financovanie štátnych škôl	30
2.2.2. Tvorba obsahu vzdelávania	31
2.2.3. Pracovnoprávne vzťahy a zamestnanosť v školstve	32
2.3. Cirkevné a súkromné školy	33
2.4. Počty učiteľov	33
2.5. Pohyb v počte učiteľov	35
2.6. Kvalifikovanosť učiteľov a odbornosť vyučovania	37
2.7. Sociálni partneri	38
3. ZÍSKAVANIE SCHOPNÝCH ĽUDÍ PRE UČITEĽSKÉ POVOLANIE	40
3.1. Identifikácia hlavných strategických problémov	40
3.2. Údaje, trendy a faktory	42
3.2.1. Spôsoby získavania a udržania učiteľskej kvalifikácie	42
3.2.2. Zloženie adeptov učiteľského povolania	44
3.2.3. Výkon učiteľského povolania a zotrvanie v ňom	45
3.2.4. Platy učiteľov	45
3.3. Strategické iniciatívy a ich vplyv	46
3.3.1. Koncepčné a legislatívne zmeny	46
3.3.2. Získavanie učiteľov z iných krajín	47
3.3.3. Politické priority získavania schopných učiteľov	48
4. VZDELÁVANIE, ROZVOJ A CERTIFIKÁCIA UČITEĽOV	51
4.1. Identifikácia hlavných strategických problémov	51
4.2. Údaje, trendy a faktory	53
4.2.1. Odborná a pedagogická spôsobilosť	53
4.2.2. Príprava učiteľov	54
4.2.3. Možnosti ďalšieho vzdelávania učiteľov	54
4.2.4. Začínajúci učelia	55
4.2.5. Formy ďalšieho vzdelávania	55
4.3. Strategické iniciatívy a ich vplyv	58
4.3.1. Skvalitnenie učiteľskej prípravy	58
4.3.2. Strategické zmeny vo vzdelávaní učiteľov	58

5. NÁBOR, VÝBER A ZARAĐOVANIE UČITEĽOV	59
5.1. Identifikácia hlavných strategických problémov	59
5.2. Údaje, trendy a faktory	61
5.2.1. Prijímanie učiteľov do zamestnania	61
5.2.2. Získavanie pracovných miest	62
5.2.3. Pracovnoprávne vzťahy	63
5.2.4. Rozmiestňovanie absolventov	64
5.3. Strategické iniciatívy a ich vplyv	64
5.3.1. Zmeny v prijímaní učiteľov do škôl	64
5.3.2. Zatraktívnenie učiteľského povolania	64
5.3.3. Strategický rozvoj v oblasti náboru, výberu a zaraďovania učiteľov	64
6. UDRŽIAVANIE EFEKTÍVNOSTI UČITEĽOV	66
6.1. Identifikácia hlavných strategických problémov	66
6.2. Údaje, trendy a faktory	67
6.2.1. Dôvody odchodu učiteľov zo škôl	67
6.2.2. Dôvody absencie	67
6.2.3. Dovolenky učiteľov	68
6.2.4. Pracovné hodnotenie učiteľov	69
6.2.5. Kariérny postup učiteľov	71
6.2.6. Mzdové tarify	71
6.2.7. Kvalifikačné skúšky	72
6.2.8. Veľkosť tried a pracovný úväzok učiteľa	72
6.2.9. Bezpečnosť školy a disciplína študentov	74
6.2.10. Programy profesijného rastu učiteľov	75
6.2.11. Odchod do dôchodku	75
6.3. Strategické iniciatívy a ich vplyv	76
6.3.1. Opatrenia na zvýšenie a udržanie záujmu o učiteľské povolanie	76
6.3.2. Strategické zámery v tvorbe učiteľskej politiky	76
ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY	77

ZOZNAM TABULIEK

Tabuľka 1.1.	Prognóza žiakov a učiteľov základných škôl	14
Tabuľka 1.2.	Prognóza žiakov a učiteľov gymnázií	15
Tabuľka 1.3.	Prognóza žiakov a učiteľov stredných odborných škôl	16
Tabuľka 1.4.	Prognóza žiakov a učiteľov stredných odborných učilíšť	17
Tabuľka 2.1.	Školy podľa stupňa vzdelania a zriaďovateľa (šk. r. 2001/02)	27
Tabuľka 2.2.	Školy podľa stupňa vzdelania a druhu obcí (šk. r. 2001/02)	27
Tabuľka 2.3.	Žiaci podľa stupňa vzdelávania a zriaďovateľa (šk. r. 2001/02)	28
Tabuľka 2.4.	Žiaci podľa stupňa vzdelania a druhu obcí (šk. r. 2001/02)	28
Tabuľka 2.5.	Retrospektíva učiteľov v základných školách	34
Tabuľka 2.6.	Retrospektíva učiteľov v gymnáziách	34
Tabuľka 2.7.	Retrospektíva učiteľov v stredných odborných školách	35
Tabuľka 2.8.	Retrospektíva učiteľov v stredných odborných učilištiach	35
Tabuľka 3.1.	Študenti učiteľstva v špecifických druhoch štúdia	43
Tabuľka 3.2.	Počet študentov navštevujúcich programy základnej učiteľskej prípravy	44
Tabuľka 3.3.	Priemerná mesačná mzda v školstve za rok 2001 v porovnaní s vybranými odvetviami ekonomických činností v SR	46
Tabuľka 5.1.	Normatívny počet učiteľov na triedu v základnej škole s vyučovacím jazykom slovenským	61
Tabuľka 5.2.	Normatívny počet učiteľov na triedu štvorročného (päťročného) gymnázia	61

ZOZNAM GRAFOV

Graf 1.1.	Prognóza žiakov a učiteľov základných škôl do roku 2015	15
Graf 1.2.	Prognóza žiakov a učiteľov gymnázií do roku 2015	15
Graf 1.3.	Prognóza žiakov a učiteľov stredných odborných škôl do roku 2015	16
Graf 1.4.	Prognóza žiakov a učiteľov stredných odborných učilíšť do roku 2015	17
Graf 2.1.	Vývoj celkového počtu pracovníkov v školstve	36
Graf 2.2.	Vývoj počtu pracovníkov v školách	36
Graf 3.1.	Základná štruktúra vzdelávania učiteľov	42
Graf 3.2.	Vývoj priemernej mzdy v národnom hospodárstve SR a v školstve	45

SÚHRN

Do školskej sústavy v Slovenskej republike patria materské, základné a stredné školy, učilištia a špeciálne školy, ktoré sú kodifikované školským zákonom. Sem sú začlenené i základné umelecké školy. Do školskej sústavy patria aj výchovno-vzdelávacie zariadenia, poradenské zariadenia, záujmovo-vzdelávacie zariadenia a školské účelové zariadenia. Najvyšší stupeň vzdelávania v SR poskytujú vysoké školy.

Základné školy organizačne spájajú základné a nižšie stredné vzdelávanie. Majú spravidla deväť ročníkov s možnosťou doplnenia nultého ročníka pre deti zo sociálne znevýhodneného prostredia, ktoré k začatiu školského roka dosiahli vek nástupu do základnej školy, ale školskú zrelosť nedosiahli. Základné vzdelávanie sa realizuje na štvorročnom prvom stupni (1. - 4. ročník), nižšie stredné vzdelávanie na päťročnom druhom stupni (5. - 9. ročník).

Stredné školy sa členia na gymnáziá, stredné odborné školy a stredné odborné učilištia.

V gymnáziách sa realizuje nižšie stredné a vyššie stredné všeobecné vzdelávanie. Gymnáziá pripravujú žiakov predovšetkým na terciárne vzdelávanie. Štúdium v gymnáziách môže byť štvor-, päť-, šesť- alebo osemročné, pričom štvorročné štúdium a päťročné - bilingválne štúdium zahŕňa iba vyššie stredné vzdelávanie a šesť- a osemročné štúdium zahŕňa nižšie i vyššie stredné vzdelávanie. Prestup na osemročné štúdium v gymnáziách je možný po absolvovaní štvrtého ročníka, na šesťročné štúdium po absolvovaní šiesteho ročníka a na päťročné štúdium po absolvovaní ôsmeho ročníka základnej školy.

Stredné odborné školy pripravujú na výkon odborných činností, najmä technicko-hospodárskych, ekonomických, pedagogických, zdravotníckych, sociálno-právnych, správnych, umeleckých a kultúrnych. Predovšetkým v štvor- a päťročných študijných odboroch poskytujú vyššie stredné odborné vzdelávanie ukončené maturitnou skúškou, ktoré oprávňuje uchádzať sa o prijatie na postsekundárne vzdelávanie nezahrnuté do terciárneho vzdelávania (ISCED 4) a na prvý stupeň terciárneho vzdelávania (ISCED 5). V malom počte dvoj- a trojročných odborov poskytujú vyššie stredné odborné vzdelávanie bez maturity. Špecifickým typom strednej odbornej školy je konzervatórium, ktoré pripravuje pre odbory spev, hudba, tanec alebo dramatické umenie.

Stredné odborné učilištia poskytujú predovšetkým v dvoch- a trojročných učebných odboroch kvalifikáciu na robotnícke a odborné povolania.

V malom počte štvor- a päťročných študijných odborov ukončených maturitnou skúškou pripravujú na výkon náročných robotníckych povolaní a niektorých technicko-hospodárskych činností prevádzkového charakteru; pripravujú aj na postsekundárne vzdelávanie nezahrnuté do terciárneho a na prvý stupeň terciárneho vzdelávania.

Učilištia, ktoré nie sú formálne považované za stredné školy, poskytujú možnosť jedno- a dvojročnej odbornej prípravy pre žiakov, ktorí ju po deväť-, resp. desaťročnej dochádzke do základnej školy ukončili v nižšom ako 9. ročníku alebo 9. ročník základnej školy neukončili úspešne.

Špeciálne školy sú určené pre deti a mládež so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami, ktoré sa nedajú zaradiť do bežných škôl. Pre deti a mládež s telesným a zmyslovým postihnutím sa zriaďujú základné školy, ktoré poskytujú základné a nižšie stredné vzdelávanie a na stredné školy, ktoré podobne ako bežné stredné školy sa členia na gymnázia, stredné odborné školy a stredné odborné učilišťa a poskytujú vyššie stredné vzdelávanie, a to všeobecné alebo odborné. Žiaci v týchto školách získavajú vzdelanie, ktoré je rovnocenné so vzdelaním získaným v bežných školách.

Stredné školy organizujú okrem denného štúdia i štúdium popri zamestnaní, v ktorom sa spravidla študuje celý zvolený odbor. Toto štúdium teda poskytuje vzdelanie ekvivalentné vzdelaniu získanému denným štúdiom. Štúdium popri zamestnaní je jednou z foriem vzdelávania dospelých.

Vzhľadom na to, že povinná školská dochádzka v SR je desaťročná, je prirodzené, že po ukončení nižšieho stredného vzdelávania v základnej škole prakticky každý žiak pokračuje v školskej dochádzke v nejakej strednej škole a významná väčšina získava vyššie stredné vzdelanie ukončené maturitou, alebo bez maturity. Ak žiak neukončí vyššie stredné odborné vzdelávanie maturitnou skúškou, môže si vzdelanie doplniť v nadstavbovom štúdiu ukončenom maturitnou skúškou, ktoré organizujú stredné odborné učilišťa aj stredné odborné školy.

Výchova a vzdelávanie v SR sa uskutočňuje v štátnom (slovenskom) jazyku, ale aj v jazyku národnostných menšín - v maďarskom, ukrajinskom, nemeckom a bulharskom jazyku. Stredné vzdelávanie sa realizuje v maďarskom, ukrajinskom a bulharskom jazyku, vyššie stredné odborné vzdelávanie iba v maďarskom jazyku.

Školy poskytujúce základné a stredné vzdelávanie v SR sú väčšinou štátne, po roku 1989 patria do siete týchto škôl opäť i súkromné a cirkevné školy.

Všetci učitelia základných a stredných škôl musia mať vysokoškolské univerzitné vzdelanie. Toto vzdelanie môže záujemca získať na ktorejkoľvek univerzite, ktorá má fakultu (fakulty) akreditovanú na štúdium učiteľstva. Stupeň štúdia je magisterský alebo inžiniersky, forma môže byť denná, externá alebo diaľková.

Získaná učiteľská kvalifikácia má neobmedzenú platnosť. Kvalifikovaný učiteľ môže vstúpiť do učiteľskej služby kedykoľvek počas profesijnej pracovnej kariéry (aj opakovane).

Učitelia, ktorí získali učiteľskú kvalifikáciu v minulosti, ale ich aprobácia sa stala vzhľadom na inovačné a iné zmeny v školstve nepotrebná, majú možnosť získať novú kvalifikáciu formou rekvalifikácie.

Kvalifikovaní učitelia majú možnosť vzdelávať sa aj v ďalšej forme štúdia - rozširujúcim štúdiu. Môžu ho absolvovať na fakulte, ktorá má akreditovaný študijný program na učiteľstvo predmetu, o ktorý si chcú rozšíriť kvalifikáciu. Medzi formy ďalšieho vzdelávania patrí príprava vedúcich pedagogických pracovníkov, priebežné vzdelávanie, špecializačné inovačné štúdium, špecializačné kvalifikačné štúdium a rozširujúce štúdium.

Počet študentov učiteľstva za posledné roky stále narastá. Hoci z celkového počtu vysokoškolských študentov percento študentov učiteľských odborov je v SR skoro dvojnásobné v porovnaní s priemerom krajín EÚ, do školskej praxe nastupuje iba časť z nich. Na jednej strane je to dôsledok výrazne atraktívnejších pracovných a sociálnych podmienok v iných oblastiach (najmä pre učiteľov cudzích jazykov a informatiky), na druhej strane dôsledok nekonceptnej personálnej politiky v poslednom desaťročí, hrubé ekonomické a spoločenské nedocenenie významu učiteľskej práce, ťažké pracovné podmienky bez možností regenerácie, obmedzené perspektívy kariérového rastu. Vznikajú problémy so štruktúrou učiteľov - narastá podiel učiteľov dôchodcov, pretrváva/zvyšuje sa feminizácia - a s odbornou a pedagogickou kvalifikáciou (napr. v základných školách poklesla za posledných 10 rokov o 10 %).

Priemerná mzda v školstve, ktorá má zo všetkých odvetví hospodárstva najviac vysokoškolsky vzdelaných pracovníkov, zaostáva aj napriek vysokým vzdelanostným kvalifikačným požiadavkám kladeným na pedagogických zamestnancov, aj po čiastkových opatreniach za priemernou mzdou v národnom hospodárstve o 10 až 22 %.

Kariérna diverzifikácia učiteľov je daná iba zastávanou funkciou. Vedúci pracovník (riaditeľ školy, zástupca riaditeľa) má k platu funkčný príplatok určený podľa prílohy k zákonu o verejnej službe (napr. riaditeľ strednej školy 10 - 34 % príslušnej platovej triedy, zástupca riaditeľa 8 - 28 %). Iná funkcia (napr. triedny učiteľ, výchovný poradca a pod.) je zasa kompenzovaná znížením príslušnej základnej týždennej miery vyučovacej povinnosti.

Pripravované zmeny týkajúce sa kariérneho postupu učiteľov sú uvedené v Národnom programe výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike na najbližších 15 - 20 rokov, projekt Milénium. Vychádza sa v nich z úvah, že postup (plat) učiteľa by sa nemal odvíjať iba od dĺžky praxe, ale aj od kvality jeho výkonu.

Základný týždenný úväzok bežného učiteľa závisí od typu školy a pohybuje sa v rozpätí od 20 do 35 hodín. Hodina vyučovacej a výchovnej činnosti teoretických predmetov, cvičení a praxe trvá 45 minút, praktické vyučovanie v iných ako školských zariadeniach, alebo v odbornom výcviku trvá 60 minút. Každá vyučovacia a výchovná činnosť prevyšujúca základný úväzok je prácou nadčas. Triednictvo učiteľa sa nepremieta do vyššej tarifnej triedy, ale pri tejto funkcii sa znižuje základný úväzok o 1 alebo 2 hodiny, podľa počtu tried. Ak učiteľ vykonáva aj funkciu výchovného poradcu, znižuje sa mu základný úväzok adekvátne podľa počtu žiakov a typu školy o 1 až 3 hodiny.

Základný úväzok vedúcich pedagogických pracovníkov ako je riaditeľ, zástupca riaditeľa resp. iný pedagogický vedúci, určujú osobitné tabuľky, ktoré rovnako zohľadňujú typ školy a počet tried, príp. žiakov. Základný úväzok sa pohybuje v rozpätí od 4 hodín do 23 hodín. Za riadiacu činnosť prislúcha riadiacim pedagogickým zamestnancom príplatok za riadenie, ktorý sa vypočítava percentuálne podľa stupňa riadenia, miery zodpovednosti, typu školy, počtu žiakov a pod. Odmeňovanie v školstve môže tvoriť okrem mzdového tarifu a príplatku za riadenie ešte osobný príplatok. Na rozdiel od minulosti, všetky ostatné príplatky boli zrušené. Pre nedostatok mzdových prostriedkov, ktoré si vyžiadala reforma mzdových taríf v školstve, sa forma odmeňovania osobným príplatkom znížila na minimum a používa sa skôr výnimočne ako forma ocenenia za mimoriadne výkony.

Novela školského zákona umožňuje zamestnanie ďalších pedagogických zamestnancov - asistentov učiteľa. Táto kategória sa zavádza predovšetkým pre školy s rómskymi žiakmi. Vysokoškolská príprava asistentov učiteľa začala v roku 2001, prví absolventi budú v roku 2003.

V Miléniu sa učiteľ charakterizuje ako rozhodujúci činiteľ vo výchove a vzdelávaní. Medzi navrhovanými opatreniami, ktorými sa sleduje zlepšenie postavenia učiteľa sa ako najdôležitejšie uvádzajú: zvýšenie spoločenského a najmä finančného ocenenia učiteľov, vytváranie väčších možností ďalšieho vzdelávania učiteľov v zahraničí. Navrhuje sa vypracovanie systému ochrany učiteľa pred nadmernou psychickou záťažou a legislatívna úprava ochrany učiteľov ako verejných činiteľov pred nárastom agresie zo strany žiakov i rodičov.

Ďalšie opatrenia súvisia napr. s vypracovaním kvalifikačných kategórií na diferenciaciu pedagogických činností a systému diferencovaného hodnotenia.

Národný kontext

1.1. Politické priority a ciele

Vývoj školy a učiteľov ovplyvňuje proces, ktorý sa označuje ako transformácia spoločnosti. Ide o súbor sociálno-politických, ekonomických, riadiacich, kultúrnych a ďalších zmien, zmyslom ktorých je prechod od reálneho socializmu *k trhovo regulovanej demokratickej spoločnosti*.

Proces transformácie spoločnosti v období 1990 – 2002 nebol priamočiary, mal svoju reflexiu i v školskej politike. Zásadnou zmenou, ktorá nastala počas roka 1990, bolo odideologizovanie školstva pri zvýraznení decentralizácie riadenia a posilnenia autonómie škôl. Podrobný prehľad pozitívnych a negatívnych stránok vývoja školstva v SR poskytuje Národný program výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike na najbližších 15-20 rokov, projekt Milénium (ďalej len Milénium) schválený vládou SR 19. 12. 2001 uznesením č. 1193/2001. Vývojom prechádzala aj legislatíva školstva. Novela školského zákona¹, prijatá v roku 1990, okrem odbúrania ideologických prvkov, poskytla právnu subjektivitu stredným školám, s predpokladom ukončiť tento proces aj v základných školách do roku 1994. Decentralizáciu riadenia riešil zákon č. 542/90 Zb.², ktorý vymedzoval tri stupne riadenia školstva v SR: riaditeľa školy ako prvý stupeň, špecializovanú štátnu správu v školstve (školská správa) ako druhý stupeň a ministerstvo ako ústredný orgán štátnej správy. Súčasne oddeľuje riadiace štruktúry štátnej správy od kontrolných (školská inšpekcia) a vzdelávacích. Takto vznikla nezávislá školská inšpekcia a metodické centrá, ktorých poslaním bolo zabezpečovanie ďalšieho vzdelávania pedagogických zamestnancov. Bol zavedený inštitút samosprávnych orgánov v školstve – rada školy a územná školská rada, ktoré však podľa vyjadrení mnohých pedagógov fungovali prevažne formálne.

Od roku 1994 do roku 1998 boli prijímané zákony, ktoré odsunuli získanie právnej subjektivity základných škôl na neurčitý čas.

Rovnako bola zrušená špecializovaná štátna správa v školstve a nezávislá školská inšpekcia. Obe tieto inštitúcie boli zaradené do centralisticky budovanej všeobecnej štátnej správy iba ako odbory, prípadne úseky.³

¹ Zákon FZ ČSFR č. 171/1990 Zb. ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 29/1984 Zb., o sústave základných a stredných škôl (školský zákon).

² Zákon SNR č. 542/1990 Zb. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve.

³ Zákon NR SR č. 222/1996 Z.z. o organizácii miestnej štátnej správy a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Od roku 1998 dochádza postupne k uvoľňovaniu centralistických tendencií. Štátna školská inšpekcia sa opäť stala nezávislým orgánom štátnej správy. Vznikom vyšších územných celkov boli splnené podmienky na prechod kompetencií v oblasti školstva zo štátnej správy na orgány samosprávy a obce. Všetky plnoorganizované základné školy sa stali právnymi subjektami.

V nestabilných politických pomeroch sú aj hodnoty podporujúce reformu školstva diferencované a neraz aj vnútri koalíčných strán protichodné. Voľbu a presadzovanie konkrétnej školskej politiky však výrazne ovplyvňuje a limituje ekonomický stav štátu a jeho schopnosť saturovať nevyhnutné výdavky na školstvo. V ľavej časti politického spektra boli a sú prezentované etaticko-sociálne hodnoty (bezplatné školstvo, široká sieť dostupných škôl, všestranná a prioritná podpora štátnych škôl), v pravej časti skôr hodnoty konzervatívno-liberálne (spoplatnenie školstva, racionalizácia siete škôl, financovanie škôl prostredníctvom poukážok cez žiakov, podpora rozvoja súkromných a cirkevných škôl).

Široká verejnosť a najmä rodičia s ohľadom na materiálne a finančné možnosti podporujú skôr sociálne orientovanú školskú politiku. Výskum realizovaný v r. 1993⁴ ukázal, že v tom čase mali primerané množstvo prostriedkov na výchovu a vzdelávanie svojich detí $\frac{3}{5}$ rodičov. Za štátne základné školy sa vyslovili $\frac{4}{5}$ a za štátne stredné školy $\frac{3}{4}$ rodičov. Za rozvoj súkromných základných škôl bola $\frac{1}{10}$ a stredných škôl $\frac{1}{3}$ rodičov. Najmenej rodičov sa vyslovilo za cirkevné školy. V čase výskumu $\frac{1}{5}$ rodičov nemala finančné prostriedky na to, aby prispievala na vzdelávanie, $\frac{1}{4}$ mohla prispievať mesačne sumou od sto do tristo korún a nad päťsto korún mohol prispievať len nízky počet rodičov. Pri stále sa zvyšujúcej miere nezamestnanosti nemožno očakávať výraznejšie zmeny v možnostiach a postojoch rodičov k uvedeným problémom.

Školstvo, výchova a vzdelávanie sa neustále vyhlasuje za politickú prioritu, no v skutočnosti je to naopak. Na túto oblasť sa v praxi nazerá úzko technokraticky ako na oblasť veľkých výdavkov a nákladov, ktoré sa doteraz všetky vládne garnitúry, a to aj napriek svojim vyhláseniam o potrebe prednostnej podpory školstva, usilovali minimalizovať.

Politický pluralizmus a pluralitná demokracia vyvolali a vyvolávajú zmeny nielen v politike a jej mechanizmoch, ale aj v kultúrnej politike a celkovej kultúrnej klíme. Ide o zmeny kultúrnych hodnôt, obsahu, organizácie, metód a foriem kultúrnej práce a kultúrneho života občanov. Národná kultúra a umenie sa rozvíjajú v európskom a svetovom kontexte so stále silnejúcim vedomím potreby integrovať sa do inštitucionálnych (najmä do EÚ) i do neinštitucionálnych a nevládných štruktúr. Rozšírenie existujúcich možností kultúrneho povznesenia však brzdí a narúša tzv. masová kultúra koncentrovane prezentovaná tlačou, rozhlasom, ale najmä televíziou. Z komerčných dôvodov tieto médiá uprednostňujú ľahšie a umelecky menejcenné žánre, ktoré často nielenže nekultivujú divákov a poslucháčov, ale naopak, kazia ich vkus, podnecujú agresivitu, brutalitu, sex a prostredníctvom všadeprítomnej reklamy orientujú na spotrebu. Deťom a mládeži predkladajú neraz pochybné, ľudsky prázdne, ale mediálne vyumelkované a vnucované vzory a idoly. Formatívny vplyv pôvodnej literatúry a iných druhov umenia je znižovaný komercializáciou týchto oblastí. Napr. knihy sú také drahé, že sa pre väčšinu obyvateľov, na rozdiel od minulosti, stali takmer nedostupné. Pôvodná filmová tvorba je minimálna, preto nemôže významnejšie ovplyvniť vedomie mladých ľudí.⁵

⁴ BEŇO, M., BEŇOVÁ, T.: *Rodičia o súčasnej škole. Správa z výskumu. Bratislava : Agentúra Pedagóg, 1993, s. 165-166.*

⁵ *Formovanie a sebautváranie mladého človeka v podmienkach humanizácie a demokratizácie spoločnosti a školy (Diskusia).* In: *Pedagogická revue*, roč. 43, 1991, č. 7, s. 481-497; ŠIMČÁKOVÁ, L.: *Mládež a demokracia. Výsledky z medzinárodného porovnávacieho výskumu.* In: *Pedagogická revue*, roč. 48, 1996, č. 9-10, s. 437-445; IHNACÍK, J., ŠPITKA, J.: *Európske vedomie stredoškôľakov, ich postoje k EÚ, demokracii a občianskym hodnotám.* In: *Pedagogické rozhľady*, roč. 11, 2002, č. 2, s. 24-27; ŠIŠTIKOVÁ, A., KOZLÍKOVÁ, M.: *Program prevencie vzniku drogových závislostí na Gymnáziu v Bratislave.* In: *Pedagogické rozhľady*, 1998, roč. 7, č. 4, s. 31-34; EMMEROVÁ, I.: *Programy prevencie drogových závislostí v podmienkach ZŠ.* In: *Pedagogické rozhľady*, roč. 11, 2002, č. 3, s. 22-25; BORGULOVÁ, J.: *Škola robí kultúru - kultúra robí školu.* In: *Pedagogické rozhľady*, 1993/94, č. 5, s. 20-21; DARÁK, M.: *Drogy a drogová prevencia na 1. stupni ZŠ.* In: *Naša škola*, 1999/2000, č. 2, s. 6-15.

Stále významnejšiu úlohu sociálno-kultúrneho výchovného subjektu preberajú na seba náboženstvá, cirkvi, náboženské spoločnosti a sekty. Najmä katolícka cirkev, ktorá má v SR tradične najsilnejší vplyv, si svoje postavenie v procese transformácie ešte upevnila. V súčasnosti je nielen najbohatšou, ale aj najvplyvnejšou náboženskou organizáciou, ktorá sa podieľa na výchove detí a mladých ľudí v škole i mimo nej. Svoje aktivity financuje s podporou štátu a jej vzťah k štátu upravuje aj špeciálny zákon.⁶ Podobnou cestou sa uberajú aj niektoré iné cirkvi a náboženské spoločenstvá, no ich príslušníkov je oveľa menej a tomu zodpovedá aj ich výchovný vplyv.⁷

Na druhej strane bez akéhokoľvek záujmu štátu žije cca 16 % bezkonfesijných občanov, neveriacich, resp. ateistov, ktorých súhrnne možno označiť ako sekulárnych humanistov. Hoci ide o najpočetnejšiu menšinu, štát, na rozdiel od vzťahu k cirkvám, túto skupinu občanov finančne ani morálne nepodporuje, majú zablokovaný prístup do verejnoprávnych médií i všade tam, kde majú cirkvi s podporou štátu otvorené dvere, čo je v rozpore s Ústavou Slovenskej republiky.⁸

Procesom transformácie prechádza aj veda. Výsledkom reorganizácie a pretrvávajúcich rôznych zásahov do jej štruktúr je podstatne užšia a veľmi úsporne financovaná vedecko-výskumná základňa. V rezorte školstva to viedlo napr. k oslabeniu vlastných vedecko-pedagogických aktivít a posilneniu snáh zameraných na preberanie, často mechanické a nekritické, zahraničných pedagogických koncepcií, teórií i knižných publikácií. Vedecko-výskumná činnosť je nekoordinovaná. Napríklad vysoké školy riešia väčšinou to, čo je predmetom len ich záujmu, menej to, čo je potrebné z hľadiska perspektív školstva. V dôsledku toho sa oslabil vplyv pedagogickej vedy na výchovnú a vyučovaciu prax v školách, školských a výchovných zariadeniach. Začali sa presadzovať rôzne pseudovedecké vplyvy (napr. astrológia, zázračné liečiteľstvo, ale aj tmárstvo v „modernom“ rúchu). Status vedy v časti spoločnosti klesol a pravdepodobne preto poklesla pre túto časť spoločnosti aj hodnota v vzdelania.⁹

Tieto kultúrno-politické, kultúrno-osvetové i kultúrno-umelecké a ďalšie pohyby výrazne vplývajú na školstvo, výchovu a vzdelávanie, ale aj na sociálne formovanie detí a mladých ľudí. Sú v istom zmysle prizmou, cez ktorú sa výchova a vzdelávanie chápu ako hodnoty. Do veľkej miery ovplyvňujú ciele a obsah výchovy a vzdelávania, alebo sa na ich revíziu, obnovu a rozvoji podieľajú. Okrem toho sa pomaly, ale isto stávajú súčasťou vyvíjajúceho sa sociálno-kultúrneho prostredia, ktoré nielen inštitucionálne výchovou, ale aj spontánne pôsobí na utváranie osobnosti, najmä na jej vzťah k sebe a svetu, na jej mravné vedomie, každodenné učenie, vzdelávanie i sebazvedzovanie, sebazdokonaľovanie, správanie a činnosť vôbec.

K faktorom, ktoré významne ovplyvnili a ovplyvňujú život a prácu škôl a učiteľov patrí komputerizácia, rozvoj počítačovej gramotnosti a internetizácia inštitúcií, podnikov, škôl a domácností.

Počas transformácie spoločnosti sa napriek jej chaotickosti a živelnosti stále viac upevňovala integračná politická orientácia zameraná na vstup Slovenska do EÚ a do NATO.

⁶ Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou. In: Zbierka zákonov č. 326/2001, čiastka 136.

⁷ Zmluva medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami. In: Zbierka zákonov č. 250/2002, čiastka 108, s. 2434-2438.

⁸ Ústava Slovenskej republiky vo svojej prvej hlave a jej prvom článku hovorí, že „Slovenská republika je zvrchovaným, demokratickým a právnym štátom. Neviaže sa na nijakú ideológiu ani náboženstvo“. V článku 24 naša ústava obsahuje ustanovenie, že „Sloboda myslenia, svedomia, náboženského vyznania a viery sa zaručuje. Toto právo zahŕňa aj možnosť zmeniť náboženské vyznanie alebo vieru. Každý má právo byť bez náboženského vyznania. Každý má právo verejne prejavovať svoje zmysľanie“. Článok 26 zaručuje „slobodu prejavu“ a článok 43 zaručuje „slobodu vedeckého bádania“. Bližšie pozri: Ústava Slovenskej republiky z 1. septembra 1992.

⁹ ONDREJKOVIČ, P.: Nový informačný bulletin O súčasných problémoch vysokých škôl a vedy. In: *Pedagogická revue*, roč. 42, 1990, č. 1, s. 96; ČABRUNOVÁ, A.: Informačné zabezpečenie pracovísk v sociálnych a humanitných vedách. In: *Pedagogická revue*, roč. 47, 1995, č. 3-4, s. 22-33; ZELINA, M.: Vedeckovýskumná práca na Pedagogickej fakulte UK. In: *Pedagogická revue*, roč. 47, 1995, č. 5-6, s. 88-91; BREZINKA, W.: Rozmach a kríza vedeckej pedagogiky. In: *Pedagogická revue*, roč. 48, 1996, č. 1-2, s. 21-28; CHRENKOVÁ, E.: Význam vedy a techniky pre rozvoj Slovenskej republiky. In: *Pedagogická revue*, roč. 52, 2000, č. 4, s. 392-394.

V súčasnosti sa jej mnohorakým spôsobom podriaďujú aj vnútropolitické rozhodnutia a zmeny. Stabilizujú sa politické pomery, v ktorých by sa malo lepšie dariť aj reformným snahám v školstve, v duchu prijatého národného školsko-politického programu. Zintenzívňujú sa školské styky so zahraničím, s prednostnou orientáciou na štáty EÚ a členské štáty NATO. Stále viac škôl a učiteľov spolupracuje so školami v zahraničí, zvyšuje sa počet študentov, ktorí študujú v zahraničných stredných a vysokých školách. Negatívnou stránkou tohto vcelku pozitívneho procesu je však to, že úspešní študenti sa väčšinou nevracajú do vlasti. Dôvody sú prevažne ekonomické.

Vývoj a výkonnosť školstva ovplyvňujú aj regionálne osobitosti a špecifiká, posilňovanie vplyvu miestnych a regionálnych štruktúr (obcí a vyšších územných celkov). Počas transformácie sa často menili mechanizmy riadenia školstva a subjekty ich riadenia. Školské správy ako špecializovaná štátna správa vystriedala štátna správa z reorganizovaných okresných a krajských úradov. Nedávno došlo k ďalším významným zmenám, keď časť regionálnych škôl prešla do právomoci miest a obcí a iná časť do kompetencií regionálnych samosprávnych celkov. Proces decentralizácie riadenia však ešte nie je ukončený.

Novým fenoménom, ktorý mal významný vplyv na vývoj školstva v procese transformácie boli organizácie a občianske združenia pôsobiace v treťom sektore. Viaceré z nich neraz suplovali aj niektoré úlohy štátu a vo veľkej miere prispeli k pokroku konkrétnych škôl.

V ďalšej etape transformácie školstva a realizácie jednotlivých reformných krokov, ktoré vedú ku skvalitneniu výchovy a vzdelávania, významnejšiu úlohu ako doteraz budú zohrávať učители. Predpokladom zainteresovanosti na presadzovaní a uplatňovaní nových myšlienok je však adekvátne (trvale chýbajúce) morálne aj finančné ocenenie ich práce, menej zmien v riadení škôl, väčší záujem riadiacich štruktúr o názory, podnety a iniciatívy učiteľov.

1.2. Demografické trendy a kultúrne rozdiely

Jedným z najdôležitejších faktorov, ktoré ovplyvňujú potreby a stav vzdelávania, je demografický faktor. Pri dlhodobých prognózach a plánovaní rozvoja školstva sa v prvom rade berú do úvahy existujúce a perspektívne zmeny v počte obyvateľov príslušného veku. Vzhľadom na predbežné prognózy o demografickom vývoji obyvateľstva v najbližších rokoch, možno v súvislosti s očakávaným počtom, vekovou štruktúrou žiakov a učiteľov uviesť:

Počet žiakov v základných školách bude naďalej klesať, do roku 2010 výraznejšie, potom sa pokles zmierni. Do roku 2005 by sa mal počet znížiť z 626 645 na 547,7 tisíc. V rokoch 2010 a 2015 bude navštevovať základné školy približne 483 tisíc a 463 tisíc žiakov. Počet interných a externých učiteľov by mal klesať zo 41 983 na 35,2 tisíc v roku 2005, na 31 tisíc v roku 2010 a na približne 29 tisíc v roku 2015 (tabuľka 1.1., graf 1.1.).

Tabuľka 1.1.
**PROGNÓZA
 ŽIAKOV A UČITEĽOV
 ZÁKLADNÝCH ŠKÔL**

Poznámka:
 Prognóza rokov 2002-2015.

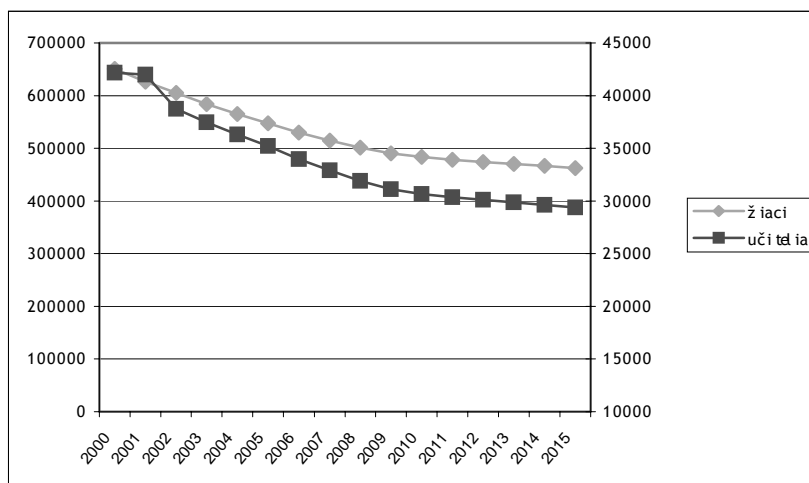
Zdroj:
 Herich, J.: Prognóza vývoja
 materských, základných
 a stredných škôl do roku 2015.
 Bratislava : ÚIPŠ, 2001.

Rok	Žiaci	Učители
2000	650966	42174
2001	626645	41983
2002	604931	38746
2003	584097	37473
2004	564888	36302
2005	547704	35210
2006	529653	33958
2007	514890	32903
2008	501045	31903
2009	490142	31125
2010	483403	30670
2011	478454	30359
2012	474252	30105
2013	470414	29871
2014	466560	29631
2015	462559	29373

**Graf 1.1.
PROGNÓZA ŽIAKOV
A UČITEĽOV
ZÁKLADNÝCH ŠKÔL
DO ROKU 2015**

Poznámka:

Do kategórie učiteľov sú zahrnutí interní a externí učitelia.
Trajektória učiteľov sa vzťahuje k pravej osi grafu.

Transformácia ZŠ spôsobila koncom 90. rokov dočasné zastavenie nárastu počtu študentov gymnázií. To sa premieta do poklesu absolventov v rokoch 2001-2003 s dôsledkom nárastu celkového počtu študentov v týchto rokoch. Do roku 2003 vzrastie ich počet na 98,9 tisíc. Potom ukazovateľ bude klesať na 95,2 tisíc v roku 2005, 83 tisíc v roku 2010 a približne na 74 tisíc študentov gymnázií v roku 2015. Proporcionálne k rastu počtu študentov, by sa mal do roku 2003 zvýšiť aj počet učiteľov gymnázií na 8,7 tisíc. V ďalších rokoch budú počty klesať, v roku 2005 na 8,4 tisíc, v roku 2010 na 7,3 tisíc a v roku 2015 by malo byť v gymnáziách okolo 6,6 tisíc učiteľov (tabuľka 1.2., graf 1.2.).

**Tabuľka 1.2.
PROGNÓZA ŽIAKOV
A UČITEĽOV GYMNÁZIÍ**

Poznámka:

Prognóza rokov 2002-2015.

Zdroj:

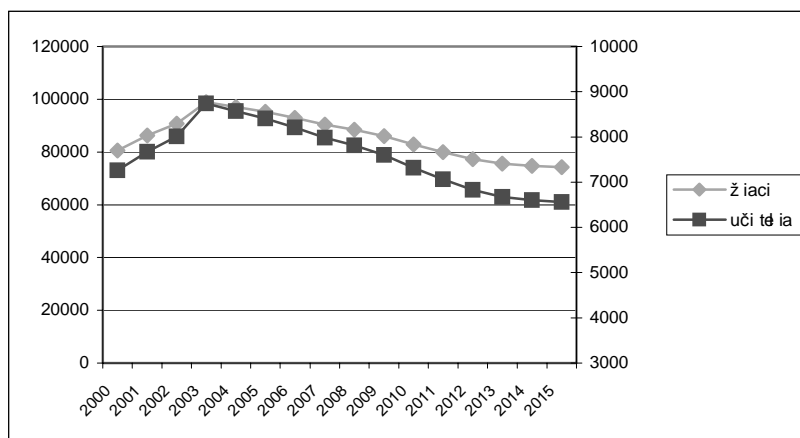
Herich, J.: Prognóza vývoja materských, základných a stredných škôl do roku 2015. Bratislava : ÚIPŠ, 2001.

Rok	Žiaci	Učitelia
2000	80615	7260
2001	86239	7672
2002	90728	8014
2003	98916	8738
2004	97048	8573
2005	95207	8410
2006	92956	8211
2007	90351	7981
2008	88441	7812
2009	86014	7598
2010	82878	7321
2011	79946	7062
2012	77317	6830
2013	75550	6674
2014	74716	6600
2015	74287	6562

**Graf 1.2.
PROGNÓZA ŽIAKOV
A UČITEĽOV GYMNÁZIÍ
DO ROKU 2015**

Poznámka:

Do kategórie učiteľov sú zahrnutí interní a externí učitelia.
Trajektória učiteľov sa vzťahuje k pravej osi grafu.

Pretože do roku 2003 bude klesať počet absolventov stredných odborných škôl, počet študentov bude narastať a dosiahne 112,7 tisíc.

Následne bude ukazovateľ klesať na 104,2 tisíc v roku 2005, na 88 tisíc v roku 2010 a na približne 72 tisíc študentov v roku 2015. Do roku 2003 vzrastie počet učiteľov stredných odborných škôl na 14,5 tisíc.

V ďalších rokoch by mali počty klesať tak, že v roku 2005 bude 13,4 tisíc, v roku 2010 11 tisíc a do roku 2015 by malo byť v stredných odborných školách približne 9 tisíc učiteľov (tabuľka 1.3., graf 1.3.).

Tabuľka 1.3.
**PROGNÓZA ŽIAKOV
A UČITEĽOV
STREDNÝCH
ODBORNÝCH ŠKÔL**

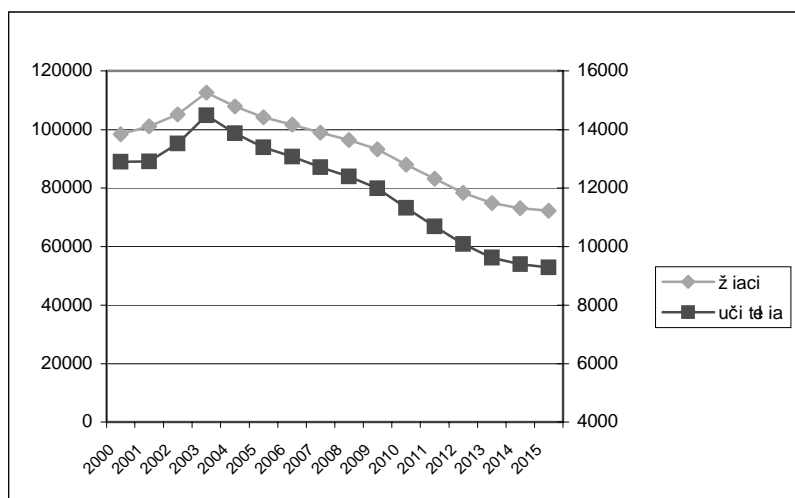
Poznámka:
Prognóza rokov 2002-2015.

Zdroj:
Herich, J.: Prognóza vývoja
materských, základných a
stredných škôl do roku 2015.
Bratislava : ÚIPŠ, 2001.

Rok	Žiaci	Učitelia
2000	98362	12894
2001	101204	12907
2002	105216	13528
2003	112696	14489
2004	107938	13878
2005	104192	13396
2006	101665	13071
2007	98916	12718
2008	96400	12394
2009	93268	11992
2010	88027	11318
2011	83124	10687
2012	78399	10080
2013	74879	9627
2014	73135	9403
2015	72263	9291

Graf 1.3.
**PROGNÓZA ŽIAKOV
A UČITEĽOV
STREDNÝCH
ODBORNÝCH ŠKÔL
DO ROKU 2015**

Poznámka:
Do kategórie učiteľov sú
zahrnutí interní a externí
učitelia.
Trajektória učiteľov sa
vzťahuje k pravej osi grafu.

V 90. rokoch výrazne poklesol počet študentov v stredných odborných učilištiach. Do roku 2002 vplyvom transformácie základných škôl tento ukazovateľ mierne vzrástol, v ďalších rokoch už bude klesať. V roku 2005 by malo byť na stredných odborných učilištiach 102 tisíc, v roku 2010 82 tisíc a v roku 2015 cca 66 tisíc študentov. Do roku 2002 počet učiteľov v stredných odborných školách vzrástol na 8,4 tisíc. V ďalších rokoch budú počty klesať na 7,2 tisíc v roku 2005, 6 tisíc v roku 2010 a do roku 2015 by malo byť na tomto type strednej školy približne 5 tisíc učiteľov (tabuľka 1.4., graf 1.4.).

Tabuľka 1.4.
**PROGNÓZA ŽIAKOV
 A UČITEĽOV
 STREDNÝCH
 ODBORNÝCH UČILIŠŤ**

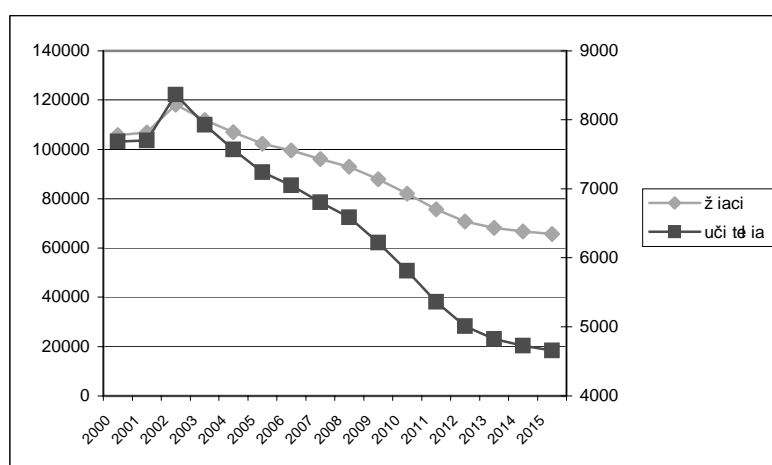
Poznámka:
 Prognóza rokov 2002-2015.

Zdroj:
 Herich, J.: Prognóza vývoja
 materských, základných a
 stredných škôl do roku 2015.
 Bratislava: ÚIPŠ, 2001.

Rok	Žiaci	Učiteľia
2000	105838	7683
2001	106775	7697
2002	118108	8366
2003	111877	7925
2004	106888	7571
2005	102244	7242
2006	99560	7052
2007	96067	6805
2008	92976	6586
2009	87850	6223
2010	82021	5810
2011	75660	5359
2012	70725	5010
2013	68122	4825
2014	66764	4729
2015	65768	4659

Graf 1.4.
**PROGNÓZA ŽIAKOV
 A UČITEĽOV
 STREDNÝCH
 ODBORNÝCH UČILIŠŤ
 DO ROKU 2015**

Poznámka:
 Do kategórie učiteľov sú
 zahrnutí interní a externí
 učiteľia.
 Trajektória učiteľov sa
 vzťahuje k pravej osi grafu.

1.3. Ekonomické podmienky a trendy pracovného trhu

Súčasný nepriaznivý ekonomický trend jednoznačne ukazuje na ťažkový problém ekonomickej výkonnosti a konkurencieschopnosti Slovenska, ktorou je už dlhší čas nízka súhrnná produktivita výrobných faktorov. Nedostatočná je nielen produktivita hmotného kapitálu, ale hlavne produktivita práce s nízkymi tempami rastu a s klesajúcim tempom dynamiky jej prírastkov (medziročný nárast produktivity práce klesol napr. zo 6% v roku 1977 na 1,8% v roku 2001).¹⁰

Problémy nízkej produkčnej schopnosti slovenskej ekonomiky si vyžadujú riešenie na úrovni viacerých relevantných subjektov (vlády, podnikateľov, pracovných síl) a na všetkých úrovniach súčasne.

Z hľadiska požiadaviek na školy a učiteľov je zaujímavé najmä riešenie problémov v podnikateľskej sfére a v oblasti pracovných síl. Patrí k nim najmä nedostatočne kvalifikovaný manažment firiem, zložitá a nedostatočná organizácia, nízka schopnosť inovácie a zavádzania nových poznatkov a technológií do praxe. Prekážkou je aj nízka pružnosť pracovnej sily a jej nedostatočná schopnosť prispôbiť sa zmeneným podmienkam na trhu práce. Prehľbuje sa aj územná a profesijná mobilita pracovných síl. Výraznejšie ekonomické napredovanie Slovenska dlhodobo obmedzuje aj nedostatočná orientácia na kvalitu nielen napr. vo výchovno-vzdelávacom systéme a v aplikovanom výskume, ale aj vo výrobnom procese a v marketingu.

¹⁰ http://www.government.gov.sk/miklos/vizia_vyvoja_2020.html

S tým súvisí aj miera nezamestnanosti absolventov stredných škôl (percentuálny podiel nezamestnaných absolventov z príslušného počtu absolventov v danom roku), ktorá je najnižšia u absolventov gymnázií. Spôsobuje to hlavne vysoký podiel absolventov, ktorí pokračujú v štúdiu na vysokých školách.

Miera nezamestnanosti absolventov gymnázií stúpala do roku 1999. Vtedy dosiahla maximum 25,1 %, v ďalších dvoch rokoch významne klesala a v roku 2001 sa zastavila na 11,1 %.

Miera nezamestnanosti absolventov stredných odborných škôl je v porovnaní s nezamestnanosťou absolventov gymnázií vyššia, krivky vývoja sú však podobné. Nezamestnanosť absolventov stredných odborných škôl kulminovala v roku 1999 na úrovni 47,0 %, potom výrazne klesala a v roku 2001 dosiahla 34,3%.

Miera nezamestnanosti absolventov stredných odborných učilíšť rástla do roku 1999. Vtedy dosiahla 42,0 %. Následne klesala a v roku 2001 bola 39,5 %. *(Uvedené hodnoty miery nezamestnanosti absolventov stredných škôl sa vzťahujú k septembru daného roka)*. Vysoké hodnoty miery nezamestnanosti absolventov signalizujú funkčné disproporcie medzi školským systémom a trhom práce. Obidva tieto činitele sa podieľajú na výške nezamestnanosti absolventov. Trh práce s vysokou celkovou a regionálne diferencovanou mierou nezamestnanosti neposkytuje dostatok voľných a vhodných pracovných miest. Na druhej strane školský systém, ktorý sa snaží sledovať niekedy až chaotickú dynamiku vývoja ekonomickej sféry, nie vždy je schopný „produkovať“ absolventov v momentálne požadovanej odbornej štruktúre.

Z týchto dôvodov pre školy a učiteľov vyplýva potreba:

- prispôbiť prípravu a vzdelávanie svetovým trendom zameraným na zvyšovanie kvality pracovnej sily a na aplikovanie nových, v prvom rade informačných technológií,
- v rámci reformy výchovno-vzdelávacieho systému umožniť čo najširší prístup k vzdelaniu, osobitne v špecializovaných odboroch náročných na ľudský a technologický kapitál,
- lepšie využívať vzdelávacie kapacity na rozvoj celoživotného vzdelávania,
- prekonať doterajšie poňatie vyučovania zamerané prevažne na získanie reprodukčných poznatkov a rozvíjať u žiakov potrebné kompetencie (napr. ako riešiť zložité otázky, ako získavať a spracúvať informácie, komunikovať, učiť sa),
- posilniť vyučovanie cudzích jazykov, rozšíriť využívanie informačných a komunikačných technológií,
- rozšíriť ponuku vzdelávacích ciest tak, aby sa uspokojili diferencované potreby a záujmy rôznych skupín populácie, rozvíjať a využívať celý vzdelávací potenciál detí a mládeže, vrátane talentov,
- zabezpečovať prípravu chýbajúcich potrebných odborníkov v rámci vstupu do EÚ a globalizačných trendov,
- vyrovnáť sa s internacionalizáciou vzdelávania (medzinárodne uznávané vzdelanostné certifikáty, schopnosť komunikovať v medzinárodnom prostredí ako nevyhnutná podmienka profesijného uplatnenia po vstupe do EÚ),
- spolupracovať na transparentnom vymedzení kompetencií a zodpovedností, inovácií organizačnej štruktúry školy, tvorbe vedomostných a výkonových štandardov a nástrojov ich merania, celoplošnom používaní jednotných ukazovateľov kvality a novom ponímaní hodnotenia školských inštitúcií, výchovných a vzdelávacích programov,
- zvyšovať úroveň pregraduálneho a ďalšieho vzdelávania učiteľov,
- spolupracovať na reštrukturalizácii odbornej štruktúry a racionalizácii siete stredných škôl so zamestnávateľskými zväzmi, regionálnymi a inými orgánmi,

- podporovať rozvoj širšieho odborného vzdelávania a zmiešaných škôl kombinujúcich odborné a všeobecnovzdelávacie programy,
- podporovať prístup schopných absolventov stredných škôl do diverzifikovaných stupňov, druhov a typov ďalšieho vzdelávania s cieľom uspokojiť narastajúce kvalifikačné požiadavky na pracovníkov,
- zlepšovať sociálne a pracovné podmienky učiteľov, a tak zabrániť odchodu najschopnejších z nich zo školstva a nezájmu nových absolventov pedagogických fakúlt o učiteľskú profesiu,
- spolupracovať na zdokonalení viaczdrojového systému financovania regionálneho školstva z verejných rozpočtov a doplnkových zdrojov a pri vytváraní špecifických foriem hospodárenia v školstve založených na neziskovom princípe, ako jednej z možností jeho viaczdrojového financovania.

1.4. Finančné zdroje na vzdelávanie

Verejné zdroje na školovanie predstavujú prostriedky z verejných rozpočtov, ktoré tvorí štátny rozpočet, rozpočty obcí a rozpočty vyšších územných celkov. Ich postavenie, funkciu a zostavovanie upravuje zákon Národnej rady SR č. 303/1995 Z. z. o rozpočtových pravidlách v znení neskorších predpisov. Z hľadiska existencie verejných zdrojov pre školovanie má osobitný význam prijatie zákona č. 506/2001 Z. z. o financovaní základných škôl, stredných škôl a školských zariadení. Zo štátneho rozpočtu na školovanie sa hradia finančné prostriedky na vzdelávanie, ktoré sú vyčlenené v kapitole Ministerstvo školstva SR (vysoké školy) a v kapitolách „krajských úradov“ (základné školy, stredné školy, školské zariadenia). Po daňovej reforme (s jej ukončením sa ráta v roku 2004), k verejným zdrojom na školovanie zo štátneho rozpočtu sa pripoja aj zdroje z ďalších verejných rozpočtov, ktorými sú rozpočty obcí¹¹ a rozpočty vyšších územných celkov (samosprávnych krajov).¹² Zdroje z verejných rozpočtov sú určené na financovanie vzdelávania v štátnych a neštátnych školách. Vynakladanie prostriedkov z týchto zdrojov na školovanie je diferencované v závislosti od zriaďovateľov škôl (štát, vyšší územný celok, obec, fyzická alebo právnická osoba, cirkev) a formy hospodárenia (rozpočtové organizácie, príspevkové organizácie, neziskové organizácie poskytujúce všeobecne prospešné služby). Zo štátneho rozpočtu budú financované bežné a kapitálové výdavky štátnych škôl. Noví zriaďovatelia štátnych škôl, ktorými sa po prechode kompetencií v rámci prebiehajúcej reformy verejnej správy stali od 1. 7. 2002 vyššie územné celky (stredné školy) a obce (základné školy), postupne, po vytvorení príjmových predpokladov vo svojich rozpočtoch, prevezmú ekonomické zabezpečenie vecno-prevádzkových výdavkov. Z verejných rozpočtov sa bude prispievať aj na financovanie súkromných a cirkevných škôl (príspevky zo štátneho rozpočtu, prostriedky z rozpočtov obcí alebo prostriedky z rozpočtov vyšších územných celkov).

V Slovenskej republike prebieha aj proces vytvárania právnych predpokladov na postupné zapojenie súkromných zdrojov na školovanie, ako ďalšia z ciest viaczdrojového financovania školstva. Súkromné zdroje predstavujú príspevky od zriaďovateľov súkromných a cirkevných škôl, príspevky od rodičov na úhradu nákladov na výchovu a vzdelanie v neštátnych školách,¹³ zisk z podnikateľskej činnosti,¹⁴ prostriedky nadácií,¹⁵ príspevky a dary od

¹¹ § 9 zákona Slovenskej národnej rady č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov.

¹² Zákon č. 302/2001 Z. z. o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch).

¹³ § 2 zákona č. 506/2001 Z. z. o financovaní základných škôl, stredných škôl a školských zariadení a o doplnení zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 303/1995 Z. z. o rozpočtových pravidlách v znení neskorších predpisov.

¹⁴ § 9 zákona Slovenskej národnej rady č. 542/1990 Zb. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve v znení neskorších predpisov.

¹⁵ Zákon č. 34/2002 o nadáciách a o zmene Občianskeho zákonníka v znení neskorších predpisov.

domácich a zahraničných právnických a fyzických osôb, použitie podielu nezaplatené dane na osobitné účely.¹⁶

Viaczdrojové financovanie si vyžaduje uplatňovať nové formy hospodárenia školských inštitúcií založených na neziskovom princípe. Obohatením doterajších foriem hospodárenia škôl ako príspevkových alebo rozpočtových organizácií sa ukazuje možnosť ich prechodu¹⁷ na neziskové organizácie poskytujúce všeobecne prospešné služby.¹⁸ Ponuku právnických osôb pre školstvo, ktoré hospodária neziskovým spôsobom, dopĺňajú ešte nadácie. Ich uplatnenie v školstve prináša však aj niektoré problémy. Pomerne veľké kompetencie správnych orgánov škôl ako neziskových organizácií a odtrhnutie zriaďovateľa od rozhodovania o ich ďalšej existencii môžu ľahko viesť ku kolíziám so záujmami štátu a obcí v tejto oblasti.

Financovanie školovania s kombinovaným zapojením verejných a súkromných zdrojov v diverzifikovanej podobe, vo väzbe na vhodné formy hospodárenia škôl, umožní zvýšiť objem disponibilných prostriedkov pre školstvo a súčasne zefektívni ich vynakladanie.

1.5. Predstavy verejnosti o škole a školovaní

Predstavy širokej verejnosti o úlohe školy, kvalite školovania a postavení učiteľov prechádzajú v procese transformácie spoločnosti kvalitatívnym vývojom, ktorý sa dá charakterizovať ako pohyb od menej diferencovaných a kompaktnějších etastických predstáv, k názorom a hodnoteniam diferencovanejším a liberálnejším.

Krátko po „nežnej revolúcii“ i počas nej boli voči školstvu, kvalite školovania i postaveniu učiteľov vyslovené, najmä jej protagonistami, kritické názory a hodnotenia. Zahŕňali napr. tvrdenia o zaostalosti nášho školstva v porovnaní s vyspelými západnými krajinami a o nízkych investíciách do školstva. Kritizovaná bola jednotná škola ako inštitúcia, ktorá vychovávala a vzdelávala uniformným spôsobom, ciele školy, obsah vyučovania – jeho tvorba, spracovanie v učebniciach a metodických príručkách. Najostrejšia kritika sa vzťahovala na uplatňované zásady vedúcej úlohy komunistickej strany v školstve, politické zasahovanie do školstva prostredníctvom prepojených stranických a štátnych štruktúr, triedny princíp uplatňovaný v systéme riadenia školstva, prístupnosť škôl. Zo strany cirkví a s nimi spätými politickými štruktúrami bol odmietnutý stranou a štátom regulovaný prístup cirkví do školy, výchovy a vyučovania a tiež násilná ateizácia detí a mladých ľudí. Vo vzťahu k rodine bola kriticky zhodnotená vedúca úloha školy a štátu vo výchove a potlačanie práva rodiny na rozhodovanie o zameraní výchovy detí.

Veľmi tvrdej kritike boli podrobení učitelia všetkých druhov a stupňov škôl, ktorí boli označení za poslušné nástroje komunistickej strany a štátu.¹⁹ Osobitný a neraz veľmi rôznorodý obsah mala kritika socialistickej školskej politiky a praxe týkajúcej sa výchovy a vzdelávania detí a mládeže národnostných menšín žijúcich na Slovensku, orientácia na ZSSR a sovietsku pedagogiku. Vyskytli sa však aj kritiky prameniace zo spomienok na stav školstva v rokoch 1918 až 1945, resp. 1948. Pod ich vplyvom bolo napr. obnovené 8-ročné štúdium v gymnáziu.

Hlavnými nositeľmi uvedených a ďalších oblastí kritiky boli masovokomunikačné prostriedky – tlač, rozhlas a televízia. Ich hodnotenia boli v závislosti od politického zamerania daného média objektívne, ale aj tendenčné a skresľujúce. Neobjektívna kritika prispievala k rastu

¹⁶ § 48 zákona č. 366/1999 Z. z. o daniach z príjmov v znení neskorších predpisov.

¹⁷ Zákon č. 13/2002 o podmienkach premeny niektorých rozpočtových organizácií a príspevkových organizácií na neziskové organizácie poskytujúce všeobecne prospešné služby (transformačný zákon) a ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 92/1991 Z. z. o podmienkach prevodu majetku štátu na iné osoby v znení neskorších predpisov.

¹⁸ Zákon č. 35/2002 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon o neziskových organizáciách poskytujúcich všeobecne prospešné služby.

¹⁹ Rozhovor s ministrom školstva L. Kováčom. In: Verejnosť č. 17, 27.2.1990, s. 4.

nedôvery verejnosti voči školstvu a jeho kvalite. Pri učiteľoch viedla k rastu neistoty a v istom zmysle aj vnútornej profesionálnej nestability. Časté zmeny v riadení škôl, neadresná a všetko odmietajúca kritika a ďalšie príčiny viedli k poklesu úrovne a výkonnosti škôl i jednotlivých učiteľov. Stále viac a častejšie učители upozorňovali, že sa zintenzívňujú už za socializmu zdiskreditované politické zásahy do školstva. Ak v r. 1991 na rast politických zásahov do školstva upozorňovalo 9,04 % učiteľov, v r. 1994 to bolo 31,26 % a v r. 1997 dokonca až 46,63 % učiteľov.²⁰ Stagnujúcu úroveň výchovnej práce v škole v r. 1994 konštatovalo 40,78 % učiteľov a v r. 1997 – 37,88 % učiteľov. Pokles a zhoršovanie úrovne výchovnej práce v škole uviedlo 11,99 % učiteľov v r. 1994 a 14,85 % učiteľov v r. 1997.²¹

Zhoršujúcu sa úroveň školstva zaznamenala aj širšia verejnosť, ale najmä rodičia. V dobovom výskume²² približne 45 % rodičov uvádzalo napr. nechcuť ich detí chodiť do školy a nedobrý vzťah k niektorým učiteľom. Podľa názorov rodičov škola, učители i učiteľské zbory by si mali podstatne viac a pozornejšie všímať a strážiť svoje eticko-profesijné kvality.

Učiteľ by sa mal viac venovať výchove, zbaviť sa nadradenosti nad žiakom, usilovať sa o väčšiu vzájomnú dôveru, priateľskejší prístup, nezaujatosť a tolerantnosť. Mal by byť tvorivý, snažiť sa žiakov viac naučiť, rozvíjať ich zistené predpoklady. Z hľadiska rozsahu obsahu učiva by sa malo vyučovať menej, ale kvalitne, prehĺbiť individuálny prístup. Rodičia žiadali sprísniť kritériá prijímania učiteľov, dbať na ich odbornosť, kvalifikovanosť a morálku. Vyše 95% rodičov prejavilo záujem o spoluprácu so školou.

Hodnotenia rodičov sa líšili vo vzťahu k danému typu a druhu školy, aj z hľadiska špecifik regiónu a konkrétneho prostredia. Napr. rodičia v mestskom prostredí si častejšie želajú liberálnejšiu a z hľadiska moderných pomôcok lepšie vybavenú školu, sú za oslabenie autority učiteľa, od ktorého očakávajú partnerský vzťah k žiakom. V dedinskom prostredí sú rodičia konzervatívnejší, prikláňajú sa viac k tradičným hodnotám školy. Pokiaľ ide o celkové trendy a aktuálne potreby vývoja školstva sú však rodičia menej rozhladení. Medzery v tomto smere vyplňajú masovokomunikačné prostriedky.

Postupom času sa začala kritika školstva zmierňovať, najmä na základe objektívneho porovnávania jeho celkovej úrovne v SR s úrovňou školstva v iných krajinách, hodnotenia nášho školstva zahraničnými expertmi, skúseností s uplatnením absolventov slovenských škôl v zahraničí, hlbšej analýzy socialistického školstva a iných prameňov. Nový minister školstva v r. 1993 dokonca vyhlásil, že podľa jeho názoru slovenské školstvo nepotrebuje žiadne radikálne reformy. Išlo však viac-menej o druhú krajnosť a v istom zmysle aj bezradnosť, ktorá vyplývala z absencie vecnej analýzy školstva, výchovy a vzdelávania do r. 1989. Praktickým dôsledkom boli dlhoročné prieťahy v tvorbe použiteľného a perspektívneho programu vzostupného rozvoja školstva. V uvedenom období aktivita masovokomunikačných prostriedkov médií voči problémom školstva ochabla, prípadne sa sústreďovala na sporadické pertraktovanie havarijných problémov najmä vo financovaní školstva, v jeho organizácii a riadení. V záujme objektívnosti treba uviesť, že masové médiá z času na čas prinášali a prinášajú aj pozitívne príklady a prípady postupu škôl i osobné vzory vynikajúcich a obetavých učiteľov. Napriek tomu autorita škôl upadá, rastie agresivita rodičov a žiakov voči učiteľom.

Školstvo, výchova a vzdelávanie v procese transformácie spoločnosti neboli v popredí záujmu ani širokej verejnosti, ani masovokomunikačných prostriedkov. Ich význam prekryli veľké ekonomické a politické témy. Tým sa akoby do úzadia a na nižšie priečky hierarchie hodnôt dostávala aj hodnota vzdelania. Verejnosť sa na každom kroku presviedčala, že politické tézy o potrebe a význame vzdelania nenachádzajú odraz v reálnej politike. Pod vplyvom tejto atmosféry sa prezentovali nanajvýš ak želania, aby si školstvo udržalo aspoň dovtedajšiu úroveň. V uvedenom kontexte médiá sporadicky upozorňovali na exodus časti dobrých učiteľov zo školstva, na zlú finančnú situáciu tých, ktorí v školstve zostali. To síce

²⁰ Bližšie pozri: BEŇO, M. a kol.: *Učiteľ v procese transformácie spoločnosti*. Bratislava : ÚIPŠ, 2001, s. 165-167.

²¹ *Tamtiež*, s. 198 a nasl.

²² BEŇO, M., BEŇOVÁ, T.: *Rodičia o súčasnej škole. Správa z výskumu*. Bratislava : Agentúra PEDAGÓG, 1993, s. 165 a nasl.

pomohlo udržiavať školstvo v pozornosti verejnosti, no neraz vyvolávalo aj opačný efekt, keď sa na prácu učiteľov nazerá s dešpektom, podceňuje sa ich význam vo výchove a vzdelávaní detí a mladých ľudí.

U rodičov sa postupne zistila istá nechuť podieľať sa na správe a činnosti škôl. Možno však reálne predpokladať, že delimitácia škôl pod správu obcí a samosprávnych krajov v r. 2002, obnovenie činnosti a aktivizácia rodičovských združení a rád škôl vyvolá v názoroch a postojoch rodičov potrebné zmeny.

Školský systém a pedagogickí pracovníci

2.1. Školský systém v SR

Súčasťou školskej sústavy Slovenskej republiky sú základné školy, stredné školy, učilištia a špeciálne školy, ktoré sú kodifikované školským zákonom.²³ Sem sú začlenené i školy poskytujúce základy záujmového umeleckého vzdelávania – základné umelecké školy. Súčasťou školskej sústavy sú tiež školské zariadenia. Ide o výchovno-vzdelávacie zariadenia, poradenské zariadenia, záujmovo vzdelávacie zariadenia a školské účelové zariadenia.²⁴ Najvyšší stupeň vzdelávania v SR poskytujú vysoké školy.²⁵

Školy, v ktorých sa v SR realizuje základné, nižšie stredné a vyššie stredné vzdelávanie, sú: základné školy, stredné školy, učilištia a špeciálne školy.

Základné školy spájajú do jedného organizačného celku základné a nižšie stredné vzdelávanie. Majú spravidla deväť ročníkov s možnosťou doplnenia nultého ročníka pre deti zo sociálne znevýhodneného prostredia, ktoré k začatiu školského roka dosiahli vek nástupu do základnej školy, ale školskú zrelosť nedosiahli a vzhľadom na sociálne a jazykové prostredie nie je u nich predpoklad zvládnutia učiva 1. ročníka základnej školy za školský rok. Vzdelávanie poskytované v nultom ročníku sa považuje za predškolské vzdelávanie (ISCED 0). Základné vzdelávanie v základných školách sa realizuje na štvorročnom prvom stupni (1. – 4. ročník), nižšie stredné vzdelávanie na päťročnom druhom stupni (5. – 9. ročník).

Tam, kde nie sú podmienky na zriadenie všetkých deviatich ročníkov základnej školy, môže sa zriadiť základná škola, ktorá nemá všetky ročníky. Tieto školy majú spravidla iba 1. – 4. ročník (poskytujú iba základné vzdelávanie).

Zriedka sa zriaďujú i základné školy, ktoré majú iba 5. – 9. ročník (poskytujú iba nižšie stredné vzdelávanie). Po absolvovaní štvrtého, šiesteho, resp. ôsmeho ročníka základnej školy môžu žiaci, ktorí sa o to uchádzali a uspeli v prijímacom konaní, prestúpiť na strednú školu a začať tam nižšie stredné vzdelávanie, resp. pokračovať v ňom.

²³ Zákon č. 29/1984 Z. z. o sústave základných a stredných škôl (školský zákon) v znení neskorších predpisov.

²⁴ Zákon č. 279/1993 Z. z. Národnej rady Slovenskej republiky z 21. októbra 1993 o školských zariadeniach v znení neskorších predpisov.

²⁵ Zákon č. 131/2002 Z. z. Národnej rady Slovenskej republiky z 21. februára 2002 o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Stredné školy poskytujú predovšetkým nižšie stredné a vyššie stredné vzdelávanie, ale aj odborné vzdelávanie, ktoré podľa ISCED 1997 zodpovedá postsekundárnemu vzdelávaniu, ktoré nie je zahrnuté do terciárneho vzdelávania (ISCED 4). Vyššie stredné vzdelávanie poskytované strednými školami je buď všeobecné, alebo odborné. Odborné vzdelávanie môže byť ukončené bez maturity (ISCED 3C), alebo s maturitou (ISCED 3A); všeobecné vzdelávanie je ukončené maturitou (ISCED 3A). Maturitná skúška vo všetkých typoch stredných škôl oprávňuje uchádzať sa o prijatie na postsekundárne vzdelávanie nezahrnuté do terciárneho vzdelávania (ISCED 4) a na prvý stupeň terciárneho vzdelávania (ISCED 5). Stredné školy sa členia na gymnáziá, stredné odborné školy a stredné odborné učilištia.

V gymnáziách sa realizuje nižšie stredné a vyššie stredné všeobecné vzdelávanie. Gymnáziá pripravujú žiakov predovšetkým na terciárne vzdelávanie. Štúdium v gymnáziách môže byť štvor-, päť-, šesť- alebo osemročné, pričom štvorročné štúdium a päťročné – bilingválne štúdium zahŕňa iba vyššie stredné vzdelávanie a šesť- a osemročné štúdium zahŕňa nižšie i vyššie stredné vzdelávanie. Prestup na osemročné štúdium v gymnáziách je možný po absolvovaní štvrtého ročníka, na šesťročné štúdium po absolvovaní šiesteho ročníka a na päťročné štúdium po absolvovaní ôsmeho ročníka základnej školy.

Stredné odborné školy pripravujú na výkon odborných činností, najmä technicko-hospodárskych, ekonomických, pedagogických, zdravotníckych, sociálno-právnych, správnych, umeleckých a kultúrnych. Predovšetkým v štvor- a päťročných študijných odboroch poskytujú vyššie stredné odborné vzdelávanie ukončené maturitnou skúškou, ktoré oprávňuje uchádzať sa o prijatie na postsekundárne vzdelávanie nezahrnuté do terciárneho vzdelávania (ISCED 4) a na prvý stupeň terciárneho vzdelávania (ISCED 5). V malom počte dvoj- a trojročných odborov poskytujú vyššie stredné odborné vzdelávanie bez maturity. Špecifickým typom strednej odbornej školy je konzervatórium, ktoré pripravuje pre odbory spev, hudba, tanec alebo dramatické umenie. Konzervatórium má spravidla šesť ročníkov. Prvé štyri ročníky sú ukončené maturitnou skúškou. Žiaci, ktorí absolvujú aj 5. a 6. ročník konzervatória, získavajú odborné vzdelanie, ktoré podľa ISCED 1997 zodpovedá prvému stupňu terciárneho vzdelávania (ISCED 5B). Tanečné konzervatórium je osemročné a prijímajú sa naň žiaci po absolvovaní štvrtého ročníka základnej školy; štúdium je ukončené absolútiom a dosiahnuté vzdelanie podľa ISCED 1997 zodpovedá prvému stupňu terciárneho vzdelávania (ISCED 5B).²⁶ Tento stupeň vzdelávania od roku 1992 poskytujú aj iné stredné odborné školy pre absolventov štvor- a päťročných odborov ukončených maturitou, najmä v zdravotníckych, ekonomických a sociálno-právnych odboroch. Na rozdiel od konzervatórií sa na tieto školy koná prijímacia skúška.

Stredné odborné učilištia poskytujú predovšetkým v dvoch- a trojročných učebných odboroch kvalifikáciu na robotnícke a odborné povolania. V malom počte štvor- a päťročných študijných odborov ukončených maturitnou skúškou pripravujú na výkon náročných robotníckych povolaní a niektorých technicko-hospodárskych činností prevádzkového charakteru; pripravujú aj na postsekundárne vzdelávanie nezahrnuté do terciárneho a na prvý stupeň terciárneho vzdelávania.

Učilištia, ktoré nie sú formálne považované za stredné školy, poskytujú možnosť jedno- a dvojročnej odbornej prípravy pre žiakov, ktorí po deväť-, resp. desaťročnej dochádzke do základnej školy ukončili ju v nižšom ako 9. ročníku alebo 9. ročník základnej školy neukončili úspešne.

Špeciálne školy sú určené pre deti a mládež so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami, ktoré sa nedajú zaradiť do bežných škôl. Pre deti a mládež s telesným a zmyslovým postihnutím sa zriaďujú základné školy, ktoré poskytujú základné a nižšie stredné vzdelávanie (niektoré školy pre deti s chybami reči iba základné vzdelávanie) a

²⁶ Podľa ISCED 1997 žiaci 1. – 7. ročníka sa započítavajú do stupňa 3 (vyššie odborné vzdelávanie) a žiaci posledného (ôsmeho) ročníka, resp. absolventi sa započítavajú do stupňa 5B (prvý stupeň terciárneho vzdelávania).

stredné školy, ktoré podobne ako bežné stredné školy sa členia na gymnázia, stredné odborné školy a stredné odborné učilištia a poskytujú vyššie stredné vzdelávanie, a to všeobecné alebo odborné. Žiaci v týchto školách získavajú vzdelanie, ktoré je rovnocenné so vzdelaním získaným v bežných školách. Deti s významnejšími rozumovými nedostatkami sa môžu na úrovni základnej školy vzdelávať v špeciálnej základnej škole a ďalšie vzdelanie môžu nadobudnúť v odbornom učilišti alebo v praktickej škole.

Stredné školy organizujú okrem denného štúdia i štúdium popri zamestnaní, v ktorom sa spravidla študuje celý zvolený odbor. Toto štúdium teda poskytuje vzdelanie ekvivalentné vzdelaniu získanému denným štúdiom. Štúdium popri zamestnaní je jednou z foriem vzdelávania dospelých.

Vzhľadom na to, že povinná školská dochádzka v SR je desaťročná, je prirodzené, že po ukončení nižšieho stredného vzdelávania v základnej škole prakticky každý žiak pokračuje v školskej dochádzke v nejakej strednej škole a väčšina získava vyššie stredné vzdelanie ukončené maturitou, alebo bez maturity. Ak žiak neukončí vyššie stredné odborné vzdelávanie maturitnou skúškou, môže si vzdelanie doplniť v nadstavbovom štúdiu ukončenom maturitnou skúškou, ktoré organizujú stredné odborné učilištia aj stredné odborné školy. Zaujemci sa na nadstavbové štúdium prihlasujú buď bezprostredne po absolvovaní predchádzajúceho vzdelávania, alebo po určitej praxi.

Výchova a vzdelávanie v SR sa uskutočňuje v štátnom (slovenskom) jazyku, ale aj v jazyku národnostných menšín – v maďarskom, ukrajinskom, nemeckom a bulharskom jazyku. Stredné vzdelávanie sa realizuje v maďarskom, ukrajinskom a bulharskom jazyku, vyššie stredné odborné vzdelávanie iba v maďarskom jazyku. Ide pritom buď o samostatné školy s vyučovacím jazykom národnostnej menšiny, alebo o školy so spoločnou správou, v ktorých okrem slovenských tried sú aj triedy s vyučovacím jazykom národnostnej menšiny.

2.1.1. Počty škôl

Školy poskytujúce základné a stredné vzdelávanie v SR sú väčšinou štátne, po roku 1989 patria do siete týchto škôl opäť i súkromné aj cirkevné školy (tabuľka 2.1.).

Tabuľka 2.1.
ŠKOLY
PODĽA STUPŇA
VZDELANIA A
ZRIAĐOVATEĽA
(šk. r. 2001/02)

Stupeň vzdelávania	Počet škôl spolu	Z toho školy, v ktorých je organizované štúdium		Z celkového počtu školy	
		denné	popri zamestnaní	verejné	súkromné a cirkevné
Základný (ISCED 1)	2 698	2 698	-	2 589	109
Nižší stredný (ISCED 2)	1 898	1 898	-	1 772	126
Vyšší stredný – všeobecný (ISCED 3)	220	220	15	162	58
Vyšší stredný - odborný (ISCED 3)	690	685	224	632	58
Spolu	3 805	3 826	239	3 578	227

Zdroj:
Prepočet z údajov vzniknutých zo školských štatistických výkazov spracovaných ÚIPŠ.

Poznámka:
V uvedených počtoch nie sú zahrnuté školy Ministerstva obrany SR. Naopak, sú zahrnuté aj školy pre chorých a oslabených žiakov umiestnených v zdravotníckych zariadeniach (celkom 56 škôl, do ktorých v čase štatistického zisťovania bolo zaradených 3 134 žiakov základného a nižšieho stredného stupňa vzdelávania). Školy odlišného druhu či typu fungujúce pod spoločnou správou sú započítané ako samostatné školy. Údaje v riadku spolu nie sú súčtom údajov z ostatných riadkov, pretože na niektorých školách sa realizujú rôzne stupne vzdelávania.

Sieť škôl, ktorá poskytuje základné a stredné vzdelávanie v SR je pomerne hustá. Školy pre základné vzdelávanie, i keď často s triedami, v ktorých sú žiaci viacerých ročníkov, sa nachádzajú aj v malých obciach.

V školskom roku 2001/2002 približne 200 škôl, ktoré poskytujú základné vzdelávanie sa nachádzalo v obciach s menej ako 500 trvalými obyvateľmi (podľa posledného sčítania obyvateľstva uskutočneného k 26. 5. 2001). Približne 64,0 % škôl, ktoré poskytujú základné vzdelávanie sa nachádzala v 1 572 vidieckych obciach, 29,5 % v 134 mestách a 6,5 % v 2 veľkomestách. Pritom k 26. 5. 2001 v SR bolo spolu 2 883 obcí (vrátane 4 vojenských obvodov), z toho 134 boli vyhlásené za mestá a 2 za veľkomestá.

Vidiecke školy, ktoré poskytujú nižšie stredné vzdelávanie, z celkového počtu škôl pre tento stupeň vzdelávania tvorili 45,0 %. Prevažná časť škôl pre vyššie stredné vzdelávanie sa nachádzala v mestách a veľkomestách – 91,6 % (tabuľka 2.2. – 2.4.).

Tabuľka 2.2.
ŠKOLY
PODĽA STUPŇA
VZDELANIA
A DRUHU OBCÍ
(šk. r. 2001/02)

Stupeň vzdelávania	Počet škôl spolu	V tom		
		veľkomestské	mestské	vidiecke
Základný (ISCED 1)	2 698	175	797	1 726
Nižší stredný (ISCED 2)	1 898	204	839	855
Vyšší stredný – všeobecný (ISCED 3)	220	49	168	3
Vyšší stredný – odborný (ISCED 3)	690	111	521	58
Spolu	3 739	349	1 576	1 814

Zdroj:
Prepočet z údajov vzniknutých zo školských štatistických výkazov spracovaných ÚIPŠ a z údajov ŠÚ SR.

Poznámky:
Pozri poznámky k prehľadu počtu škôl podľa stupňa vzdelávania a zriaďovateľa.

Tabuľka 2.3.
ŽIACI PODĽA STUPŇA
VZDELANIA
A ZRIAĐOVATEĽA
(šk. r. 2001/02)

Zdroj:
Prepočet z údajov školských
štatistických výkazov
spracovávaných ÚIPŠ.

Stupeň vzdelávania	Počet žiakov spolu	V tom v školách	
		verejných	súkromných a cirkevných
Základný (ISCED 1)	295 546	283 971	11 575
Nižší stredný (ISCED 2)	383 542	364 245	19 297
Vyšší stredný – všeobecný (ISCED 3)	64 976	54 098	10 878
Vyšší stredný – odborný (ISCED 3)	206 040	197 729	8 311
Spolu	950 104	900 043	50 061

Poznámky:

Včítane žiakov štúdia popri zamestnaní.

V uvedených počtoch nie sú zahrnutí žiaci škôl Ministerstva obrany SR.

Žiaci chorí a oslabení, ktorí v čase štatistického zisťovania sa vzdelávali v školách zriadených pri zdravotníckych zariadeniach, sú započítaní podľa druhu školy, kde boli riadne zapísaní.

Tabuľka 2.4.
ŽIACI PODĽA STUPŇA
VZDELANIA A DRUHU
OBCÍ
(šk. r. 2001/02)

Zdroj:
Prepočet z údajov školských
štatistických výkazov
spracovávaných ÚIPŠ a z údajov
ŠÚ SR.

Stupeň vzdelávania	Počet žiakov spolu	V tom v školách		
		veľkomestských	mestských	vidieckych
Základný (ISCED 1)	295 546	30 691	142 609	122 246
Nižší stredný (ISCED 2)	383 542	45 390	212 907	125 245
Vyšší stredný – všeobecný (ISCED 3)	64 976	16 296	48 133	547
Vyšší stredný – odborný (ISCED 3)	206 040	33 472	161 238	11 330
Spolu	950 104	125 849	564 887	259 368

Poznámky:

Pozri poznámky k prehľadu počtu žiakov podľa stupňa vzdelávania a zriaďovateľa.

2.2. Zodpovednosť na jednotlivých stupňoch riadenia

Zodpovednosť vo verejnom školskom systéme je rozdelená medzi jednotlivé stupne riadenia takto:

Riaditeľ školy – vymenúva ho zriaďovateľ na návrh príslušnej rady školy na základe výberového konania. Rozsah jeho práv a povinností stanovuje zákon Slovenskej národnej rady č. 542/1990 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve. Zodpovedá za dodržiavanie všeobecne záväzných právnych predpisov, učebných plánov a učebných osnov, za odbornú a pedagogickú úroveň výchovno-vzdelávacej práce školy a za efektívne využívanie prostriedkov určených na zabezpečenie činnosti školy a za hospodárenie s majetkom. Ďalšie povinnosti riaditeľa školy stanovuje Pracovný poriadok pre pedagogických zamestnancov a ostatných zamestnancov škôl a školských zariadení, ktorý vydalo MŠ SR (č. 1166/1999-12 z 25. 8. 1999).

Obec – podľa schválenej siete škôl zriaďuje a zrušuje základné školy, základné umelecké školy, predškolské zariadenia, školské kluby detí, školské strediská záujmovej činnosti, centrá voľného času, školské kuchyne a školské jedálne. Na návrh obecnej školskej rady vymenúva a odvoláva riaditeľa školy, ktorej je zriaďovateľom. Vytvára podmienky na plnenie povinnej školskej dochádzky v základných školách. Zostavuje plán a rozpočet pre školy, ktorých je zriaďovateľom, zabezpečuje pre nich priestory a materiálno-technické vybavenie, didaktickú techniku, finančné prostriedky na prevádzku a údržbu, investičné prostriedky zo štátneho rozpočtu a vlastných zdrojov, podmienky na stravovanie detí a žiakov. Vykonáva kontrolu účelného využívania pridelených finančných i materiálnych prostriedkov. Vykonáva štátnu správu v prvom stupni vo veciach neplnenia povinnej školskej dochádzky, v druhom stupni v tých rozhodnutiach, kde v prvom stupni rozhodol riaditeľ školy s výnimkou oblastí riadenia, kde v druhom stupni rozhoduje okresný úrad. Určuje školské obvody pre jednotlivé

školy v obci. Poskytuje požadované informácie z oblasti výchovy a vzdelávania orgánom štátnej správy a verejnosti. Spolupracuje so samosprávnymi školskými orgánmi a riaditeľmi škôl a školských zariadení. Vybavuje sťažnosti, podnety a petície občanov.

Samosprávny kraj – podľa siete škôl a školských zariadení a zoznamu stredísk (pracovísk) praktického vyučovania zriaďuje a zrušuje stredné školy, učilištia, strediská praktického vyučovania. So súhlasom ministerstva školstva zriaďuje a zrušuje podľa siete škôl a školských zariadení základné umelecké školy, záujmovo-vzdelávacie zariadenia, okrem jazykových škôl pri základných školách, domovy mládeže, zariadenia školského stravovania, zariadenia praktického vyučovania, strediská služieb škole, školy v prírode. Vo vzťahu k nim, orgánom štátnej správy a verejnosti má rovnaké povinnosti ako obec. Vykonáva štátnu správu v druhom stupni. Ak samosprávny kraj zruší školu, ktorej je zriaďovateľom, určí stredné školy alebo školské zariadenia, ktoré budú ďalej plniť úlohy zrušenej školy.

Okresný úrad – zriaďuje a zrušuje základné školy v prípadoch, ak obec nevytvorí možnosti žiakovi plniť povinnú školskú dochádzku. Pri výkone štátnej správy v prvom stupni rozhoduje o rovnocennosti dokladov o vzdelaní vydaných školami v zahraničí, v druhom stupni v prípadoch, kde v prvom rozhodol riaditeľ školy alebo riaditeľ školského zariadenia s výnimkou, kde druhostupňovým rozhodovacím orgánom je obec. Spolupracuje so samosprávnymi orgánmi miest a obcí, štátnymi orgánmi a samosprávnymi školskými orgánmi. Zabezpečuje zostavenie plánu a rozpočtu pre školy a školské zariadenia v jeho územnej pôsobnosti v oblasti miezd, platov, služobných príjmov a ostatných osobných vyrovnaní, prerozdeľuje ich, a kontroluje efektívnosť ich využitia. Pôsobí v oblasti výchovy a vzdelávania, metodickkej, kontrolnej, bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci, civilnej ochrany, požiarnej ochrany a informačnej. Kontroluje dodržiavanie všeobecne záväzných právnych predpisov. Poskytuje metodickú a poradenskú pomoc orgánom obcí. Na základe dohody môže vykonávať administratívno-technické práce na mzdovom a pracovnoprávnom úseku v rozsahu požiadaviek riaditeľov škôl a školských zariadení, ak sú tieto právnickými osobami a zriaďovateľ a školy alebo školského zariadenia bez právnej subjektivity. Na požiadanie môže poskytnúť právne poradenstvo riaditeľom škôl a riaditeľom školských zariadení. Spolupracuje s riaditeľmi škôl a riaditeľmi školských zariadení pri zabezpečení personálneho obsadenia škôl a školských zariadení v kompetencii ich riadenia. Spolupracuje so samosprávnym krajom pri zabezpečovaní ubytovania zahraničných lektorov, ktorí pôsobia v školách a školských zariadeniach. Informuje verejnosť, ústredné orgány štátnej správy a samosprávu o stave škôl a školských zariadení vo svojej pôsobnosti. Vybavuje sťažnosti, podnety a petície občanov a zákonných zástupcov žiakov základných škôl a školských zariadení v jeho pôsobnosti.

Krajský úrad – zriaďuje a zrušuje školy a školské zariadenia v prípadoch, keď samosprávny kraj nevytvorí možnosti žiakovi plniť povinnú školskú dochádzku alebo navštevovať školu s celoslovenskou pôsobnosťou. Je zriaďovateľom špeciálnych materských škôl, špeciálnych základných škôl, špeciálnych stredných škôl a špeciálnych školských zariadení. Pri výkone štátnej správy v prvom stupni rozhoduje o rovnocennosti dokladov o vzdelaní vydaných školami v zahraničí a v druhom stupni vo veciach, kde v prvom stupni rozhodol riaditeľ školy. Spolupracuje s obcami, orgánmi samosprávneho kraja, školskou samosprávou a orgánmi štátnej správy, inými právnickými a fyzickými osobami. Pre školy a školské zariadenia vo svojej územnej pôsobnosti zostavuje plán a rozpočet v oblasti miezd, platov, služobných príjmov a ostatných osobných vyrovnaní a prerozdeľuje ich. V ostatných oblastiach vykonáva v rozsahu svojej územnej pôsobnosti rovnaké činnosti ako okresný úrad.

Ministerstvo školstva Slovenskej republiky – je ústredným orgánom štátnej správy. Vo veciach výchovy a vzdelávania priamo riadi všetky školy a školské zariadenie zaradené do výchovno-vzdelávacej sústavy a riadi výkon štátnej správy na úseku školstva. Zriaďuje a zrušuje rezortné ústavy a ústredne riadené organizácie. Určuje a vydáva základné pedagogické dokumenty (učebné plány, učebné osnovy), ktoré sú záväzné pre všetky školy. Po prerokovaní s príslušnými krajskými úradmi, okresnými úradmi, ústrednými orgánmi štátnej správy a s orgánmi územnej samosprávy určuje a spravuje sieť škôl a školských

zariadení. Určuje pravidlá výberu a obsadzovania riadiacich funkcií a zásady pedagogického riadenia škôl. Zostavuje rozpočet a rozpisuje finančné prostriedky vyčlenené zo štátneho rozpočtu organizáciám a ústavom zriadeným ministerstvom, školám a školským zariadeniam v oblasti investícií, miezd a platov zriadených obcou alebo samosprávnym krajom, alebo príslušným orgánom štátnej správy. Spracúva koncepcie rozvoja a normatívy vybavenosti škôl a školských zariadení. V spolupráci s výskumnými a vedeckými pracovníkmi, inými fyzickými a právnickými osobami pôsobiacimi v oblasti výchovy a vzdelávania, organizuje experimentálne overovanie. Poveruje krajské a okresné úrady zriaďovaním škôl a školských zariadení, ak to vyplýva z medzinárodnej zmluvy alebo dohody. Legislatívne rieši problematiku pedagogickej dokumentácie a ostatných školských tlačív a ich archivácie.

Školská inšpekcia – plní funkciu kontroly štátu nad úrovňou pedagogického riadenia, výchovy a vzdelávania a materiálno-technických podmienok vyučovania v školách. Vykonáva ju štátna školská inšpekcia prostredníctvom školských inšpektorov. Na základe inšpekčných zistení každoročne predkladá ministrovi školstva správu o stave a úrovni výchovy a vzdelávania v školách. Vybavuje podnety, sťažnosti a petície v oblasti výkonu štátnej správy, ktorá je jej zverená a plní ďalšie úlohy.

Orgány školskej samosprávy – plnia funkcie iniciatívnych a poradných orgánov, ktoré presadzujú verejné záujmy a záujmy rodičov, žiakov a pedagogických zamestnancov v oblasti výchovy a vzdelávania vo vzťahu nielen k štátnej správe v školstve, ale aj k orgánom obcí a samosprávnych krajov. Školskú samosprávu vykonávajú: rada školy, obecná školská rada, územná školská rada a žiacka školská rada.

Rada školy na základe výberového konania navrhuje kandidáta na vymenovanie do funkcie riaditeľa školy, resp. dáva návrh na jeho odvolanie. Vyjadruje sa k návrhom počtu prijímaných žiakov, študijných a učebných odborov, k úpravám učebných plánov, k štruktúre voliteľných a nepovinných predmetov, k pedagogicko-organizačnému zabezpečeniu chodu školy, k dosiahnutým výsledkom, k návrhu rozpočtu, k správe o hospodárení školy a ku koncepcii rozvoja školy.

Obecná školská rada sa stáva samosprávnym školským orgánom v prípade, ak sú v obci vytvorené dva školské obvody, resp. dve školy. Vyjadruje sa k činnosti zriaďovateľa škôl v obci, ku koncepcii ich rozvoja, k rozpočtu, personálnym a sociálnym podmienkam zamestnancov, výsledkom výchovno-vzdelávacej práce. Vstupuje do výberu kandidátov na funkciu riaditeľa školy v prípade, že nie je ustanovená rada školy.

Územná školská rada plní podobné funkcie vo vzťahu k štátnej správe v školstve a orgánom samosprávneho kraja. Vyjadruje sa k činnosti okresného úradu a k činnosti orgánov obcí a samosprávnych krajov na úseku školstva, ku koncepcii rozvoja škôl, k rozpočtu a materiálnym podmienkam práce škôl, k personálnym a sociálnym podmienkam zamestnancov, k návrhom na zavedenie študijných a učebných odborov a zameraní, k správe o výsledkoch výchovy a vzdelávania v školách.

Za ustanovenie obecnej školskej rady je zodpovedná obec a za ustanovenie územej školskej rady je zodpovedný samosprávny kraj.

Žiacka školská rada ako samosprávny orgán študentov školy sa môže ustanoviť v stredných školách. Plní funkciu reprezentácie žiakov školy voči vedeniu školy. Volí sa tajne, za prítomnosti nadpolovičnej väčšiny žiakov školy. Jej počet je 5 až 11 členov. Vyjadruje sa k oblastiam výchovy a vzdelávania, poriadku školy a podobne.

2.2.1. Financovanie štátnych škôl

Vo financovaní štátnych škôl a školských zariadení bolo významnou zmenou prijatie osobitného predpisu, ktorým je zákon č. 506/2001 Z. z. o financovaní základných škôl, stredných škôl a školských zariadení a doplnenie zákona č. 303/1995 Z. z. o rozpočtových

pravidlách v znení neskorších predpisov, s účinnosťou od 1. 1. 2002. Financovanie štátnych škôl bude do ukončenia daňovej reformy (predpokladá sa v r. 2004) prebiehať prostredníctvom štátneho rozpočtu cez kapitoly ministerstva školstva a krajských úradov. Po vytvorení zdrojových predpokladov v rozpočtoch obcí a vyšších územných celkov sa budú zo štátneho rozpočtu financovať náklady na pedagogickú činnosť a kapitálové výdavky. Obce a vyššie územné celky ako zriaďovatelia regionálnych škôl, budú financovať vecno-prevádzkové výdavky. Ráta sa s možnosťou obohatenia doterajších foriem hospodárenia škôl ako neziskových a príspevkových organizácií, o neziskové organizácie poskytujúce všeobecne prospešné služby, ktorú dáva vytvorená právna úprava.²⁷ Hlavnými dôvodmi prechodu kompetencií v oblasti školstva na samosprávne orgány sú lepšie predpoklady obcí a vyšších územných celkov na jeho riadenie a efektívnejšie vynakladanie zdrojov.

2.2.2. Tvorba obsahu vzdelávania

Obsah výchovy a vzdelávania vychádza z požiadaviek na spoločenskú aj individuálnu užitočnosť dosiahnutého vzdelania a je výsledkom konsenzu teórie a praxe. Na jeho výbere sa okrem pracovníkov inštitúcií zodpovedných za tvorbu pedagogických dokumentov (ŠPÚ, ŠIOV) podieľajú aj učitelia základných, stredných a vysokých škôl i odborníci z praxe.

Po roku 1990 sa začal uplatňovať dvojúrovňový participatívny spôsob tvorby pedagogických dokumentov. Znamená to, že základné centrálné vypracované plány a učebné osnovy schválené ministerstvom školstva (pred rokom 1990 striktne záväzné) môžu školy modifikovať a dotvárať podľa vlastných podmienok, požiadaviek žiakov a rodičov. Pedagogická rada školy rozhoduje o reálnej podobe učebného plánu. V kompetencii predmetových komisií/učiteľa je napr. navrhnuť reálny rozsah vyučovacieho času pre tematické celky a témy učiva, doplniť alebo rozšíriť ich o ďalšie učivo v zhode so špecifickými cieľmi školy a podľa záujmu, schopností a potrieb žiakov, uskutočňovať zmeny v jeho štruktúrovaní, stanoviť konkrétny obsah činností žiaka, rozhodovať o organizácii, metódach a formách vyučovania primerane a diferencovane k schopnostiam žiakov a podobne.

Napriek niekoľkoročnej možnosti transformovať pedagogické dokumenty na podmienky konkrétnej školy uvedeným spôsobom, ostáva v praxi táto možnosť v dôsledku nedostatočného pochopenia novej koncepcie ich tvorby, len čiastočne využitá. V tomto smere (popri priebežne uskutočňovaných školeniach a seminároch) by mal učiteľom pomôcť v našich podmienkach nový pedagogický dokument, ktorý sa v ostatných rokoch dostáva postupne do škôl – vzdelávacie štandardy. Spolu s učebnými plánmi a učebnými osnovami sú určené na riadenie výchovy a vzdelávania. Vymedzujú jednak základné učivo (pre tvorbu interných učebných osnov modifikáciou schválených), jednak formulujú konkrétne požiadavky (operacionalizované ciele) na vedomosti a zručnosti, ktoré by mali v danom type školy (bez ohľadu na zriaďovateľa) zvládnuť a vedieť preukázať všetci žiaci. Prostredníctvom exemplifikačných (vzorových) úloh zároveň naznačujú úroveň, na ktorej sa zvládnutie základného učiva očakáva. Štandardy sú určené riaditeľom škôl a učiteľom, ale aj ďalším potencionálnym odberateľom – školskej inšpekcii, autorom testov, učebníc, metodických materiálov, učebných pomôcok, ale aj žiakom a ich rodičom.

Tradičný centralizovaný model tvorby, schvaľovania, realizácie a kontroly obsahu vyučovania spôsobil, že učitelia sa na tvorivú prácu s učebnými osnovami nepripravovali. Ich pripravenosť na prácu s obsahom sa týka plánovania, časového rozvrhnutia centrálné stanoveného obsahu. Na takú zložitú činnosť, akou je tvorba učebných osnov, učitelia nie sú pripravovaní na vysokých školách ani v súčasnosti.

²⁷ Zákon č. 35/2002 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon o neziskových organizáciách poskytujúcich všeobecne prospešné služby.

2.2.3. Pracovnoprávne vzťahy a zamestnanosť v školstve

Pracovnoprávne vzťahy a zamestnanosť v školstve ovplyvnili najmä zmeny, ktoré priniesol zákon Národnej rady SR č. 313/2001 Z. z. o verejnej službe, a vzťahuje sa aj na školy s právnou subjektivitou. Podľa tohto zákona sa učiteľ stáva zamestnancom vtedy, ak spĺňa predpoklady definované týmto zákonom, t. j. má spôsobilosť na právne úkony, je bezúhonný, spĺňa kvalifikačné predpoklady, má zdravotnú spôsobilosť na prácu, ktorú má vykonávať, zloží predpísaný sľub; ak ide o učiteľa náboženstva vyžaduje sa poverenie podľa predpisu príslušnej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti. Z uvedených predpokladov výber učiteľov poznačí jednoznačne formulovaná požiadavka kvalifikovanosti (*pozri bližšie v časti 3*).

Oblasť personálnej práce významne ovplyvňuje aj zákon Národnej rady SR č. 416/2001 Z. z. o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a vyššie územné celky (platný od 1. 7. 2002), ktorý priniesol zmeny v posune zriaďovateľských oprávnení a v novom vymedzení škôl a školských zariadení ako právnických osôb (subjektov). Vo všetkých týchto prípadoch je správa a výkon personálnej práce v právomoci riaditeľov škôl. Dochádza tým k posilneniu samostatnosti a samosprávnosti škôl, čo má jednak širšiu – celospoločenskú a užšiu – miestnu, resp. regionálnu dimenziu. Tým, že výber učiteľov je v právomoci riaditeľa školy, môže tento bezprostredne ovplyvňovať pozíciu vlastnej školy na „trhu vzdelávacích služieb“ (najmä v podmienkach miest, kde pôsobí viac škôl rovnakého druhu a typu). Pri výraznom znižovaní populácie a redukcii siete škôl ide o významný moment ovplyvňujúci zamestnanosť, resp. prebytočnosť učiteľov a v konečnom dôsledku aj konkurenciu medzi nimi. Ak k tomu prirátame objektívne hodnotenie učiteľov riaditeľmi škôl, môže sa v tejto oblasti ustáliť spoľahlivý mechanizmus zvyšovania úrovne a kvality pedagogického zboru (personálu) školy.

Okrem uvedených zákonov potenciálne zmeny v zamestnanosti učiteľov môžu vyplynúť jednak z pretrvávajúceho nedostatku finančných prostriedkov na mzdy a celkové odmeňovanie učiteľov, jednak z prudkého poklesu populácie, čo sa určite prejaví v redukcii počtu škôl.

Hodnotenie učiteľov je trvalou súčasťou riadiacej práce riaditeľov škôl. V procese transformácie spoločnosti sa výrazne menil jeho obsah, organizácia, metodika, frekvencia a ďalšie atribúty. Výskum učiteľov regionálnych škôl²⁸ priniesol niektoré zaujímavé názory učiteľov na to, ako ich (učiteľov) hodnotia riaditelia škôl. Podľa zistených názorov skúmaných učiteľov práca učiteľa by sa mala posudzovať najmä podľa výkonu, pedagogicko-odborných predpokladov, vlastností učiteľa a ďalších kritérií (*pozri bližšie časť 6*).

M. Zvalová²⁹ prezentuje názory učiteľov na kritériá hodnotenia ich práce vo vzťahu k efektívnosti, priebehu a výsledkom výchovno-vzdelávacieho procesu v škole. Za najdôležitejšie sa považujú učiteľove vedomosti, zrozumiteľnosť a pútavosť vysvetľovania, podnecovanie žiakov k hľadaniu samostatného riešenia problémov, využívanie vhodných príkladov, schopnosť učiteľa viesť dialóg so žiakmi. Pri hodnotení kritérií učiteľa uprednostnili hĺbku prebratého učiva pred jeho rozsahom, problémového výkladu pred encyklopedickým a pedagogickú tvorivosť.

Určitý rozpor v postojoch učiteľov sa prejavil v tom, že kvalitu školy nevidia vo vyššie spomínaných kritériách, ale v tom, čo im škola poskytne v platovom a funkčnom postupe; až potom sú pre nich významné aj kritériá kvality vzdelávania. V rokoch 2001 a 2002 nenastali podstatné zmeny vo výkazníctve. Výkazy boli aj naďalej tvorené a spracovávané na osi školy → OÚ, resp. KU → ÚIPŠ. Zmeny vo vyplňovaní výkazov nie sú veľké. Niektoré výkazy boli rozšírené v súlade s požiadavkami ministerstva školstva. V roku 2002 pribudli tri nové

²⁸ Bližšie pozri: BEŇO, M. a kol.: *Učitelia materských, základných a stredných škôl v procese transformácie. Správa z výskumu. Bratislava : ÚIPŠ, 2000.*

²⁹ ZVALOVÁ, M.: *Prieskum učiteľov ZŠ a SŠ na kritériá hodnotenia vlastnej práce vo výchovno-vzdelávacom procese a na kritériá účinnosti výchovno-vzdelávacej práce školy. Bratislava : ÚIPŠ, 1992.*; ZVALOVÁ, M.: *Prieskum názorov učiteľskej verejnosti na vybrané aktuálne problémy v školstve. Bratislava : ÚIPŠ, 1993.*

výkazy, a to výkaz o Združenej strednej škole, príloha k výkazu o športovej škole – kvalifikovanosť trénerov a príloha k výkazu o športovom stredisku – kvalifikovanosť trénerov. Podstatnejšie zmeny v organizácii výkazníctva nastanú pravdepodobne zrušením okresných úradov.

Zložitosť problematiky odborného-metodického riadenia, organizačno-právneho postavenia, majetkovoprávneho vymedzenia a finančného zabezpečenia škôl a školských zariadení by sa mala prejavovať koordinovaným vecným a legislatívnym vymedzením práv, povinností a zodpovednosti všetkých subjektov, ktoré do týchto procesov vstupujú. Podľa súčasného stavu je to však jedine riaditeľ, ktorý má zo zákona priamu zodpovednosť za riadenie školy.

2.3. Cirkevné a súkromné školy

Podmienky pre vznik cirkevných a súkromných škôl boli vytvorené novelou zákona č. 29/1984 Z. z. o sústave základných a stredných škôl prijatou ako zákon č. 171/1990 Z. z. v znení zákona č. 230/1994 Z. z. Následne na túto zákonnú úpravu boli prijaté vykonávacie predpisy pre zriaďovanie cirkevných a súkromných škôl.

Pre poskytovanie finančných prostriedkov cirkevným a súkromným školám platia od roku 2002 ustanovenia v zákone č. 506/2001 Z. z. o financovaní základných škôl, stredných škôl a školských zariadení a doplnenie zákona č. 303/1995 Z. z. o rozpočtových pravidlách v znení neskorších predpisov. Podľa uvedenej právnej úpravy sú týmto neštátnym školám poskytované príspevky zo štátneho rozpočtu na žiaka po predložení správy o hospodárení školy za predchádzajúci rok. Základná výška príspevku na žiaka je 100 % bežných výdavkov v porovnateľnej štátnej škole, ak príslušný orgán štátnej správy alebo príslušný samosprávny orgán nerozhodne o jeho znížení. Príspevok sa znižuje o 30 %, ak neštátna škola vyberá príspevky od rodičov na úhradu nákladov na vzdelávanie a o 10 %, ak nedodržiava učebné plány a učebné osnovy, ktoré sa uplatňujú v porovnateľnej štátnej škole. Finančné prostriedky na kapitálové výdavky sa zo štátneho rozpočtu neštátnym školám neposkytujú. Možno im však na základe zmluvy zapožičať štátny hnutel'ný a nehnuteľný majetok.

Pretože ide len o rámcovú právnu úpravu, ukazuje sa ako nevyhnutné prijať (tak je to bežné v európskej legislatíve) osobitný zákon o financovaní súkromných škôl a školských zariadení, ktorý zabezpečí podmienky na zrovnoprávnenie vzdelávania v školách, bez ohľadu na zriaďovateľa.

Vyučovanie v súkromných a cirkevných školách sa uskutočňuje podľa učebných plánov a učebných osnov vydaných zriaďovateľom, schválených príslušným ministerstvom. Rozsah a obsah štúdia musí zodpovedať požiadavkám na získanie príslušného stupňa vzdelania, ktorý poskytujú štátne školy toho istého druhu. Školy môžu pri výchove a vzdelávaní používať okrem učebníc a učebných textov uvedených v zozname vydanom príslušným ministerstvom aj iné učebnice a učebné texty.

V neštátnych školách vyučujú pedagogickí pracovníci, ktorí majú požadovanú odbornú a pedagogickú spôsobilosť na vyučovanie všeobecno-vzdelávacích a odborných predmetov.

V ostatných oblastiach riadenia sa v súkromných a cirkevných školách uplatňujú rovnaké postupy ako v štátnych školách.

2.4. Počty učiteľov

Počet učiteľov v štátnych základných školách do roku 1996 klesal. Výrazný nárast v rokoch 1997 až 1999 z 37 510 na 41 499 bol spôsobený rozširovaním základných škôl o povinný deviaty ročník. V rokoch 2000 a 2001 došlo opäť k poklesu počtu učiteľov na 40 014. V cirkevných základných školách sa za ostatných desať rokov zvýšil počet interných a

externých učiteľov z 1 347 na 1 921. Predstavuje to priemerný nárast 60 učiteľov za rok. V súkromných základných školách bol nárast počtu učiteľov veľmi nepravidelný. Od roku 1995 bol priemerný ročný nárast približne 43 učiteľov (tabuľka 2.5.).

Tabuľka 2.5.
**RETROSPEKTÍVA
UČITEĽOV
V ZÁKLADNÝCH
ŠKOLÁCH**

Poznámka:
Do kategórie učiteľov sú zahrnutí interní a externí učitelia.

Zdroj:
Štatistická ročenka školstva SR. Bratislava : ÚIPŠ, 1992 až 2001.

Roky	Školy				
	cirkevné	súkromné	štátne	spolu	% štátnych
1992	1 347	0	38 520	39 867	96,6
1993	1 501	5	37 368	38 874	96,1
1994	1 598	19	37 196	38 813	95,8
1995	1 607	42	37 575	39 224	95,8
1996	1 647	56	37 510	39 213	95,7
1997	1 682	23	37 825	39 530	95,7
1998	1 752	50	38 680	40 482	95,5
1999	1 923	44	41 499	43 466	95,5
2000	1 857	35	40 282	42 174	95,5
2001	1 921	48	40 014	41 983	95,3

Počet učiteľov v štátnych gymnáziách mal narastajúci trend. Od roku 1992 do roku 2001 sa zvýšil o jednu štvrtinu - zo 4 962 na 6 168. Predstavovalo to priemerný nárast 127 učiteľov za rok. V cirkevných gymnáziách sa od roku 1992 počet učiteľov zvýšil z 339 na 1 135. Ročne tak pribúdalo v priemere 85 učiteľov. Pôvodný počet sa zvýšil 3,3-krát. Tempo rastu ukazovateľa v súkromných gymnáziách bolo nižšie, dosahovalo 36 učiteľov za rok. Počet učiteľov sa od roku 1992 zvýšil zo 77 na 418 v roku 2000. V roku 2001 poklesol na 369 učiteľov (tabuľka 2.6.).

Tabuľka 2.6.
**RETROSPEKTÍVA
UČITEĽOV
V GYMNÁZIÁCH**

Poznámka:
Do kategórie učiteľov sú zahrnutí riaditelia, zástupcovia, interní a externí učitelia.

Zdroj:
Štatistická ročenka školstva SR. Bratislava : ÚIPŠ, 1992 až 2001.

Roky	Školy				
	cirkevné	súkromné	štátne	spolu	% štátnych
1992	339	77	4 962	5 378	92,3
1993	423	133	4 993	5 549	90,0
1994	581	191	5 157	5 929	87,0
1995	705	236	5 574	6 515	85,6
1996	796	273	5 697	6 766	84,2
1997	880	346	5 790	7 016	82,5
1998	904	355	5 894	7 153	82,4
1999	973	383	5 809	7 165	81,1
2000	1 021	418	5 821	7 260	80,2
2001	1 135	369	6 168	7 672	80,4

Počet učiteľov v štátnych stredných odborných školách sa zvyšoval do roku 1998 (12 292). V rokoch 1999 a 2000 výraznejšie poklesol (11 831). V cirkevných stredných odborných školách sa do roku 1994 zvýšil počet učiteľov z 272 na 469. Potom mierne klesal. V súčasnosti je v týchto školách 387 učiteľov. V súkromných stredných odborných školách sa počet učiteľov prevažne zvyšoval. Od roku 1992 sa zvýšil zo 68 na 675 učiteľov. Zodpovedá to ročnému nárastu o 70 učiteľov (tabuľka 2.7.).

Tabuľka 2.7.
RETROSPEKTÍVA
UČITEĽOV
V STREDNÝCH
ODBORNÝCH
ŠKOLÁCH

Poznámka:
Do kategórie učiteľov sú zahrnutí riaditelia, zástupcovia, interní a externí učitelia.

Zdroj:
Štatistická ročenka školstva SR. Bratislava : ÚIPŠ, 1992 až 2001.

Roky	Školy					
	cirkevné	súkromné	štátne	spolu	% štátnych	
1992	272		68	10 509	10 849	96,9
1993	351		123	11 415	11 889	96,0
1994	469		326	11 562	12 357	93,6
1995	450		425	12 603	13 478	93,5
1996	438		554	12 697	13 689	92,8
1997	427		625	12 918	13 970	92,5
1998	416		659	12 992	14 067	92,4
1999	378		634	12 241	13 253	92,4
2000	387		676	11 831	12 894	91,8
2001	387		675	11 845	12 907	91,8

Počet učiteľov v štátnych stredných odborných učilištiach mal klesajúci trend. Najvýraznejší bol pokles v roku 1999, zo 7 989 na 7 645. Priemerný ročný pokles bol 60 učiteľov. V cirkevných stredných odborných učilištiach od roku 1996 vývoj počtu učiteľov stagnoval. Priemerný stav za toto obdobie bol 82 učiteľov. V súkromných stredných odborných učilištiach ukazovateľ významne poklesol v roku 1998 – z 265 na 159 učiteľov. V nasledujúcich rokoch sa pohyboval na úrovni 162 učiteľov (tabuľka 2.8.).

Tabuľka 2.8.
RETROSPEKTÍVA
UČITEĽOV
V STREDNÝCH
ODBORNÝCH
UČILIŠTIACH

Poznámka:
Do kategórie učiteľov sú zahrnutí riaditelia, zástupcovia, interní a externí učitelia.

Zdroj:
Štatistická ročenka školstva SR. Bratislava : ÚIPŠ, 1992 až 2001.

Roky	Školy					
	cirkevné	súkromné	štátne	spolu	% štátnych	
1996	83		281	8 123	8 487	95,7
1997	82		265	8 030	8 377	95,9
1998	77		159	7 989	8 225	97,1
1999	80		167	7 645	7 892	96,9
2000	77		159	7 447	7 683	96,9
2001	93		164	7 440	7 697	96,7

2.5. Pohyb v počte učiteľov

V r. 1990-1996 bola v oblasti regionálneho školstva špecializovaná štátna správa. Tento systém riadenia si vyžiadala doplnenie pracovníkov na ekonomické, infromatické, technické, hospodárske činnosti. Pracovníci školských správ zabezpečovali agregované činnosti za príslušný územný región, údržbu a opravy zabezpečovali tzv. materiálové strediská služieb škole pri školských správach. Vytvárali sa pracoviská informatiky na okresnej a krajskej úrovni a tiež samostatné školské výpočtové strediská.

Prechodom škôl a školských zariadení na právnu subjektivitu, vznikla u nich vykazovacia povinnosť v evidencii miezd, rozpočtu, účtovníctva, pracovníkov a majetku, ktorú si mohli zabezpečiť sami, alebo ju delegovať na školskú správu.

Pohyb pracovníkov v jednotlivých profesiách súvisel vždy s legislatívnymi zmenami (prechod na 9–10-ročnú školskú dochádzku, zriaďovanie 8-ročných gymnázií a pod.), reorganizáciou štátnej správy a kompetenčnými zmenami (riadenie z úrovne rezortu školstva cez štátnu správu, prechod pod krajské a okresné riadenie a nakoniec pod obecné riadenie a vyššie

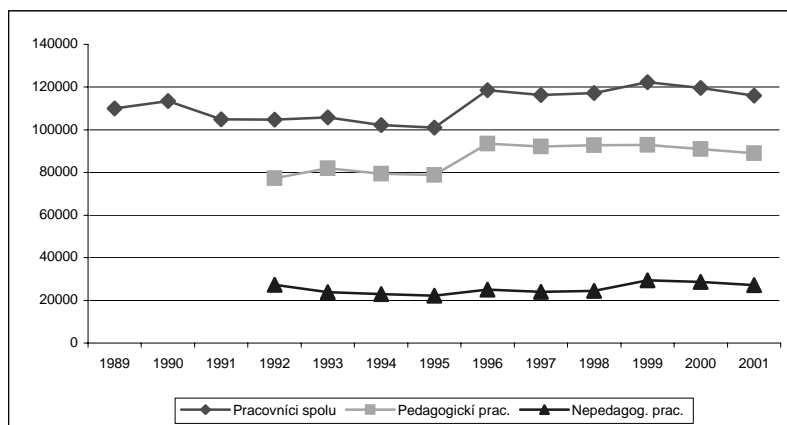
územné celky), zmenou územného členenia (vytvorenie 79 okresov a 8 krajov z pôvodných 42 školských správ) ako aj zmenami formy hospodárenia (zmeny rozpočtovej na príspevkové hospodárenie).

Graf 2.1. znázorňuje vývoj celkového počtu pracovníkov v školstve (v delení na pedagogických pracovníkov a ostatný obslužný a pomocný personál).

Graf 2.2. znázorňuje pohyb pracovníkov v samotných školách.

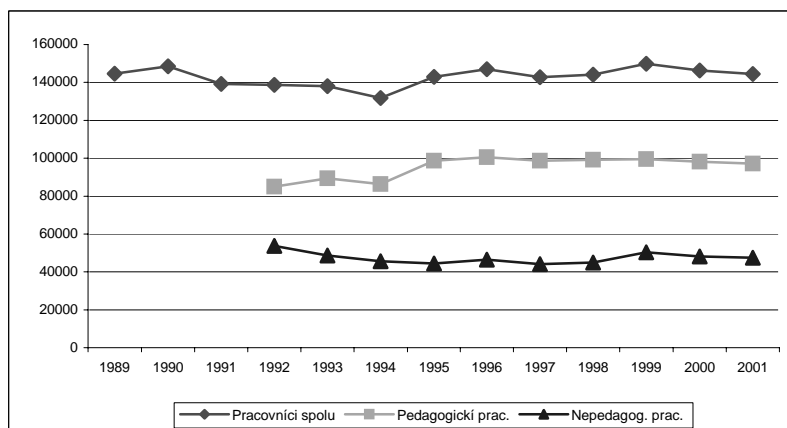
Graf 2.1.
VÝVOJ
CELKOVÉHO POČTU
PRACOVNÍKOV
V ŠKOLSTVE

Zdroj:
ÚIPŠ

Graf 2.2.
VÝVOJ
POČTU
PRACOVNÍKOV
V ŠKOLÁCH

Zdroj:
ÚIPŠ

V percentuálnom vyjadrení bol nárast celkového počtu pracovníkov v školách 10,8 %. Nárast počtu pedagogických pracovníkov bol 14,9 %, počet ostatných pracovníkov poklesol o 0,75 %, čím sa po 10-tich rokoch dostal takmer na úroveň r. 1992. Porovnanie počtu pedagogických pracovníkov v jednotlivých rokoch hovorí o živelných zmenách – v r. 1994 a v r. 1995 nastal ich pokles oproti roku 2001 o 4,9 % a 11,3 %, naopak v rokoch 1996, 1998 a 1999 došlo k nárastu oproti roku r. 2001 o 4,9 %, 4,1 % a 4,26 %. Najväčší pokles ostatných pracovníkov bol medzi rokom 1992 a rokmi 1993, 1994 a 1995 a to o 12,9%, 16,11 % a 18,8 %. Nárast pracovníkov v r. 1999 bol v porovnaní s r. 1992 7,6 %, ale v r. 2001 nastal pokles oproti r. 1999 o 7,77 %.

2.6. Kvalifikovanosť učiteľov a odbornosť vyučovania

Na základe požiadavky ministerstva školstva sa každé štyri roky uskutočňuje zisťovanie kvalifikovanosti učiteľov a odbornosti vyučovania v regionálnom školstve, ktoré je jediným zdrojom informácií o chýbajúcich učiteľoch a kvalite vyučovacieho procesu. Ministerstvo školstva analyzuje výsledky štatistických zisťovaní, ktoré poukazujú na nedostatok učiteľov určitých typov škôl, alebo na nedostatok učiteľov určitých predmetov a snaží sa prijať opatrenia na nápravu stavu. Posledné zisťovanie sa uskutočnilo v apríli 2001. Z tohto prieskumu vyplynulo, že najviac nekvalifikovaných učiteľov pôsobí v špeciálnych školách. V špeciálnych základných školách (1. až 9. ročník) je to 41,3 % a v špeciálnych stredných školách 32,2 % nekvalifikovaných učiteľov. Na 1. stupni základnej školy pôsobí 18,1 %, na 2. stupni základnej školy 12,4 %, v stredných odborných školách 11,3 %, v stredných odborných učilištiach 11,8 % nekvalifikovaných učiteľov a 20,0 % nekvalifikovaných majstrov odbornej výchovy. Najlepšia situácia je v gymnáziách, kde je len 4,5 % nekvalifikovaných učiteľov.

Na identifikáciu nedostatku učiteľov v školách sa z kvalitatívneho hľadiska uplatňujú tri ukazovatele:

- nesplnenie kvalifikačných požiadaviek na funkciu učiteľa,
- vyučovanie predmetu, ktorý nezodpovedá vyštudovanému zameraniu učiteľa,
- dosiahnutie dôchodkového veku učiteľa.

Na určenie počtu chýbajúcich učiteľov sa doteraz používala metodika, pri ktorej sa učiteľ neodborne vyučujúci jeden predmet počítal ako jeden chýbajúci učiteľ nezávisle od počtu odučených hodín v predmete. Keďže táto metóda značne skresľuje chýbajúci počet učiteľov, pri vyhodnocovaní údajov z posledného štatistického zisťovania bol určený počet chýbajúcich učiteľov aj ako podiel počtu neodborne odučených hodín a štandardného učiteľského úväzku v danom type školy.

Vzhľadom na to, že podľa našej metodiky sa počítajú medzi chýbajúcich učiteľov aj odborne vyučujúci dôchodcovia, pri údají o chýbajúcich učiteľoch je uvádzaný údaj o odborne vyučujúcich učiteľoch v dôchodkovom veku. Uvádzaný údaj o chýbajúcich učiteľoch predstavuje podiel súčtu neodborne odučených hodín učiteľov a odborne odučených hodín dôchodcov a celkového počtu odučených hodín učiteľov vyjadrený v percentách. Z hľadiska typu škôl najviac chýbajú učitelia špeciálnych škôl (43,4 % – z toho dôchodcovia 5,3 %), 2. stupňa základných škôl (31,3 % – dôchodcovia 8,9 %) a 1. stupňa základných škôl (26,4 % – dôchodcovia 8,2 %). V stredných odborných učilištiach chýba 14,5 % učiteľov (z toho 3,8 % dôchodcov), v stredných odborných školách 14,7 % (z toho 7,3 % dôchodcov) a v gymnáziách 10,6 % (z toho 5,9 % dôchodcov). Pri výpočte počtu chýbajúcich učiteľov sa vychádzalo z počtu odučených hodín.

Zvýšený nedostatok učiteľov je aj v školách s vyučovacím jazykom národnostných menšín. Na 1. stupni základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským chýba 31,5 % učiteľov (z toho dôchodcovia predstavujú 7,4 %), na 2. stupni základných škôl chýba 35,4 % učiteľov (z toho 11,5 % dôchodcov), v gymnáziách 14,0 % (z toho 8,0 % dôchodcov), v stredných odborných školách 24,2 % (z toho 3,2 % dôchodcov) a v stredných odborných učilištiach a odborných učilištiach 41,9 % (z toho 4,4 % dôchodcov).

Z hľadiska predmetov najväčšiu neodbornosť pri zohľadnení počtu odučených hodín vo vyučovaní predmetov na 1. stupni základnej školy (1. – 4. ročník) dosahuje anglický jazyk – 48,1 %, pracovné vyučovanie – 47,4 %, nemecký jazyk – 40,5 %, práca s počítačom – 40,2 %. Na 2. stupni základnej školy (5. – 9. ročník) je to občianska výchova – 46,5 %, anglický jazyk – 43,9 %, hudobná výchova – 39,5 %, nemecký jazyk – 32,4 %, zemepis – 29,8 %, dejepis – 29,2 %, telesná výchova – 28,6 %, etická výchova – 28,4 %. V matematike je neodbornosť vyučovania 16,1 %, v slovenskom jazyku 15,7 %, v maďarskom jazyku 22,2 %, v konverzácii v slovenskom jazyku (v školách s vyučovacím jazykom maďarským)

31,5 %. Na 2. stupni základnej školy je vysoká neodbornosť vyučovania v niektorých nepovinných predmetoch – joga 66,7 %, starostlivosť o dieťa 56,8 %.

Medzi jednotlivými regiónmi Slovenska sú v počte chýbajúcich učiteľov veľké rozdiely.

2.7. Sociálni partneri

Na Slovensku pracuje prakticky jediný odborový zväz zaoberajúci sa otázkami školstva – Odborový zväz pracovníkov školstva a vedy na Slovensku. Má 84 291 členov (október 2002), z toho je 65 699 žien a 15 542 osôb do 35 rokov, dôchodcov z celkového počtu je 7 715. V členskej základni sú započítaní pedagogickí aj nepedagogickí zamestnanci.

Vo zväze pôsobia tri združenia – Združenie základného školstva, Združenie stredného školstva a Združenie vysokých škôl. Združenia sú autonómne, navzájom rovnocenné orgány Zväzu, ktoré zabezpečujú realizáciu profesijno-odborových záujmov vo vymedzenej oblasti.

Združenia a ich orgány rozhodujú a vykonávajú najmä tieto činnosti:

- vypracúvajú, prerokujú a schvaľujú plán svojich akcií, aktivít a rozpočet na príslušný rok,
- prerokujú odborné a profesijné záujmy členskej základne,
- zúčastňujú sa na pripomienkovom konaní k právnym a zväzovým predpisom,
- spracúvajú a predkladajú príslušným orgánom Zväzu stanoviská k právnym predpisom,
- formulujú, obhajujú a presadzujú oprávnené požiadavky členov základných organizácií,
- zastupujú záujmy základných organizácií v rozsahu delegovaných právomocí,
- koordinujú základné organizácie v oblasti odborovej činnosti,
- metodicky usmerňujú základné organizácie v oblasti odborovej činnosti.

V združení základného školstva pôsobí niekoľko sekcií, napríklad sekcia učiteľov, sekcia pracovníkov centier voľného času, sekcia riadiacich pracovníkov, sekcia pracovníkov poradenských zariadení, sekcia pracovníkov školských jedální, sekcia robotníckych povolání a technicko-hospodárskych pracovníkov, sekcia učiteľov základných umeleckých škôl.

V združení stredného školstva pôsobia okrem iných sekcií sekcia učiteľov gymnázií, sekcia učiteľov stredných odborných škôl, sekcia učiteľov stredných odborných učilíšť, sekcia školských jedální, sekcia technicko-hospodárskych pracovníkov a robotníckych profesií, sekcia špeciálnych škôl a špeciálnych školských zariadení.

Zväz má v súčasnosti spracované konkrétne programové ciele na roky 1999 až 2003 v oblasti výchovy a vzdelávania, sociálnej a mzdovej, pracovnoprávnej, legislatívnej, vnútrozväzovej a medzinárodnej.

Zväz má zastúpenie v Rade hospodárskej a sociálnej dohody. Je členom bipartitných rokovaní s vládou, je partnerom na všetkých úrovniach štátnej správy a samosprávy. Má podpísané dohody s ministerstvom školstva, pravidelne rokuje s ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny a ministerstvom financií.

Na posledných rokovaníach v Rade hospodárskej a sociálnej dohody sa okrem iného hodnotila aplikácia finančnej časti zákona o verejnej službe, rokovalo sa o stave implementácie zákona o vysokých školách a o aplikácii zákona o prechode pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a na vyššie územné celky v oblasti školstva. Najzávažnejším výsledkom rokovaní boli konkrétne pozitívne finančné opatrenia pre zamestnancov všetkých škôl a školských zariadení.

Ako stavovská organizácia v predchádzajúcich rokoch pôsobilo Učiteľské fórum Slovenska a súčasťou Kresťanských odborov je aj Zväz školských odborov. Ani jedna z týchto

organizácií sa nezúčastňuje na oficiálnych rokovaníach so štátnymi alebo samosprávnymi orgánmi. Členská základňa oboch organizácií je zanedbateľná.

Za tvorbu politiky týkajúcej sa učiteľských plátov, pracovných podmienok, certifikácie učiteľov, ohodnotenia učiteľov, kariérnych štruktúr a profesionálneho rozvoja zodpovedá ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny a ministerstvo školstva. Finančné prostriedky zabezpečuje ministerstvo financií.

Odborový zväz je členom medzirezortného pripomienkového konania, vyjadruje sa k tvorbe všetkých legislatívnych noriem, má priame zastúpenie v pracovných skupinách samosprávnych orgánoch. Na podporu dialógu sú prijaté príslušné zákony, napríklad zákon o tripartite, zákon o verejnej službe, vyhláška o školskej samospráve.

Rodičia majú vytvorenú Slovenskú radu rodičovských združení, ktorá má svoje ciele, program a orgány a úzko spolupracuje s odborovým zväzom.

Do tvorby učiteľskej politiky sa v rôznej miere zapájajú viaceré organizácie, ktoré pracujú na báze občianskych združení a nadácií³⁰, sekcie metodicko-pedagogických centier a prostredníctvom tlače aj jednotliví riaditelia, pracovníci odborov školstva okresných a krajských úradov, vysokoškolskí učitelia, skúsení školskí pracovníci, ba i rodičia. Špecifickým spôsobom vplyvajú na obsah a zameranie učiteľskej politiky sekcie, resp. pracovné skupiny, ktoré sa utvárajú v štruktúrach politických strán najmä pred parlamentnými voľbami.

Pozitívnu úlohu tu zohrávajú Učiteľské noviny, existujúce pedagogické časopisy a občas i denná tlač, ktoré poskytujú priestor na výmenu názorov a diskusie o rôznych problémoch týkajúcich sa učiteľa, a o učiteľskej problematike.

Politické strany najmä v predvolebnom období vypracúvajú a verejne prezentujú volebné programy, do ktorých zahŕňajú aj učiteľskú problematiku. Všetky politické strany manifestujú svoju podporu učiteľom, uvedomujú si potrebu ich materiálneho, kultúrneho i odborného povznesenia. Po voľbách častokrát na predvolebné sľuby zabúdajú. V dôsledku toho sú učitelia voči činnosti politických strán skeptickí, nedôverujú im a ťažko prežívajú silnejšie politické zásahy do škôl i do školstva.

³⁰ Ich zameranie, pôsobnosť, ciele a úlohy sú veľmi rôzne. Niektoré vznikli na podporu konkrétnej školy a združujú najmä prostriedky od rodičov a sponzorov - právnických osôb. Iné majú regionálnu pôsobnosť a združujú napr. učiteľov niektorej národnosti. Ďalšie majú celoslovenskú pôsobnosť a združujú učiteľov konkrétnych vyučovacích predmetov, rovnakých organizačných typov (napr. Celoslovenské združenie pedagógov málotriednych základných škôl), nadšencov vybranej metodiky, resp. koncepcie (napr. Združenie Orava pre demokraciu vo vzdelávaní). Niektoré nadácie sú financované aj zahraničnými sponzormi a venujú sa napr. prenosu špecifických vyučovacích metód do slovenských škôl. V zozname občianskych združení a nadácií boli zapísané napríklad: Asociácia pedagogických pracovníkov, Asociácia učiteľov hudby Slovenska, Demokratické fórum učiteľov, Liberté - spolok mladých pedagógov, Slovidiac (združenie pedagógov, výrobcov a distribútorov materiálnych didaktických prostriedkov), Spoločnosť slovenských a nemeckých pedagógov, Združenie neformálnych edukátorov, Nadácia Škola dokorán v Žiari nad Hronom, Nadácia Kresťanské školy (Christian Schools Foundation) v Bratislave I.

3.

Získavanie schopných ľudí pre učiteľské povolanie

3.1. Identifikácia hlavných strategických problémov

○ vysoké školy zamerané na štúdium učiteľstva je zo strany absolventov stredných škôl trvalý záujem. Hlásí sa na ne permanentne viac uchádzačov, než sú ich kapacitné možnosti. Záujem o jednotlivé odbory a typy štúdia učiteľstva je však rozdielny a v niektorých študijných kombináciách neraz mnohonásobne prekračuje možnosti danej školy. Napr. v prijímacom konaní na vysoké školy, ktoré pripravujú učiteľov, bolo v r. 2002 z prihlásených uchádzačov prijatých: na učiteľstvo pre 1. stupeň základnej školy 59,6 %, na učiteľstvo všeobecnovzdelávacích predmetov 39,7 %, na učiteľstvo odborných predmetov 33,9 % a na učiteľstvo odborných ekonomických predmetov 14,3 % prihlásených.

Vysoké školy, ktoré pripravujú učiteľov, zverejňujú informácie o študijných odboroch, študijných kombináciách i o požiadavkách na prijímacie skúšky. Okrem toho Ústav informácií a prognóz školstva v Bratislave každoročne vydáva publikáciu Ako na vysoké školy, ktorá je určená záujemcom o štúdium na vysokých školách v SR, vždy s informáciami na nasledujúci školský rok. Sú v nej uvedené termíny podávania prihlášok, otvárané študijné odbory a kombinácie, požiadavky na prijímacie skúšky, profilové predmety zo strednej školy, výška poplatku za prijímaciu skúšku, charakteristika štúdia, možnosti ubytovania a stravovania, organizácia štúdia, možnosti uplatnenia a ďalšie informácie. Pri výbere vysokoškolského štúdia pomáhajú študentom výchovní poradcovia v stredných školách. Na pomoc uchádzačom o štúdium vydávajú vysoké školy zbierky otázok na prijímacie skúšky. Túto iniciatívu zatieňuje skutočnosť, že súbory otázok po ich rozpracovaní sa stávajú predmetom výnosného obchodu v tlačenej podobe i cez internet.

Zapájajú sa do neho aj učители vysokých škôl. V ostatných rokoch boli v organizácii prijímacieho konania zaznamenané viaceré pokusy o podvody, korupciu³¹ a iné nekalé praktiky.

Tienisté stránky prijímacieho konania sú terčom ostrej kritiky tlače i verejnosti a sú považované za vážny spoločenský a školsko-politický problém. Ministerstvo školstva i vysoké školy vyvíjajú veľké úsilie na ich odstránenie.

³¹ BEŇOVÁ, J.: Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre má antikorupčný program. In: *Sme*, 27. 1. 2003. Dostupné na internete < <http://www.sme.sk/> >.

Vážnym problémom, ktorý špecifickým spôsobom ovplyvňuje absolventov stredných škôl pri rozhodovaní sa pre štúdium učiteľstva, je všeobecné vnímanie učiteľského povolania, učiteľa a jeho spoločenský status. K najstarším osobnostným motivačným zdrojom v histórii učiteľstva v SR patrí cyrilometodská tradícia. Ďalšia historická etapa je spätá s pôsobením učiteľov – národných buditeľov, ktorí všetky sily a prostriedky venovali výchove detí a dospelých v záujme ich mravného, duchovného a materiálneho povznesenia.³² Veľkou historickou autoritou je J. A. Komenský, ktorý pôsobil aj na Slovensku.³³ K tomuto obrazu tradične patrí aj spätosť učiteľa s cirkvou a vykonávanie niektorých cirkevných činností. K historicky pozitívnemu vnímaniu učiteľstva prispel boj učiteľov-antifašistov počas 2. svetovej vojny a Slovenského národného povstania. Novšia etapa je poznačená obdobím socializmu, kedy bol učiteľ dobrovoľne alebo nasilu spätý s oficiálnou ideológiou. Bol osvetovým pracovníkom, organizoval mimotriednu a mimoškolskú prácu a vykonával mnoho ďalších úloh bez nároku na odmenu. Mnohí učители boli členmi aj funkcionármi komunistickej strany.

Tieto a ďalšie skutočnosti majú výrazný vplyv na výber učiteľského povolania. Pozitívna motivácia vyplýva napr. z vyzdvihovania slávnych osobností – učiteľov ľudu. Na druhej strane, negatívna motivácia sa viaže na časy, keď učiteľ bol manipulovaný do úlohy vykonávateľa vôle vláducej politickej strany bez ohľadu na vlastné presvedčenie, vzťah k žiakom, vyučovanému odboru a školskej práci vcelku. V ostatných rokoch sú uvedené historické etapy dejín školstva a pedagogiky znova prehodnocované. Tento proces je veľmi rozporný a zatiaľ neukončený. Existujúce rozpory sú predmetom i obsahom politického boja strán a hnutí, ktoré ich neraz zneužívajú na politické ciele. Ich nezmieriteľnosť je natoľko veľká, že rozdeľuje spoločnosť na viaceré tábory a skupiny.³⁴ Súbežne s tým je v masovokomunikačných prostriedkoch viac ako celé desaťročie kritizovaná finančná a materiálna poddimenzovanosť školstva, zhoršujúce sa postavenie učiteľov, nízke nástupné platy mladých učiteľov, nedostatočné finančné ohodnotenie všetkých učiteľov, ale aj narastajúca agresivita rodičov a žiakov voči učiteľom a ďalšie problémy. V dôsledku toho potenciálni záujemci o štúdium učiteľstva vnímajú učiteľské povolanie ako rizikové, neschopné užiť si, ideologicky riadené a manipulované, mnohostranne limitované, resp. obmedzované vonkajšími, najmä mocensko-politickými a inými faktormi. Istou bariérou sa stane spoplatnenie vysokoškolského štúdia, ktoré hodlá zaviesť súčasná vládna koalícia. Celkové náklady na vysokoškolské štúdium neustále rastú, čo postihuje najmä študentov, ktorí nebývajú v sídle vysokej školy a sú odkázaní na ubytovanie a stravovanie v internátoch. Spoplatnenie vysokoškolského štúdia aj pri predpokladaných možnostiach pôžičiek výrazne skomplikuje sociálne slabšej vrstve študentov prístup ku štúdiu (aj učiteľstva).³⁵

K pozitívnym motivačným faktorom, ktoré vedú k voľbe učiteľského štúdia, patrí vzťah k žiakom, ich výchove a vzdelávaniu i pocit, že vyučovanie a výchovná práca v škole môže byť ušľachtilým zmyslom života. Z prieskumov motívov, ktoré viedli k voľbe štúdia učiteľstva vyplýva, že vyššie uvedené príčiny ovplyvňujú pri tomto výbere cca 60 % – 70 % študentov učiteľstva.³⁶ Ostatní študenti absolvujú učiteľské štúdium len preto, aby dosiahli vysokoškolské vzdelanie, ktoré je po odbornej stránke v učiteľských odboroch na veľmi dobrej úrovni. Títo študenti nemajú vnútorný záujem o učiteľské povolanie a jeho výkon je pre nich viac-menej východiskom z núdze. Práca v škole ich nezaujíma a uchádzajú sa o ňu iba v prípadoch, keď sa im nepodarí nájsť lukratívnejšie zamestnanie v odbore. Uvedený jav

³² Pozri napr. ČEČETKA, J.: *Učiteľ ľudu Samuel Tešedík*. Martin : Matica slovenská, 1952, 101 s.

³³ KARŠAI, F.: *Komenský a Slovensko*. Bratislava : SPN, 1970.

³⁴ *Ostrý politický boj sa rozpútal, keď ministerstvo školstva v r. 1996 vydalo ako účelový náklad pre všetky školy knihu M. S. Ďuricu Dejiny Slovenska a Slovákov. Protesty niektorých politických strán, vedeckých inštitúcií, cirkvi a ďalších subjektov boli také silné, že vyše stotisíc výtlačkov tejto knihy bolo zo škôl stiahnutých.*

³⁵ *Názory na spoplatnenie vysokoškolského štúdia sa rôznia. Časť obyvateľstva návrh podporuje z dôvodu, že za peniaze daňových poplatníkov vysoké školy pripravujú odborníkov, z ktorých mnohí nevyužijú svoje vzdelanie doma, ale v ekonomicky vyspelejších krajinách. Iná časť akceptuje názor, že spoplatneniu vysokoškolského štúdia sa v súčasnej ekonomickej situácii štátu nedá vyhnúť, ale jeho zavedenie si vyžaduje zatiaľ absentujúce systémové riešenie aj so zreteľom na sociálne aspekty.*

³⁶ KARIKOVÁ, S.: *Reakcia k úvodníku S. Štecha „Křivá huba, nebo křivé zrcadlo?“ Alebo sú budúci učители „stratenou generáciou“?* In: *Pedagogika*, roč. 50, 2000, č. 3, s. 285-286.

sa považuje za významný celospoločenský problém, podstatou ktorého je nedostatok kvalifikovaných učiteľov v školách aj pri vysokej „produkcii“ absolventov. Preto vysoké školy pripravujúce učiteľov sa usilujú skvalitniť výber uchádzačov. V odborných kruhoch sa považuje za potrebné zaviesť do praxe prijímacieho konania profesiogramy – súpis nárokov učiteľskej profesie na osobnosť učiteľa a týmito i ďalšími, najmä psychologickými prostriedkami, efektívnejšie skúmať skutočný záujem a predpoklady na výkon učiteľského povolania.³⁷

V podmienkach multietnicity Slovenska sa venuje permanentná pozornosť vyváženému prijímaniu poslucháčov na štúdium učiteľstva občanov národnostných menšín, aby mohli byť saturované potreby národnostných škôl. Vyučovanie zabezpečujú oddelenia a katedry na prípravu učiteľov maďarských, ukrajinských, rusínskych a najnovšie aj rómskych škôl, resp. na vyučovanie žiakov na Slovensku žijúcich národnostných menšín v materinskom jazyku alebo vyučovanie ich materinského jazyka. Ide o citlivý problém národnostných vzťahov, v súvislosti s ktorým politici zastupujúci maďarskú národnostnú menšinu už dlhší čas prejavujú snahu zriadiť samostatnú maďarskú vysokú školu. Súčasná vláda reaguje na túto snahu prijatím nasledujúcich úloh: "Vláda bude vytvárať podmienky pre výučbu v materinskom jazyku aj pre rusínsku a rómsku menšinu a zároveň zabezpečí zvýšenie kvality výučby štátneho jazyka. ... Na preklenutie rozdielov vo vzdelanostnej úrovni a štruktúre sa vláda zaväzuje v prvom roku volebného obdobia k vytvoreniu univerzity pre vysokoškolskú prípravu občanov maďarskej národnosti".³⁸

Ďalšie problémy v tejto oblasti a ich riešenie sú podmienené najmä potrebnými zmenami v pregraduálnej príprave učiteľov, v ich rozmiestňovaní a stabilizácii v školách.³⁹

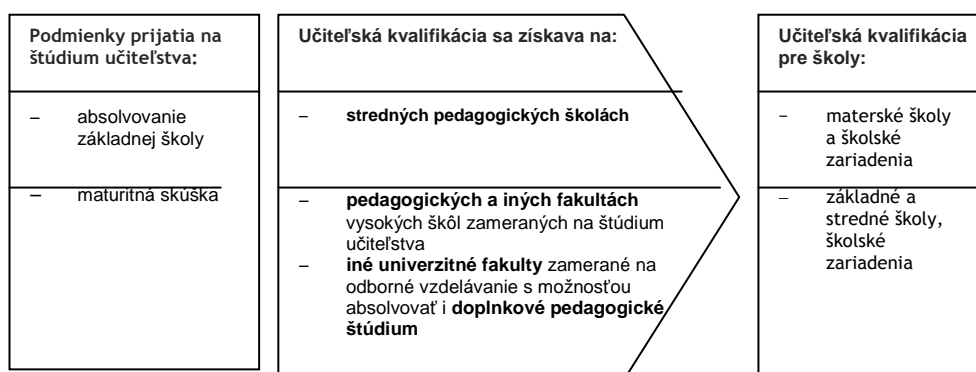
3.2. Údaje, trendy a faktory

3.2.1. Spôsoby získavania a udržiavania učiteľskej kvalifikácie

Už od roku 1945 platí na našom území zákonná úprava (jeden z tzv. Benešových dekrétov) týkajúca sa požiadaviek na vzdelanie učiteľov. Podľa tejto úpravy musia mať všetci učelia základných a stredných škôl vysokoškolské univerzitné vzdelanie. Toto vzdelanie môže záujemca získať na ktorejkoľvek univerzite, ktorá má fakultu (fakulty) akreditovanú na štúdium učiteľstva. Stupeň štúdia je magisterský alebo inžiniersky, forma môže byť denná, externá alebo diaľková (obrázok 3.1.).

Graf 3.1.

ZÁKLADNÁ ŠTRUKTÚRA VZDELÁVANIA UČITEĽOV

Spôsob získania učiteľskej kvalifikácie môže byť trojaký:

³⁷ SALBOT, V., KANDA, J.: O pedagogickom nadaní a talente učiteľa. In: *Pedagogická revue*, roč. 45, 1993, č. 9-10, s. 494-499; SCHNITZEROVÁ, E.: Postoje študentov učiteľských fakúlt k budúceму povolaniu. *Pedagogická revue*, roč. 46, 1994, č. 7-8, s. 333-349; VALIHOROVÁ, K.: Psychologické aspekty výberu uchádzačov o štúdium učiteľstva pre 1. stupeň základných škôl. In: *Pedagogická revue*, roč. 47, 1995, č. 7-8, s. 61-67.

³⁸ Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky. Bratislava : november 2002. časti Regionálne školstvo, Vysoké školstvo.

³⁹ V záujme riešenia existujúcich problémov bol na tento účel vypracovaný napr. aj Návrh opatrení na zlepšenie spoločenského postavenia učiteľov. Bratislava : MŠ SR, 25. 2. 2002. Číslo: 164/2002 - 46.

- a) študent študuje akreditovaný učiteľský študijný program, v ktorom absolvuje odbornú aj pedagogickú prípravu. Po obhájení diplomovej práce a vykonaní štátnej záverečnej skúšky získava príslušnú učiteľskú kvalifikáciu. Tento spôsob je najčastejší na fakultách pripravujúcich učiteľov – pre 1. – 4. ročník základných škôl a učiteľov všeobecnovzdelávacích predmetov;
- b) študent študuje odborný študijný program a počas tohto štúdia absolvuje na príslušnej fakulte aj doplnkové pedagogické štúdium (doplnkové pedagogické štúdium môže zabezpečovať aj celouniverzitné pracovisko pre študentov všetkých fakúlt). Autonómne ukončuje oba študijné programy a po úspešnom ukončení získava okrem odbornej aj príslušnú učiteľskú kvalifikáciu. Tento spôsob sa uplatňuje na niektorých fakultách humanitného zamerania pre učiteľov všeobecnovzdelávacích predmetov, ale najmä na technických, poľnohospodárskych a ekonomických univerzitách pre učiteľov odborných predmetov;
- c) študent študuje odborný študijný program, ktorý ukončí obhajobou diplomovej práce a štátnou záverečnou skúškou. Získa tak príslušnú vysokoškolskú odbornú kvalifikáciu. Kedykoľvek po ukončení vysokoškolského štúdia sa môže prihlásiť na fakulte, na ktorej študoval, alebo na ktorejkoľvek inej fakulte s rovnakým alebo príbuzným študijným odborom, na doplnkové pedagogické štúdium. Po jeho úspešnom ukončení získa príslušnú učiteľskú kvalifikáciu. Tento spôsob spravidla nemá dennú formu doplnkového pedagogického štúdia.

Získaná učiteľská kvalifikácia má neobmedzenú platnosť. Kvalifikovaný učiteľ tak môže vstúpiť do učiteľskej služby kedykoľvek počas profesionálnej pracovnej kariéry (aj opakovane).

Učítelia, ktorí získali učiteľskú kvalifikáciu v minulosti, ale ich aprobácia sa stala vzhľadom na inovačné a iné zmeny v školstve nepotrebná (napr. učítelia predmetu branná výchova alebo predmetu ruský jazyk) majú možnosť získať novú kvalifikáciu formou rekvalifikácie. Rekvalifikačné štúdium zabezpečujú okrem vysokých škôl aj metodicko-pedagogické centrá, ktoré pre toto štúdium získali akreditáciu ministerstva školstva. Rekvalifikáciu sa získavajú kvalifikovaní učítelia napr. nových vyučovacích predmetov ako etická výchova alebo učítelia nedostatočne pokrytých predmetov, napríklad anglický jazyk. Akreditácia ministerstva školstva na takéto rekvalifikačné štúdium sa spravidla udeľuje na časovo ohraničené obdobie.

Kvalifikovaní učítelia majú možnosť vzdelávať sa aj v ďalšej forme štúdia – rozširujúcim štúdiu. Môžu ho absolvovať na fakulte, ktorá má akreditovaný študijný program na učiteľstvo predmetu, o ktorý si chcú rozšíriť kvalifikáciu. Napríklad učítelia pre 1. stupeň základnej školy si často rozširujú štúdium o niektorý z výchovných predmetov pre 2. stupeň základnej školy, učítelia prírodovedných predmetov a matematiky o informatiku a podobne (tabuľka 3.1.).

Tabuľka 3.1.
ŠTUDENTI
UČITEĽSTVA
V ŠPECIFICKÝCH
DRUHOCH
ŠTÚDIA

Rok	Spolu	Doplnujúce štúdium pre		Rozširujúce štúdium pre			
		študentov vysokých škôl	absolventov vysokých škôl	predmety		špeciálne školy	výchovnú činnosť*
				všeobecno- vzdelávacie	odborné		
1999	2 808	1 269	950	417	0	112	60
2000	3 431	1 563	1 122	379	171	162	34
2001	4 061	2 087	948	534	101	246	145

Poznámka:
* Štúdium sa realizuje
na stredných školách.

Zdroj:
ÚIPŠ

Osobitným javom, teraz už historickým, bol početnejší návrat do učiteľského povolania tých bývalých učiteľov, ktorí po roku 1969, v čase začiatku tzv. normalizácie, museli z politických dôvodov zo školstva odísť najmä preto, že odmietli okupáciu ČSSR v auguste 1968. Po

novembri 1989 boli takto postihnutí bývalí učitelia rehabilitovaní. Ak niektorý z nich prejavil záujem vrátiť sa do školy, bolo mu to umožnené.

3.2.2. Zloženie adeptov učiteľského povolania

Zloženie adeptov učiteľského povolania podľa pohlavia vykazuje už dlhé roky výraznú prevahu žien. Nevyváženosť zastúpenia jednotlivých pohlaví je podmienená viacerými faktormi (nedostatočné finančné ohodnotenie práce učiteľa, nízka akceptácia profesie učiteľa spoločnosťou a z toho vyplývajúci nízky spoločenský status učiteľa, nevyhovujúce pracovné podmienky a nedostatočná starostlivosť o učiteľa) a už dlhé roky je predmetom kritiky.

Získavanie schopných ľudí pre učiteľské povolanie je základným predpokladom kvalitnej výchovy a vzdelávania. Výber adeptov pre študijné odbory učiteľstva je podmienený úspešným výsledkom prijímacieho konania, pričom podľa výskumných zistení⁴⁰ záujem o profesiu učiteľa študenti väčšinou deklarujú záujmom o toto povolanie a prácu s deťmi a samozrejme záujmom o konkrétny študijný odbor.

Počet študentov učiteľstva v ostatných rokoch stále narastá. V roku 2001 študovalo na učiteľských študijných odboroch denného a externého štúdia 23 552 študentov, v roku 2000 študovalo 23 100 študentov a v roku 1999 študovalo 21 760 študentov (tabuľka 3.2.).

Tabuľka 3.2.
POČET ŠTUDENTOV
NAVŠTEVUJÚCICH
PROGRAMY
ZÁKLADNEJ
UČITELSKEJ
PRÍPRAVY

Študenti	Spolu všetky programy učiteľskej prípravy	Učiteľstvo pre základné vzdelávanie (1. stupeň)	Učiteľstvo pre stredné vzdelávanie (2. a 3. stupeň)	Učiteľstvo pre špeciálne vzdelávanie
1999	21 760	3 569	18 191	X
2000	23 100	3 602	18 967	531
2001	23 552	3 819	19 175	558

Poznámka:

X údaj nie je k dispozícii

Zdroj:

ÚIPŠ

Údaje o národnostnom a vekovom zložení sú k dispozícii len za jednotlivé vysoké školy, nie za študijné odbory. Napr. na pedagogických fakultách, ktoré v najväčšej miere pripravujú budúcich učiteľov, v r. 2001 študovalo 16 963 študentov slovenskej národnosti, 324 maďarskej, 12 českej, 13 rusínskej a ukrajinskej národnosti.

Štatistické údaje o ďalších ukazovateľoch (vek, pracovné a sociálne podmienky, stupeň akademického vzdelania) sa nesledujú.

Poznatky z parciálnych prieskumov záujmu o štúdium učiteľstva potvrdzujú, že cca 60 % – 70 % uchádzačov k tomu vedie záujem o učiteľské povolanie.⁴¹

⁴⁰ ZVALOVÁ, M.: *Uplatnenie absolventov učiteľského štúdia v praxi. Závěrečná správa z výskumu. Bratislava : ÚIPŠ, 1998.*

⁴¹ KARIKOVÁ, S.: *cit. štúdia, s. 285-286.*

3.2.3. Výkon učiteľského povolania a zotrvanie v ňom

Údaje o absolventoch, ktorí sa kvalifikujú ako učitelia a začnú po absolvovaní vysokoškolského štúdia vykonávať (resp. nevykonávať) učiteľské povolanie nie sú k dispozícii.

Na základe výskumných šetrení⁴² však možno predpokladať, že približne 15 % absolventov učiteľského štúdia vôbec do školstva nenastúpi. Príčiny, prečo absolventi učiteľského štúdia nezačnú vykonávať svoju profesiu, prípadne po krátkom čase opúšťajú toto povolanie, sú všeobecne známe. Je to predovšetkým nízke spoločenské ohodnotenie tohto povolania premietnuté do mzdy učiteľa, minimálne výhody za výkon náročného povolania a často nevyhovujúce pracovné podmienky, čo všetko učitelia vnímajú ako hrubé nedocenenie ich práce. Okrem toho istú rolu zohráva aj kvalita odbornej prípravy na učiteľských fakultách, ktorá umožňuje absolventom uplatniť sa v iných zamestnaniach.

Výsledky výskumu naznačujú, že nepriaznivý vývoj motivácie k zotrvaniu v učiteľskej profesii pretrváva, percento tých, ktorí strácajú nadšenie pre túto prácu, pomýšľajú na zmenu, resp. už zo školstva odišli, sa neznižuje, i keď mnohí z nich by sa radi do škôl vrátili, keby sa pre nich vytvorili priaznivejšie podmienky. Len minimálny počet učiteľov opúšťa svoju profesiu z dôvodu nezájmu o prácu s deťmi a vyštudovaný odbor. Väčšinou sú nútení hľadať si finančne výhodnejšie miesta (najmä muži), ale i pružnejšie a tvorivejšie pracovné prostredie.

3.2.4. Platy učiteľov

Učitelia a ďalší pedagogickí zamestnanci nie sú v porovnaní s inými pracovnými kategóriami zvýhodňovaní. Nástupný tarifný plat učiteľa s vysokoškolským vzdelaním je 8 190 Sk (približne 200 EUR), po jednom roku 9 720 Sk (približne 230 EUR), po desiatom roku 11 780 Sk (približne 280 EUR), po 32 rokoch 11 670 Sk (približne 350 EUR). K tarifnému platu možno u každého pripočítať priemerne 800 Sk osobného ohodnotenia (približne 20 EUR).

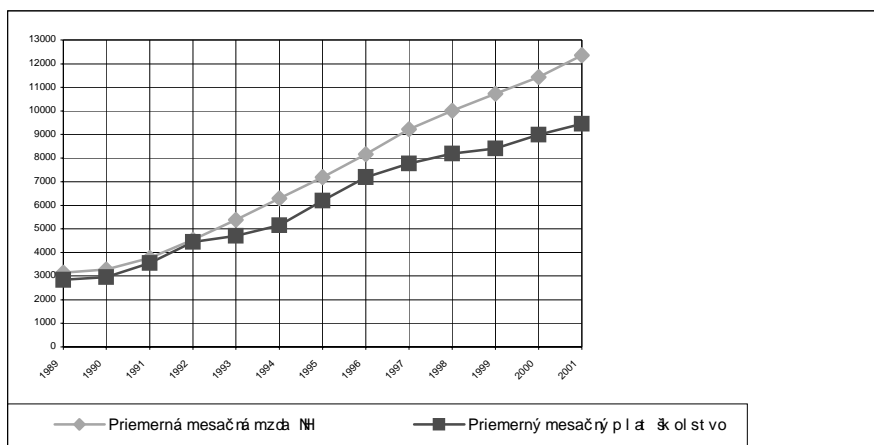
Skutočný mesačný plat začínajúceho učiteľa sa pohybuje od 8 000 do 9 000 Sk (210 EUR), plat končiaceho učiteľa je približne 16 000 Sk (380 EUR).

Vývoj priemernej mzdy v národnom hospodárstve a v školstve od roku 1989 znázorňuje graf 3.1. Z nevelkého rozdielu v rokoch 1989 až 1992 rozdiel postupne narastal tak, že na začiatku roka 2001 bola priemerná mzda v školstve približne 75 % mzdy v porovnaní s odvetvami, ktoré sú ekonomicky činné. K tomu treba poznamenať, že medzi zamestnancami školstva je najvyšší počet tých, ktorí majú vysokoškolské vzdelanie, ale medzi jedenástimi odvetvami národného hospodárstva majú zamestnanci v školstve druhú najnižšiu priemernú mzdu. V roku 2003 sa tento rozdiel zväčší. Podrobnejšie informácie sú v tabuľke 3.3.

Graf 3.2.

VÝVOJ
PRIEMERNEJ
MZDY
V NÁRODNOM
HOSPODÁRSTVE
SR A V ŠKOLSTVE

Zdroj:
ÚIPS

⁴² ZVALOVÁ, M.: *tamtiež*.

Tabuľka 3.3.
**PRIEMERNÁ MESAČNÁ
 MZDA V ŠKOLSTVE ZA
 ROK 2001
 V POROVNANÍ
 S VYBRANÝMI
 ODVETVIAMI
 EKONOMICKÝCH
 ČINNOSTÍ V SR**

Zdroj:
 ÚIPŠ

Odvetvia ekonomickej činnosti	Priemerná mzda	Sk
Národné hospodárstvo	12 363	100 %
Poľnohospodárstvo, poľovníctvo, rybolov	9 750	79 %
Priemyselná výroba	13 370	108 %
Stavebníctvo	11 050	89 %
Veľkoobchod, maloobchod, oprava	13 390	108 %
Hotely a reštaurácie	9 450	76 %
Peňažníctvo a poisťovníctvo	24 410	197 %
Nehnutelnosti, obchodné služby, vývoj	15 550	125 %
Verejná správa a obrana, sociálne zabezpečenie	14 660	118 %
Zdravotníctvo a sociálna starostlivosť	10 300	83 %
Ostatné verejné, sociálne a osobné služby	8 880	72 %

Tarifné platy učiteľov počas ich pracovnej kariéry sú rovnaké ako platy ostatných zamestnancov verejnej správy. Sú výrazne nižšie ako platy štátnych zamestnancov (a príplatky tento rozdiel zvyšujú). Príplatky sú približne desatinou z platu. Sú však veľmi veľké rozdiely medzi jednotlivými školami ako dôsledok ich hospodárenia s financiami pridelenými regionálnymi orgánmi. Nefinančné odmeny pre štátnych, ani verejných zamestnancov nie sú.

Výška platov, príspevkov a pracovných podmienok nemotivuje na vstup do učiteľského zamestnania, ale naopak, odrádza od neho.

Kvalita školskej práce mnohých učiteľov sa znižuje, pretože na doplnenie svojich nízkych príjmov sú nútení vykonávať rôzne iné pracovné aktivity.

Je celkom bežné, že učitelia si hľadajú vedľajšie zamestnania, a to aj nepedagogické: sú distribútormi, pracujú doma na rôznych objednávkach, upratujú, opatrujú deti, robia administratívne práce, zamestnávajú sa v službách, obchode a pod. 20 % učiteľov regionálnych škôl si privyrába počas dovolenky, pričom zárobkovej činnosti venujú viac ako štyri týždne z dovolenky na zotavenie.⁴³

Jediný všeobecný prípad návratu učiteľov do škôl je u učiteľiek po ukončení materskej alebo ďalšej dovolenky v súvislosti so starostlivosťou o dieťa. Nie sú však známe žiadne štatistické údaje o rozsahu a štruktúre tohto postupu.

3.3. Strategické iniciatívy a ich vplyv

3.3.1. Koncepčné a legislatívne zmeny

Na zvýšenie motivácie pre voľbu učiteľského povolania a zotrvania v nej uskutočňujú príslušné štátne orgány viaceré koncepčné a legislatívne zmeny. Milénium si kladie za cieľ podstatne zvýšiť spoločenské a finančné ocenenie učiteľov tak, aby bolo v budúcnosti rovnaké ako v štátoch OECD. Ďalej chce zlepšiť pregraduálne vzdelávanie pedagógov na vysokých školách a skvalitniť ďalšie vzdelávanie učiteľov, prepojiť ďalšie vzdelávanie pedagogických zamestnancov s rozvojom školy a zlepšením ich profesijnej perspektívy.

V roku 2002 nadobudol platnosť zákon o verejnej službe, ktorý upravuje pracovné vzťahy a odmeňovanie učiteľov, ktorí sa stali zamestnancami verejnej správy. V tom istom roku nadobudol platnosť aj zákon o pôžičkovom fonde pre začínajúcich pedagógov, ktorý má zvýhodniť podmienky pre prácu učiteľov pri nástupe do praxe a v procese osamostatňovania sa.

⁴³ BEŇO, M. a kol.: *Učiteľ v procese transformácie spoločnosti*. Bratislava : ÚIPŠ, 2001, 325 s.

3.3.2. Získavanie učiteľov z iných krajín

Krátko po páde „železnej opony“ a otvorení hraníc boli odstránené dovtedajšie bariéry spolupráce Slovenska s inými krajinami v oblasti školstva a kultúry. Osobitne veľký záujem zo strany SR bol o západné demokratické krajiny, ktoré v čase studenej vojny boli z ideologických dôvodov do veľkej miery tabu.

Aj pod vplyvom istej eufórie vznikli a realizovali sa na úrovni vlád, rezortov, občianskych iniciatív i jednotlivých škôl výmeny informácií, vzájomné návštevy, dodávky kníh, vrátane pedagogickej literatúry, výmeny odborníkov a pod. Na Slovensko začali rôznymi cestami prichádzať učitelia jazykov, najmä anglického jazyka, aby pomohli našim školám s jeho výučbou. Iniciatívu v získavaní učiteľov vyvíjajú predovšetkým školy. Podľa svojich finančných možností si zabezpečujú zahraničných lektorov jazyka, alebo odborných predmetov. Ministerstvo školstva víta iniciatívu škôl a školských orgánov a podporuje ju (nie však finančne).

V snahe posilniť vyučovanie západných jazykov boli zriadené aj bilingválne školy, do zakladania ktorých boli zainteresovaní príslušní zahraniční partneri (Veľká Británia, USA a Kanada, Nemecko, Francúzsko, Španielsko, Taliansko, Rakúsko, Belgicko). Na základe bilaterálnych dohôd na rôznych úrovniach, boli najmä do týchto škôl na Slovensko vysielaní učitelia jazykov a iných vyučovacích predmetov. V súčasnosti v SR pôsobia učitelia z Rakúska (7), Nemecka (24), Belgicka (3), Francúzska (10), Španielska (21), Talianska (4), USA (2).

Na základe uzatvorenej dohody medzi vládou SR a vládou USA o zriadení komisie J. W. Fulbrighta pre vzdelávacie výmeny v SR (podpísaná v roku 1994) na Slovensko každoročne prichádzajú 2 stredoškolskí učitelia anglického jazyka a odborných predmetov z USA, ktorí pôsobia v rôznych stredných školách v SR na báze reciprocity.

V rámci dohody o úprave vzťahov medzi MŠ SR a Americkými mierovými zborními na Slovensku pri umiestňovaní dobrovoľníkov AMZ do vzdelávacích inštitúcií v SR, v rokoch 1990-2002 pôsobilo v slovenských školách 166 dobrovoľníkov z USA, ktorí vyučovali angličtinu. V júni 2002 platnosť dohody vypršala, a tým skončilo aj pôsobenie dobrovoľníkov.

V súčasnosti sa uvažuje o možnosti zriadiť v SR aj bilingválne ruské gymnázium. Pôsobenie učiteľov z Ruskej federácie by bolo na základe bilaterálnej dohody.

Partnerské krajiny vychádzajú v ústrety SR podľa svojich finančných možností. Mimo zmluvných dokumentov vyslala lektorov/učiteľov do základných a stredných škôl Francúzsko aj Nemecko.

V rámci týchto dohôd sa práca jednotlivých učiteľov spätne vyhodnocuje. Mnohí z nich, aj po ukončení zmluvy majú snahu naďalej zostať učiť v príslušnej škole, resp. chcú zostať na Slovensku.

Súkromné a cirkevné školy podobné výmeny organizovali autonómne s tým, že do hostovania zahraničných lektorov v slovenských cirkevných školách vstupovali cirkevné inštitúcie a pri nich fungujúce rôzne školské a kultúrne organizácie.

Tieto aktivity boli a sú vo všeobecnosti podporované. Vláda SR ich zahŕňa do bilaterálnych dohôd s mnohými krajinami. Vplyv pedagogickej činnosti zahraničných učiteľov je vo väčšine prípadov pozitívny. Ide nielen o prínos k dobrej úrovni vyučovania cudzieho jazyka, ale považuje sa zaň aj prenos a obohacovanie metodiky vyučovania originálnymi postupmi a špecifické pedagogické myslenie, ktoré sa rozvinulo v danej krajine. Poznávanie reálií o danej krajine z úst jej občana – učiteľa je bezprostrednejšie a plastickejšie. Zahraniční učitelia mnohokrát pomáhajú pri nadväzovaní kontaktov našich učiteľov a žiakov v ich krajine. A naopak, oboznamujú sa so slovenskou kultúrou, ľuďmi, s úrovňou pedagogického

myslenia a obsahom pedagogických a školských tradícií na Slovensku. Niektorí z nich si na dobrej úrovni osvoja slovenský jazyk a vyvíjajú kultúrne a iné aktivity v SR.⁴⁴

3.3.3. Politické priority získavania schopných učiteľov

K politickým prioritám získavania schopných ľudí pre učiteľské povolanie budú v budúcnosti patriť:

- také finančno-rozpočtové zabezpečenie školstva, aby odmeňovanie učiteľov bolo rovnaké ako v iných, porovnateľných povolaniach;
- podstatné skvalitnenie výberu a pregraduálnej prípravy učiteľov na vysokých školách podľa ucelenej a nosnej národnej koncepcie a štandardov učiteľskej kvalifikácie;
- zabezpečenie efektívneho a spoľahlivého informačného systému, ktorý by umožnil kontinuálne sledovanie, analýzu a vyhodnocovanie personálneho zabezpečenia škôl, najmä stavu kvalifikovanosti učiteľov a odbornosti vyučovania (v súčasnosti sa na národnej úrovni robí takéto zisťovanie iba raz za štyri roky);
- dobrá spolupráca vysokých škôl, ktoré pripravujú učiteľov a zamestnávateľov, ich pohotovejšia reakcia na potreby škôl konkrétneho regiónu nielen v pregraduálnej príprave, ale aj v cielenom ďalšom vzdelávaní i v rozširovacom a rekvalifikačnom štúdiu (podľa potrieb konkrétnych učiteľov a škôl);
- stabilizácia fungovania obecných a územných samospráv ako zriaďovateľov škôl a ich vplyv na výber a udržanie učiteľov. Posilnenie ich kompetencií a stabilizáciu riadenia možno očakávať aj v súvislosti s tým, že sa uvažuje o zrušení okresných úradov;
- ďalšia racionalizácia a využitie pracovných úväzkov učiteľov a zároveň rozpracovanie a prijatie uceleného systému hodnotenia a diferencovaného finančného i morálneho odmeňovania učiteľov podľa kvality práce;
- zvyšovanie atraktívnosti učiteľského povolania, napr. špecifickým sociálnym zabezpečením učiteľov (stabilizačné byty, liečenie a zdravotnícka starostlivosť, pôžičky, zľavy cestovného, prednostné poskytovanie zdravotníckych služieb, pracovné úľavy pri ďalšom vzdelávaní a pod.) v odľahlých oblastiach Slovenska, v oblastiach s vysokou nekvalifikovanosťou, resp. v oblastiach so zvýšenými nárokmi na výkon povolania (vyučovanie v rómskych osadách);
- podpora možností zamestnávania (na čiastočný úväzok) špecialistov a kvalifikovaných odborníkov z praxe a naopak, za účelom zvyšovania odbornosti umožnenie výrobnéj a inej praxe učiteľov odborných škôl v rámci regiónu;

⁴⁴ Pôsobenie zahraničných učiteľov v slovenských školách pozitívne hodnotili aj žiaci. Napr. vo výskume vzťahu žiakov ku škole vyzdvihovali skúmaní žiaci kvalitu rakúskych stredoškolských učiteľov, ktorí v tom čase pôsobili na jednom z bilingválnych gymnázií v Bratislave takto: „Vyučovanie s rakúskymi profesormi mám radšej ako so slovenským. Páči sa mi ich vzťah k nám a ich záujem o nás. / Keďže nás vyučujú prevažne rakúski učitelia, je vyučovanie často pre mňa veľmi zaujímavé. Na niektorých vidno, že im fakt záleží na tom, aby sme aj niečo vedeli a snažia sa nás to pekne logicky naučiť. / Rakúski profesori sú úplne fajn. Proste O.K. Želala by som aj ostatným, aby mali takých profesorov. Myslím si, že my máme veľké šťastie, že ich máme. Slovenských profesorov, ktorí majú k nám takýto vzťah je veľmi málo. Ja osobne vo svojej škole poznám iba dvoch. A to je dosť málo. / Rakúšania majú omnoho lepší prístup k žiakom, vedia si získať ich dôveru a sympatie. Väčšina slovenských učiteľov sa však obmedzuje len na „odrapkanie si učiva“ a potom chce, aby žiaci všetko sypali z rukáva. / Rakúšania dávajú do tej práce všetko (vybavujú exkurzie, divadlá, kopírujú zahraničné materiály).“ Bližšie pozri: BEŇO, M., BEŇOVÁ, T.: Vzťah žiakov ku škole. Správa z výskumu. Bratislava: Agentúra Pedagóg, 1997, s. 159 a nasl. Z uvedených hodnotení je zrejmé, že niektorí učitelia zo zahraničia vniesli do slovenských škôl veľa nového, vrátane zdravej konkurencie. Najmä v začiatkoch hostovania zahraničných učiteľov sa však vyskytli aj negatívne skúsenosti. Tie sa zhodne týkali takých učiteľov, ktorí nemali pedagogickú kvalifikáciu a hoci na istej úrovni ovládali napr. angličtinu ako materinský jazyk, nedokázali ho efektívne učiť (boli to napr. ženy z domácnosti, zdravotné sestry a pod.). Ich entuziazmus, dobrá vôľa a zanietenosť však nepriniesli očakávaný efekt.

Názory a postoje hlavných účastníkov v riešení týchto a ďalších prioritných otázok a možných strategických volieb budú diferencované:

- obciam a vyšším samosprávnym celkom ako zriaďovateľom a zamestnávateľom učiteľov potrvá istý čas (rok – dva), kým si v plnej miere osvoja kompetencie v oblasti školstva, zorientujú sa v naliehavosti náležitého výberu a prijímania učiteľov a vypracujú si vlastné metodiky tohto procesu. Diferencovanosť disponibilných zdrojov jeho efektívneho financovania a rôzne možnosti lepšieho finančného odmeňovania učiteľov môžu viesť k veľkým rozdielom, vrátane rozdielov v kvalifikovanosti učiteľov a odbornosti vyučovania medzi obcami a regiónmi. Je pravdepodobné, že do tohto procesu vstúpi štát, ktorý chudobnejšie obce a regióny v tomto smere podporí istými dotáciami;
- štátna školská správa spolu s ministerstvom školstva bude jednak analyzovať situáciu v kvalite personálneho zabezpečenia chodu škôl, jednak hľadať a navrhovať vhodné celoplošné riešenia týkajúce sa výberu, rozmiestňovania a stimulovania učiteľov k nástupu do pedagogickej praxe. Ministerstvo školstva bude aktívne v konštrukcii rozpočtu rezortu, tvorbe a úprave metodiky postupu prerozdelenia finančných prostriedkov štátu a bude sa usilovať zdokonaľiť systém odmeňovania a platového postupu učiteľov podľa kvality práce;
- odbory, ktoré zastupujú záujmy značnej časti zamestnancov, budú podporovať aktivity vlády a zamestnávateľov pri tvorbe motivujúcich a stimulujúcich podmienok (finančných, materiálnych, morálnych a sociálnych) prijímania nových, najmä mladých učiteľov do škôl. Kriticky budú sledovať a analyzovať postup vlády pri tvorbe rozpočtu rezortu školstva i pri jeho prerozdeľovaní. Osobitne sa budú zapájať do vyjednávania pri zmenách zákonov týkajúcich sa zamestnávania a zamestnanosti, najmä Zákonníka práce. V školstve budú v pozícii partnera ministerstva školstva rokovať o platových a sociálnych podmienkach zamestnanosti učiteľov;
- možno predpokladať iniciovanie vzniku stavovskej pedagogickej organizácie – Slovenskej komory učiteľov, ktorá by presadzovala a ochraňovala práva, oprávnené záujmy a stavovskú česť učiteľov;
- špecifická politika výberu s veľkou pravdepodobnosťou vznikne v oblastiach s vysokou koncentráciou rómskeho obyvateľstva, kde sú potrebné neštandardné postupy vo výbere a stabilizácii, resp. aj v zavádzaní nových zamestnaneckých kategórií (teraz sú to rómski asistenti). Tieto projekty a experimenty budú z veľkej časti realizované s finančnou podporou EÚ a tretieho sektora.

Budúci učiteľia ako subjekty a objekty rozpracovaných a aplikovaných politík prijímania budú reagovať na podnety v súlade s osobnými ambíciami a cieľmi i reálnymi podmienkami zamestnanosti v širšom sociálnom kontexte. Špecifické podmienky konkrétnej školy, resp. mikroregiónu budú zohrávať stále významnú úlohu. Mladí učiteľia sa však pri výbere pracoviska budú správať inak, než ich starší kolegovia, ktorí učiteľskú kariéru začali ešte v socialistickej škole. Trhová realita ekonomického života⁴⁵ a široká demokracia, otvorenosť sveta a svetu, široké možnosti uplatnenia budú môcť bez zábran využívať. To znamená, že svoj nástup do školy budú podmieňovať porovnateľnými podmienkami, ktoré by mohli mať u iných zamestnávateľov doma alebo v zahraničí.

Pri existencii uvedených a ďalších problémov je isté, že jednotliví účastníci budú hľadať východiská a prijímať opatrenia na ich riešenie odlišným, diferencovaným spôsobom. Napr. kým nespravodlivé a poddimenzované odmeňovanie učiteľov bude v návrhoch na riešenie zo strany ministerstva školstva limitované rozpočtovými možnosťami a metodikou tvorby štátneho rozpočtu vládou SR, odbory budú presadzovať záujmy učiteľov aj krajnými

⁴⁵ Veľká ťaživosť materiálnych podmienok učiteľov je evidentná. V realizovanom výskume ju na 1. mieste uvádza vyše 80 % učiteľov (vysoké ceny, nízky zárobok, výdavky na vlastné deti). Na 2. mieste sú osobné problémy (64 %), potom vzťahové problémy (33 %) a pedagogické problémy (26 %). Ťaživosť materiálnych problémov však stúpa (v r. 1991 ich uvádzalo 77,11 % učiteľov, v r. 1994 už 79,32 % a v r. 1997 až 82,91 % učiteľov). Bližšie pozri: BEŇO, M. a kol.: Učiteľ v procese transformácie spoločnosti. Bratislava : ÚIPŠ, 2001, s. 264.

prostriedkami vyjednávania. Rovnako konfliktný je a bude aj proces úprav Zákonníka práce, v ktorom vláda presadzuje oslabovanie práv zamestnancov a posilňovanie práv zamestnávateľov. Predmetom sporov budú tiež zmeny v poskytovaní zdravotníckej starostlivosti, ktorá bude stále viac spoplatňovaná. Rozporný môže byť aj zámer diferencovaného odmeňovania učiteľov, ak by sa odvíjal od obťažnosti vyučovacích predmetov a rôznej dĺžky pracovných úväzkov. Predmetom sporov na vysokých školách môžu byť požadované zmeny pomeru odbornej a pedagogicko-psychologickej zložky obsahu pregraduálnej prípravy. Nedoriešené a sporné sú prístupy k efektívnemu vzdelávaniu detí rómskeho etnika, ale aj ďalšie problémy národnostného (menšinového) školstva.

Vzdelávanie a rozvoj a certifikácia učiteľov

4.1. Identifikácia hlavných strategických problémov

Medzi vysokými školami, ktoré pripravujú učiteľov, existujú rozdiely v tradíciách, kvalite, popularite, úrovni a štruktúre ich učiteľov i v ďalších parametroch. Napriek týmto rozdielom sa všetky zhodujú v tom, že v učiteľskej príprave pretrvávajú, resp. vznikajú nové problémy, ktoré treba neodkladne riešiť. S týmto všeobecným konštatovaním súhlasia pedagógovia i psychológovia, ktorí problematiku prípravy budúcich učiteľov skúmajú, zamestnávateľia, riadiace štruktúry školstva, ba i absolventi učiteľského štúdia. Kritika kvality učiteľov bola zistená aj prostredníctvom realizovaných výskumov.⁴⁶

V rýchlo sa meniacich podmienkach transformačného a integračného procesu v SR je stále viac zrejmé, že príprava učiteľov na vysokých školách je poznačená tradicionalizmom, konzervativizmom a izolovanosťou od vývinových trendov učiteľského vzdelávania vo vyspelých štátoch sveta. Aj tu chýba celoštátna (národná) koncepcia základnej učiteľskej prípravy. Jednotlivé vysoké školy sa jej absenciu usilujú kompenzovať vlastnými konceptuálnymi alebo živelnými, hoci potrebnými aktivitami. Keďže tieto nie sú efektívne koordinované, rozdiely medzi školami sa ešte zväčšujú a celá učiteľská príprava sa rozpadá na miestne a regionálne iniciatívy a celky. Tam potom vznikajú špecifické problémy konkrétnych vysokých škôl, ktoré si školy riešia vo vlastnej kompetencii.

Výsledkom zhodne konštatovaného nekoordinovaného a roztriešteného obsahu a veľkých rozdielov v štruktúre a rozsahu obsahu učiteľskej prípravy medzi jednotlivými vysokými školami je jednak rôznosť profilov absolventov jednotlivých vysokých škôl, jednak rozličná kvalita, úroveň a pripravenosť ich absolventov.

Podiel na tom má istá živelnosť a nekoordinovanosť, ktorá nastala po roku 1990 v rámci demokratických a pluralitných prístupov.

⁴⁶ BEŇO, M., BEŇOVÁ, T.: *Rodičia o súčasnej škole. Správa z výskumu. Bratislava : Agentúra Pedagóg, 1993. 310 s.*; BEŇO, M., BEŇOVÁ, T.: *Vzťah žiakov ku škole. Správa z výskumu. Bratislava : Agentúra Pedagóg, 1997, 417 s.*

Pretrvávajúcím problémom je nevyváženosť odbornej a pedagogicko-psychologickej zložky obsahu vzdelávania budúcich učiteľov. Kým prvej sa venuje cca 70 % vyučovacieho času, druhej len cca 30 %. Výsledkom je, že vysoké školy pripravujú učiteľov ako výborných špecialistov v odbore štúdia, ale zároveň priemerných pedagógov – učiteľov, vychovávateľov a metodikov. Nedostatočný rozsah pedagogickej zložky prípravy spôsobuje, že začínajúci učitelia nemajú očakávané metodické kvality, nie sú schopní uspokojivo plniť funkciu triedneho učiteľa, nie sú dostatočne pripravení na výchovu mimo vyučovania, nepoznajú základy pedagogického skúmania a experimentovania. Stáva sa, že kvôli nepripravenosti pedagogicky pracovať niektorí mladí učitelia zlyhajú a sklamaní odchádzajú zo škôl do iných zamestnaní. Všeobecne sú na pedagogickú prácu v školách lepšie pripravení študenti pre 1. stupeň základnej školy. Aj keď je toto štúdium mnohopredmetové a kladie na študentov zvýšené nároky, je istým spôsobom špirálovité a prispieva k trvalému upevňovaniu, prehĺbovaniu vedomostí a zručností. Okrem toho títo študenti si uvedomujú, že v porovnaní so študentmi všeobecnovzdelávacích predmetov majú obmedzenejší prístup k iným druhom zamestnania, a tak sa viac identifikujú so svojou budúcou profesiou. Čiastkovým problémom tohto okruhu je aj nedostatok kvalitnej, najmä prekladovej, ale aj domácej pedagogickej literatúry.

Nedostatočná je jazyková príprava budúcich učiteľov v kontexte európskej dimenzie obsahu ich vysokoškolského vzdelávania. Isté nedostatky sú aj v príprave učiteľov na počítačové gramotnosť, najmä preto, že vybavenie škôl výrazne zaostáva za požiadavkami študentov. Medzi jednotlivými vysokými školami sú v týchto oblastiach veľké rozdiely.

Pedagogická prax študentov učiteľstva je nepostačujúca. Majú problémy s pedagogickým pozorovaním, s komunikáciou so žiakmi, nie sú dostatočne pripravení spolupracovať s rodičmi žiakov. Prispievajú k tomu neusporiadané pomery v zriaďovaní a fungovaní cvičných škôl, absencia optimálneho modelu spolupráce medzi univerzitami a školami, kde študenti vykonávajú prax, ako aj nedostatky v obsahu, rozsahu a organizácii pedagogickej praxe vcelku. Kritizovaná je aj skutočnosť, že veľká časť vysokoškolských učiteľov nepozná špecifiká stupňov a druhov škôl, pre ktoré pripravujú budúcich učiteľov. Riešením v tomto smere je aj opätovné zavedenie požiadavky kvalifikačného rastu učiteľov vysokých škôl povinným absolvovaním kurzu pedagogiky vysokých škôl.⁴⁷

Objektívnejšiu analýzu a poznanie problémov základnej učiteľskej prípravy by mohol umožniť obnovený vedecký výskum. Ten sa v ostatných rokoch oslabil vinou viacerých nekoordinovaných, ale aj nekvalifikovaných organizačných zásahov do vedeckovýskumnej základne rezortu školstva i Slovenskej akadémie vied. Nedostatočne sa v tomto smere využíva aj vedeckovýskumný potenciál vysokých škôl, ktoré pripravujú budúcich učiteľov. Navrhuje sa preto napr. realizovať celoštátny pedagogický experiment, ktorý by obsahoval prvky reformy učiteľskej prípravy. Jeho súčasťou by malo byť overenie niektorého z modelov pregraduálnej prípravy (napr. model orientovaný na rozvoj osobnosti študenta alebo na rozvoj učiteľových kompetencií, či výkonovo orientovanú koncepciu prípravy). Na fakultách s učiteľskou prípravou by mali byť rigorózne a doktorandské práce viac zamerané na pedagogickú, didaktickú a výchovnú problematiku. Tým by sa zintenzívnila ich vedeckovýskumná aktivita a zvýšil príspevok k rozvoju vedy.

K problémom patrí aj akreditácia fakúlt s učiteľskou prípravou, ktorá by mala viac reflektovať obsahovú stránku a finálnu kvalitu prípravy budúcich učiteľov a kontrolovať dosahovanie štandardov učiteľského vzdelávania.⁴⁸

⁴⁷ Tieto a ďalšie nedostatky pedagogickej praxe študentov učiteľstva sú všeobecne známe. Podrobnejšie, s oporou o vedecký výskum ich analyzuje napr. ČERNOTOVÁ, M.: Študent učiteľstva - „peripetie“ prípravy na fakulte. In: BEŇO, M. a kol.: Učiteľ v procese transformácie spoločnosti. Bratislava : ÚIPŠ, 2001, s. 30-77.

⁴⁸ Tamtiež, s. 30-77.; TUREK, I.: Ako ďalej v príprave budúcich učiteľov v SR. In: Pedagogika, roč. 52, 2002, č. 1, s. 16-34.

4.2. Údaje, trendy a faktory

4.2.1. Odborná a pedagogická spôsobilosť

Podľa vyhlášky Ministerstva školstva SR o odbornej a pedagogickej spôsobilosti pedagogických pracovníkov č. 41/1996 Z. z. kvalifikáciu učiteľa tvorí odborná a pedagogická spôsobilosť. Odbornou spôsobilosťou sa podľa tejto vyhlášky rozumie súbor odborných vedomostí, zručností, návykov získaných štúdiom na vysokej a strednej škole. Pedagogickou spôsobilosťou sa rozumejú vedomosti z oblasti pedagogiky, špeciálnej pedagogiky, liečebnej pedagogiky, psychológie, didaktiky odborných predmetov, schopnosti a zručnosti nevyhnutné na výkon pedagogických činností.

Špecifikáciu týchto veľmi všeobecných formulácií uskutočňujú jednotlivé fakulty stanovením konkrétnych cieľov, obsahu, metód a prostriedkov prípravy adeptov učiteľského povolania a očakávané výsledky formulujú v profile svojho absolventa.

Vzhľadom na to, že v SR okrem spomenutej vyhlášky neexistuje žiadny dokument, ktorý by bližšie určoval všeobecný profil budúcich učiteľov, požiadavky vysokých škôl zaoberajúcich sa ich prípravou sú, ako sme už uviedli, značne nekonzistentné. S konštatovaným spôsobom prípravy učiteľov, v ktorom prevažuje odborná zložka vzdelávania, do značnej miery korelujú aj činnosti učiteľa. Ich ťažisko je vo vyučovaní, vykonávaní jednoduchej administratívy a v príprave na vyučovanie. Ďalšie pedagogické, sociálne funkcie a činnosti učiteľa, napr. permanentná dôkladná analýza cieľov a obsahu vyučovania, hľadanie efektívnych metód, prostriedkov a organizačných foriem vyučovania, systematické zisťovanie a hodnotenie výchovno-vzdelávacích výsledkov, tvorivá tímová kooperácia učiteľov, participácia na riadení školy, spolupráca s rodičmi, mimoškolská činnosť, sústavné sebavzdelávanie a sebahodnotenie sú menej zastúpené.

So zreteľom na požadovanú novú kvalitu výchovy a vzdelávania (pozri bližšie Milénium), medzi základné kritériá, ktoré by mal učiteľ v zhode so spoločenskou objednávkou a so zohľadnením individuálnych potrieb žiakov predovšetkým spĺňať, patrí schopnosť vytvoriť bezstresové a motivujúce výchovno-vzdelávacie prostredie s množstvom príležitostí na sebarealizáciu žiakov, získavanie operatívnych poznatkov a osvojovanie si metód práce potrebných pri riešení problémov, na rozvoj komunikačných zručností potrebných na prácu v tíme, na vyhľadávanie, triedenie a spracúvanie informácií s využitím moderných komunikačných prostriedkov a technológií. Ďalej na rozvoj tvorivosti, samostatnosti, schopnosti racionálne sa učiť, otvorenosti, kritickosti, disciplinovanej nezávislosti a súčasne zodpovednosti za svoje rozhodovanie a konanie ako základných predpokladov na uplatnenie sa na trhu práce v konkurenčnom prostredí, potreby konať v záujme zdravého životného prostredia a ochrany zdravia, ako aj na získanie všeobecných poznatkov o fungovaní demokratickej spoločnosti, o kultúre a základných hodnotách. Špeciálnu pozornosť by mal venovať nadaným a talentovaným, ale aj znevýhodneným žiakom.

Tieto požiadavky sa týkajú rovnako učiteľov štátnych, súkromných aj cirkevných škôl.

Predpokladom úspešnosti učiteľa, pri plnení projektovaných úloh, sú zmeny v jeho príprave, ktoré začínajú vysoké školy postupne realizovať. Vyžaduje sa, aby príprava každého učiteľa zahŕňala povinne problematiku formovania základných kompetencií učiteľa s dôrazom na interpersonálne a intrapersonálne kvality, ďalej problematiku efektívneho využívania informačných a počítačových technológií, štúdium dvoch jazykov, ako aj vzdelávanie v oblasti moderného riadenia školstva a metodológie vedeckovýskumnej práce.

4.2.2. Príprava učiteľov

Pregraduálna príprava učiteľov sa realizuje na vysokých školách. Okrem jednej fakulty (Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku) sú všetky vysoké školy vzdelávajúce učiteľov štátne, financované zo štátneho rozpočtu (súkromná škola dotáciou zo štátneho rozpočtu). Denné i externé štúdium je bezplatné, študenti platia za prijímacie pohovory, administratívne úkony a za niektoré služby, podieľajú sa na výdavkoch za ubytovanie a stravovanie.⁴⁹

Dĺžka štúdia je buď 8 semestrov (v študijných odboroch učiteľstva pre 1. stupeň základnej školy a predškolskej pedagogiky alebo učiteľstva všeobecnovzdelávacích predmetov s jednopredmetovou špecializáciou) alebo 10 semestrov (pre učiteľstvo všeobecnovzdelávacích predmetov s dvojpredmetovou špecializáciou, učiteľstvo pre 1. stupeň ZŠ v kombinácii a predškolská pedagogika v kombinácii, učiteľstvo odborných predmetov, učiteľstvo pre špeciálne školy). Štúdium učiteľstva sa končí štátnou skúškou z príslušného študijného odboru. Študenti vykonávajú štátnu skúšku aj z pedagogiky a psychológie.

Spätná väzba medzi vysokými školami a zamestnávateľmi učiteľov sa vytvára najmä účasťou na mnohých odborných podujatiach a v rôznych komisiách, s možnosťou pripomienkovania koncepčných materiálov a rôznych legislatívnych krokov. Práve od zamestnávateľov vzišlo viacero podnetov pre Milénium, napr.:

- skvalitniť pregraduálnu prípravu učiteľov,
- zriaďovať cvičné školy, kde by sa zabezpečila zodpovedajúca prax pre študentov a vypracovať štandardy učiteľských kompetencií,
- skvalitniť ďalšie vzdelávanie učiteľov a vytvoriť vhodné podmienky na neustále vzdelávanie a zdokonaľovanie pedagogického majstrovstva,
- vytvoriť rôzne služobné stupne viazané na zvyšovanie kvalifikácie – hodnotí aj pre učiteľov v SR sprevádzané zvýšením príjmu učiteľov, ale aj ich povinností a zodpovedností,
- vytvoriť celoštátne štandardy pedagogickej spôsobilosti (napr. štandard absolventa učiteľskej fakulty, štandard učiteľa po ukončení uvádzajúceho štúdia, začínajúceho učiteľa, učiteľa s atestáciou, riaditeľa školy atď.), ktoré by tvorili základ na získanie príslušných certifikátov.

4.2.3. Možnosti ďalšieho vzdelávania učiteľov

Odborne vzdelaní profesionáli z iných povolání, ktorí chcú učiť, majú možnosť tak urobiť po absolvovaní doplnkového pedagogického štúdia. Je určené pre učiteľov odborných predmetov – absolventov vysokoškolského odborného štúdia, vychovávateľov pre školy a školské zariadenia – absolventov s úplným stredným vzdelaním a pre majstrov odbornej výchovy – absolventov úplného stredného odborného vzdelania.

Pre bývalých učiteľov, ktorí by chceli znovu učiť alebo pre učiteľov, ktorí sa chcú ďalej vzdelávať, sú určené viaceré programy ďalšieho vzdelávania učiteľov realizované najmä vysokými školami, metodicko-pedagogickými centrami a výskumnými a odbornými inštitúciami v rozsahu niekoľkých týždňov či semestrov. Ich účinnosť sa prejavuje vo

⁴⁹ O spolpatnení vysokoškolského štúdiu sa v SR vedú dlhoročné politické debaty a spory. Súčasná vláda je za spolpatnenie štúdia, a preto v Programovom vyhlásení vlády z novembra 2002 sú nasledujúce úlohy: „Zlepšenie v oblasti financovania vláda zabezpečí aktívnym vytváraním podmienok pre rozvoj viaczdrojového financovania vysokého školstva, vrátane zavedenia príspevkov študentov na náklady spojené so štúdiom v jeho dennej aj externej forme. ... Osobitnú pozornosť bude vláda venovať zlepšeniu systému sociálnej podpory študentov s cieľom zaviesť účinný systém študentských pôžičiek.“ Z toho vyplýva, že v blízkej budúcnosti sa budú študenti vysokých škôl, vrátane vysokých škôl pripravujúcich učiteľov, podieľať na nákladoch na svoje štúdium.

zvyšovaní kvalifikácie učiteľov a v dôsledku toho aj kvality vzdelávania. Okrem toho umožňujú odborne vzdelaným profesionálom prostredníctvom absolvovania doplnkového pedagogického štúdia zapojiť sa do pedagogického procesu a znižovať tak počet nekvalifikovaných učiteľov.

4.2.4. Začínajúci učitelia

Pre učiteľov na začiatku ich kariéry je z foriem ďalšieho vzdelávania pedagogických pracovníkov určený program Uvádzanie začínajúcich pedagogických pracovníkov do praxe, ktorý pomáha začínajúcim učiteľom prekonať ťažkosti pri uplatňovaní teoretických vedomostí v praxi.

Uvádzanie do praxe organizuje škola alebo školské zariadenie v spolupráci s príslušným metodicko-pedagogickým centrom alebo so Štátnym pedagogickým ústavom, prípadne aj so vzdelávacími organizáciami zriadenými inými ústrednými orgánmi. Uskutočňuje sa podľa vzorového projektu vydaného ministerstvom školstva v prvom roku po nástupe absolventa vysokej školy alebo strednej školy ako pedagogického pracovníka do pracovného pomeru so školou alebo so školským zariadením.

Uvádzanie do praxe sa končí záverečným hodnotením pedagogického pracovníka pred trojčlennou komisiou, ktorú vymenúva riaditeľ školy alebo školského zariadenia, alebo vedúci odboru školstva, s ktorými je pedagogický pracovník v pracovnom pomere.

V prípade, že pedagogický pracovník bol hodnotený ako neúspešný, možno uvádzanie do praxe zopakovať v druhom roku pedagogickej praxe.

Skúsenosti s uvádzaním začínajúcich učiteľov do praxe sú rezultatívne v tých školách, kde sa im prikladá dôležitosť, vážnosť, kde sú dobre projektované, organizované a hodnotené. Významnou osobnosťou je uvádzajúci učiteľ, ktorý ako skúsenejší kolega má porozumenie pre mladého nastupujúceho učiteľa, chce a vie mu poradiť pri riešení problémov, s ktorými sa na začiatku kariéry mladý učiteľ stretáva. Veľmi často sú to problémy so školskou administratívou a vedením predpísanej dokumentácie (napr. triedne knihy, triedne výkazy). Nastupujúci učitelia nepoznajú sociálne prostredie, v ktorom sa škola nachádza a nepoznajú ani problémy tohto prostredia, ktoré majú väčší či menší vplyv na prácu školy, vyučovanie. Stáva sa, že začínajúci učitelia majú ťažkosti s adaptáciou na školskú prácu, s prípravou na vyučovanie, nepoznajú vybavenie školy, organizáciu jej života, tradície a ďalšie dôležité skutočnosti. V prípade potreby sa len s veľkými problémami zhostujú takých úloh ako je napr. funkcia triedneho učiteľa, správcu kabinetu, knihovníka školy a pod., hoci sa im tieto funkcie hneď po nástupe do praxe nemajú pridať. Konkrétne podmienky danej školy si to však neraz vyžadujú. Uvádzajúci učitelia pozývajú uvádzaných učiteľov na hospitácie a naopak.

Radia mladým učiteľom ako prekonávať začiatkové ťažkosti a problémy s organizáciou vyučovania, prácou s jeho obsahom, dostupnou učebnou literatúrou, s hodnotením a klasifikáciou žiakov, upozorňujú ich na chyby, ktoré robia vo vyučovaní.

4.2.5. Formy ďalšieho vzdelávania

Ďalšie vzdelávanie pedagogických pracovníkov legislatívne upravuje vyhláška Ministerstva školstva SR č. 42/1996 Z. z. ustanovená podľa § 51 ods. 4 zákona č. 29/1984 Z. z. o sústave základných a stredných škôl (školský zákon) a podľa § 6 ods. 4 písm. b) zákona Slovenskej národnej rady č. 542/1990 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve.

Cieľom ďalšieho vzdelávania je sústavné prehĺbovanie, zdokonaľovanie a rozširovanie odbornej a pedagogickej spôsobilosti pedagogických pracovníkov v súlade s najnovšími

progresívnymi vedeckými poznatkami, spoločenskými potrebami a požiadavkami pedagogickej a odbornej praxe.

Ďalšie vzdelávanie riadi ministerstvo školstva a iné ústredné orgány, ktoré zriaďujú školy.

Okrem už spomenutého uvádzania začínajúcich pedagogických pracovníkov do praxe, formy ďalšieho vzdelávania sú:

- príprava vedúcich pedagogických pracovníkov,
- priebežné vzdelávanie,
- špecializačné inovačné štúdium,
- špecializačné kvalifikačné štúdium,
- rozširujúce štúdium.

Obsah ďalšieho vzdelávania zahŕňa zložku odbornú (nové poznatky v príslušnom odbore), odbornovo-metodickú, pedagogicko-psychologickú, metodicko-profesionálnu, komunikatívnu.

Vyhláška o ďalšom vzdelávaní pedagogických pracovníkov sa vzťahuje aj na pedagogických pracovníkov obecných, cirkevných a súkromných škôl, na učiteľov všeobecno-vzdelávacích predmetov stredných zdravotníckych škôl a škôl zriadených inými ústrednými orgánmi.

Ďalšie vzdelávanie učiteľov odborných predmetov a vedúcich pedagogických pracovníkov v odbornej zložke prípravy v stredných zdravotníckych školách zabezpečuje ministerstvo zdravotníctva prostredníctvom Ústredného metodicko-inšpekčného centra, vysokých škôl a vzdelávacích organizácií podľa rezortného projektu ďalšieho vzdelávania učiteľov odborných predmetov.

Ďalšie vzdelávanie učiteľov odborných predmetov a vedúcich pedagogických pracovníkov v odbornej zložke prípravy v stredných školách zriadených inými ústrednými orgánmi zabezpečujú tieto ústredné orgány. Absolvovanie niektorých druhov programov profesionálneho rozvoja je zvýšením kvalifikácie, ktorá má priamy vplyv na zaradenie do platových tried, a tým aj na rast platov a kariérny postup. Je zohľadnené aj v metodickom pokyne k zaraďovaniu zamestnancov škôl a školských zariadení do platových tried, ktorý vydalo ministerstvo školstva v nadväznosti na zákon o verejnej správe.

Argumenty o rozšírenosti a efektívnosti jednotlivých foriem ďalšieho vzdelávania učiteľov poskytuje okrem iného aj výskum učiteľov regionálnych škôl. V čase jeho realizácie sa 40,93% učiteľov zúčastňovalo priebežného ďalšieho vzdelávania, 28,81 % neuviedlo svoju účasť na žiadnej z foriem ďalšieho vzdelávania, 18,62 % učiteľov sa zúčastňovalo uvádzania začínajúcich učiteľov do praxe, 13,64 % učiteľov uviedlo účasť v špecializačnom kvalifikačnom štúdiu, 7,54 % v špecializačnom a inovačnom štúdiu, 7,46 % v rozširujúcom štúdiu a 4,98 % sa zúčastňovalo prípravy vedúcich pedagogických pracovníkov.

Na základe bezprostrednej osobnej skúsenosti učiteľov z účasti na ďalšom vzdelávaní hodnotili navštívené podujatia ako výborné 3,93 % opýtaných učiteľov, ako veľmi dobré 14,61 %, za dobré ich považovalo 38,28 % učiteľov, úroveň vzdelávacích podujatí ako nízku hodnotilo 6,82 % učiteľov a úroveň týchto podujatí za veľmi nízku považovalo 0,96 % učiteľov.

Súčasný systém ďalšieho vzdelávania pedagogických pracovníkov vyhovuje 22,15 % učiteľov, nevyhovuje 34,27 % učiteľov. Vyhovuje najmä z týchto dôvodov:

- umožňuje získavať nové vedomosti a zručnosti, nové metódy a formy práce, nové inšpirácie, prehľad o novej odbornej literatúre, umožňuje výmenu skúsenosti a podporuje odborný rast;
- sledujú sa nové trendy;
- je časovo nenáročný, dobrovoľný, zmysluplný, rozmanitý a vopred pripravený;
- pomáha pri skvalitnení výsledkov a aplikácii poznatkov do praxe;

- forma štúdia je individuálna (samoštúdium);
- podujatia sa realizujú v mieste školy;
- zvyšuje kvalifikáciu, umožňuje postup do vyššej platovej triedy;
- je na kvalitnej úrovni;
- je bezplatný.

Súčasný systém ďalšieho vzdelávania pedagogických pracovníkov nevyhovuje vzdelávacím potrebám učiteľov v tom, že:

- je finančne nákladný;
- nemá ucelenú koncepciu, prevažuje teoretický charakter, chýba výmena informácií a skúseností, neprináša nové poznatky, podnety, neponúka odborné materiály;
- je nedôsledný, nesystematický, formálny, neaktuálny, nepravidelný, časovo náročný;
- je málo ponúk a informácií o ďalšom vzdelávaní, obmedzené kapacitné možnosti, obmedzovanie zo strany školy;
- nie sú zabezpečené podmienky nahradzovania neprítomnosti na vyučovaní, je nezaujímavý zo strany zamestnávateľa;
- je to práca navyše, zaťažuje učiteľa;
- dáva málo podnetov pre aplikáciu v praxi, neobohacuje učiteľa, je zbytočný;
- je nedostatok odborných časopisov a literatúry;
- je nízka metodická úroveň lektorov, metodikov, prednášajúcich;
- podujatia sa nerealizujú v mieste školy, v mieste bydliska;
- neuznáva dlhoročnú prax učiteľa v školstve, robí sa iba pre platový postup.

V ďalšom vzdelávaní pedagogických pracovníkov by sa mala, podľa mienky učiteľov zúčastnených vo výskume, venovať väčšia pozornosť:

- zvyšovaniu úrovne výchovno-vzdelávacej práce, alternatívnemu vyučovaniu, výmene skúseností, novým pedagogickým trendom v metódach, formách, prístupoch k žiakom, v práci s počítačom, novým technológiám a experimentálnemu vyučovaniu;
- etickej, estetickej, environmentálnej, hudobnej, mravnej a vlasteneckej výchove; humanizácii, tvorivosti, cudzím jazykom, psychológii, pedagogike, sociológii, špeciálnej pedagogike a pedagogickej diagnostike;
- osobnostnému rozvoju a odbornému rastu učiteľa, morálno-vôľovým vlastnostiam, intelektovým, pracovným a citovým vlastnostiam učiteľa;
- metodike vyučovania a metodickej práci;
- praktickej príprave, aplikácii teórie v praxi;
- psychológii žiaka, individuálnemu prístupu k žiakom, citovej výchove, práci s problémovými žiakmi;
- vytvoreniu vhodných pracovných podmienok, zabezpečeniu dostatku odbornej literatúry, materiálno-technickému vybaveniu, učebným pomôckam;
- finančným otázkam;
- vzťahom: učiteľ ↔ žiak, učiteľ ↔ rodič;
- právnomu vedomiu, ekonomickému minimu, oboznamovaniu s novými zákonmi a vyhláškami;
- začínajúcim učiteľom;

- organizácii a riadeniu, plánovaniu a kontrole.⁵⁰

4.3. Strategické iniciatívy a ich vplyv

4.3.1. Skvalitnenie učiteľskej prípravy

Pedagogická prax ukázala, že je potrebné modernizovať poňatie, štruktúru a obsah prípravy pedagogických zamestnancov. V záujme potrebných zmien vo výchovno-vzdelávacom procese musí byť v celom systéme pregraduálnej prípravy zachovaná jednotnosť všetkých študovaných disciplín s ich vyústením do učiteľskej kvalifikácie. Nový zákon o vysokých školách, platný od 1. 4. 2002 vytvára fakultám pripravujúcich učiteľov predpoklady na vybudovanie systému cvičných škôl a cvičných školských zariadení na vykonávanie pedagogickej praxe študentov a uskutočňovanie pedagogického výskumu vysokoškolskými učiteľmi. Rovnako zákonom iniciované vytvorenie novej sústavy študijných odborov dáva možnosti vytvoriť v kreditnom systéme vysokoškolského štúdia porovnateľné požiadavky na absolventov jednotlivých odborov učiteľského štúdia stanovením kritérií a ich hodnotením a kontrolou akreditačnou komisiou pri akreditácii. Vedenie ministerstva školstva prerokovalo v marci r. 2002 úlohu vypracovať v spolupráci s fakultami vysokých škôl, ktoré pripravujú učiteľov, celoštátne štandardy učiteľského povolania pre učiteľov základných škôl, stredných škôl a vysokých škôl s termínom do konca roka 2003. Štandardy majú obsahovať záväznú rámcovú štruktúru výstupných požiadaviek na štátnu záverečnú skúšku a definovať zložky učiteľskej kvalifikácie, z nich vyplývajúce zložky štúdia pre jednotlivé kategórie učiteľov a podmienky pre intervalové obnovovanie vedomostí, zručností a spôsobilostí.

Zákon ďalej rozširuje vysokým školám priestor na zabezpečovanie celoživotného vzdelávania učiteľov formou ich ďalšieho vzdelávania. Môžu tak získavať neoceniteľnú spätnú väzbu o kvalite svojej práce, posilňovať pedagogický výskum. Prvým krokom v tomto smere bolo zriadenie centra ďalšieho a celoživotného vzdelávania pri Univerzite Komenského v Bratislave a podpísanie dohody o vzájomnej spolupráci medzi ministerstvom školstva a Univerzitou Komenského v máji 2002. V jej rámci bude centrum pre učiteľov z praxe uskutočňovať špecifické vzdelávacie programy zamerané na ochranu duševného zdravia učiteľov a na prácu v oblasti prevencie.

Po prehodnotení pôsobnosti metodických centier ako priamoriadených organizácií ministerstva školstva v oblasti ďalšieho vzdelávania pedagogických zamestnancov a ich elokovaných vzdelávacích stredísk došlo od 1. júla 2002 k ich transformácii na metodicko-pedagogické centrá s cieľom dostatočne zabezpečiť všetky požiadavky škôl a školských zariadení v súlade so záujmom pedagógov. V tom istom termíne prešli pod priamu pôsobnosť ministerstva školstva aj školské výpočtové strediská. Súčasne sa rozšíril ich štatút o povinnosť uskutočňovať rôzne formy ďalšieho vzdelávania učiteľov v oblasti informačných a komunikačných technológií.

4.3.2. Strategické zmeny vo vzdelávaní učiteľov

Ďalšie závažné zmeny v strategickom rozvoji vzdelávania učiteľov sa očakávajú v súvislosti s realizačnými opatreniami Milénia spomínanými v iných častiach správy a ich postupným zavádzaním do praxe.

Vplyv týchto zmien bude možné zhodnotiť najskôr koncom roka 2003.

⁵⁰ BEŇO, M. a kol.: *Učitelia materských, základných a stredných škôl v procese transformácie. Správa z výskumu. Bratislava : ÚIPŠ, 2000, časť Učitelia a ďalšie vzdelávanie pedagogických pracovníkov.*

5.

Nábor, výber a zaradovanie učiteľov

5.1. Identifikácia hlavných strategických problémov

Centrálным problémom rozmiestňovania absolventov učiteľstva na vysokých školách je dlho pretrvávajúci rozpor medzi reálnymi personálnymi potrebami jednotlivých škôl a neschopnosťou tieto potreby trvalo uspokojovať. Neriešenie tohto rozporu vedie k rôznej miere nekvalifikovanosti učiteľov a neodbornosti vyučovania. V dôsledku toho klesá kvalita práce týchto škôl i školstva na Slovensku vcelku. Problematické je instabilné zamestnanecké prostredie; časté zmeny v systéme riadenia školstva; nízka úroveň komunikácie medzi vysokými školami pripravujúcimi učiteľov a budúcimi zamestnávateľmi ich absolventov; diferencované regionálne podmienky učiteľskej práce a nediferencované, rovnostárske odmeňovanie, ktoré nezohľadňuje tieto podmienky.

Prijatím zákona o verejnej službe s účinnosťou od 1. 4. 2002 a zaradením učiteľov medzi verejných zamestnancov podľa tohto zákona sa výrazne skomplikovalo obsadzovanie voľných učiteľských miest. Kým do tohto termínu bolo možné udeľovať učiteľom v praxi rôzne kvalifikačné výnimky, napr. zamestnávať na zastupovanie študentov – budúcich učiteľov, prijímať uchádzačov bez kvalifikácie s tým, že sa ich zotrvanie v školských službách podmienilo získaním pedagogickej kvalifikácie do istého času (spravidla maximálne do 4 rokov od nastúpenia), nový zákon striktne podmieňuje možnosť prijatia do pracovného pomeru na miesto učiteľa splnením všetkých zákonom stanovených kvalifikačných požiadaviek ku dňu uzavretia pracovnej zmluvy. Toto zákonné opatrenie spôsobuje v každodennej školskej praxi obrovské problémy.

Podobne je to aj v prípade záujmu učiteľov s udelenými výnimkami o zmenu pracovného miesta. Podľa zákona síce platnosť výnimky trvá, ale iba u zamestnávateľa, s ktorým bol učiteľ v pracovnom pomere v deň nadobudnutia účinnosti zákona. Pri zmene zamestnávateľa sa tak na tohto učiteľa prihliada ako na nekvalifikovaného, a teda bez možnosti legálne ho zamestnať.

Tieto skutočnosti viedli k úsiliu novelizovať spomínaný zákon tak, aby sa aspoň prechodným zmiernením nekompromisných požiadaviek, ktoré zahŕňa, predišlo kolapsu škôl v niektorých regiónoch Slovenska.

Viacere konštatovania uvedené v predchádzajúcich častiach správy vedú vo svojich dôsledkoch k vážnym obavám pri získavaní, rozvoji a udržaní efektívnych učiteľov. Ak ich zhrnieme, medzi najzávažnejšie patria:

- hoci z celkového počtu vysokoškolských študentov percento študentov učiteľských odborov je na Slovensku skoro dvojnásobné v porovnaní s priemerom štátov EÚ (17 % voči 9 % – údaj z r.1999), do školskej praxe nastupuje iba časť z nich. Na jednej strane je to dôsledok výrazne atraktívnejších pracovných a sociálnych podmienok v iných oblastiach (najmä pre učiteľov cudzích jazykov a informatiky), na druhej strane dôsledok nekoncepčnej personálnej politiky v poslednom desaťročí, hrubé ekonomické a spoločenské nedocenenie významu učiteľskej práce, ťažké pracovné podmienky bez možností regenerácie, obmedzené perspektívy kariérneho rastu;
- uvedené príčiny spôsobujú problémy v štruktúre učiteľov a vedú k obavám zo znefunkčnenia systému. Veď vo veku nad 45 rokov je vyše 37,6 % učiteľov, podiel učiteľov – dôchodcov v regionálnom školstve je 9,31 %, podiel učiteľov s odbornou a pedagogickou kvalifikáciou napr. v základných školách poklesol za posledných 10 rokov o 10 % atď.;
- v základných školách spĺňa kvalifikačné požiadavky iba 85,1 % učiteľov, v stredných školách je kvalifikovanosť vyučovania iba 90,3 % a v špeciálnych školách iba 60,6 %;
- v niektorých okresoch Slovenska na 1. stupni základnej školy pôsobí už vyše polovica nekvalifikovaných učiteliek.

Pretrvávajúcim problémom pri rozmiestňovaní absolventov učiteľského štúdia do škôl sú veľké rozdiely v podmienkach života a práce učiteľa v konkrétnom regióne, resp. obci. Pre mladých učiteľov nie sú všetky regióny a miesta pôsobiska rovnako atraktívne. Všeobecne platí, že čím je budúce pôsobisko vzdialenejšie od miesta, v ktorom sa nachádza absolvovaná vysoká škola, tým je jeho prítťaživosť nižšia. Čerství absolventi učiteľstva sa v prvom rade uchádzajú o miesta v školách, ktoré sídli v regionálnych centrách, potom v priľahlých menších mestách, po ktorých nasledujú väčšie obce s plnoorganizovanými a dobre vybavenými školami. Najťažšie sa obsadzujú učiteľské miesta v okrajových a malých obciach, kde sú menejtriedne školy (ide o jedno-, dvoj- a trojtriedne školy s 1. – 4. ročníkom). Toto prostredie je najmenej atraktívne pre mladé učiteľky, pretože im komplikuje životný rozbeh, napr. ťažkosťami pri výbere životného partnera a založení rodiny, ale aj pre mladých učiteľov – manželov. Rozhodnutím sa pre pôsobenie v malej škole v okrajovej oblasti sa dostávajú do kultúrnej izolácie, napr. nedostupnosťou knižníc, divadiel, kín a sú odkázaní len na televíznu kultúru. Komplikovanejšie je pre nich zabezpečovanie výchovy vlastných detí, chodu každodenného života, ťažšie dostupné sú zdravotnícke zariadenia a odborní lekári. Ďalšími faktormi, ktoré majú vplyv na to, či konkrétne miesto absolvent obsadí, sú možnosti priestorovo a finančne primeraného ubytovania, vzdialenosť od miesta budúceho pôsobiska, ktorá združuje životné náklady o cestovné, možnosti stravovania v školskej jedálni (tie sa postupom času zužujú).⁵¹

Prevádzka školy a vzdialenosť od kultúrnych centier obmedzuje možnosti ďalšieho vzdelávania od postgraduálneho štúdia až po priebežné ďalšie vzdelávanie. Výrazne sa združuje aj seba vzdelávanie, či už nákladmi na pripojenie do internetu, alebo objednávkami pedagogických časopisov a kníh zásielkovou službou. Ťažko sa obsadzujú učiteľské miesta v školách s početnou rómskou populáciou, vzhľadom na vysoké odborné, pedagogicko-metodické, špeciálno-pedagogické, psychologické, zdravotno-hygienické a morálne nároky, ktoré sa tu kladú na učiteľa. Pri existujúcich tradíciách, predsudkoch, vzťahoch a odlišnosti kultúr rómskej a nerómskej komunity, je tento vo svojej práci zvyčajne celkom osamotený. S ťažkosťami sa obsadzujú učiteľské miesta v regiónoch, kde je ekonomický útlm, nevyhovujúca infraštruktúra, vysoká nezamestnanosť a veľká vzdialenosť od väčších kultúrnych centier. Svedčí o tom napr. aj skutočnosť, že odbornosť vyučovania v takýchto okresoch je v rámci SR najnižšia: Gelnica 54,6 %, Kežmarok 57,8 %, Stará Ľubovňa 55,5 %,

⁵¹ Svoju bytovú situáciu za nie celkom dobrú až nevyhovujúcu považuje 27,77 % učiteľov. V sídle školy býva väčšina učiteľov (spolu 67,66 %), pričom významne častejšie v sídle školy bývajú učitelia z mesta (72,72 %) ako učitelia z dediny (46,22 %). Z väčšej, či menšej vzdialenosti denne dochádzalo do školy 25,04 % učiteľov. Bližšie: BEŇO, M. a kol.: Učitelia materských, základných a stredných škôl v procese transformácie. Správa z výskumu. Bratislava : ÚIPŠ, 2000, časť III. Osobné problémy učiteľov.

Trebišov 59,3 %, Námestovo 60,5 %, Poltár 64,8 %, Levoča 62,5 %, Vranov nad Topľou 63,7 %, Rožňava 63,1 % a podobne.

Reálnym nástrojom na zastavenie zhoršovania tejto situácie a na postupné zlepšovanie stavu je zmena pohľadu spoločnosti a jej politických špičiek na význam a hodnotu vzdelávania pre budúcnosť štátu a urýchlená realizácia opatrení, uvádzaných v Miléniu.

5.2. Údaje, trendy a faktory

5.2.1. Prijímanie učiteľov do zamestnania

Počet učiteľov (pedagogických zamestnancov) a ich miest v jednotlivých školách vychádza z výkonov a veľkosti škôl. Nedávno prijatý zákon o financovaní základných a stredných škôl a školských zariadení zaviedol normatívny princíp. Na základe tohto zákona vydalo ministerstvo školstva ako všeobecne záväzný dokument výnos, ktorým sa ustanovuje normatívny spôsob určovania počtu pedagogických zamestnancov a jeho uplatňovanie, finančné normatívy na pridelovanie finančných prostriedkov štátneho rozpočtu v školách, v školách pre záujmové vzdelávanie, v strediskách praktického vyučovania a v školských zariadeniach. Pri tomto spôsobe sa vychádza z počtu žiakov, tried alebo skupín, počtu týždenných vyučovacích hodín v triede alebo v skupine a miery vyučovacej povinnosti učiteľov. Príloha výnosu obsahuje podrobný opis a výpočet počtu pedagogických zamestnancov. Napríklad normatívny počet učiteľov na triedu v základnej škole s vyučovacím jazykom slovenským určuje tabuľka 5.1.

Tabuľka 5.1.
NORMATÍVNY POČET
UČITEĽOV
NA TRIEDU
V ZÁKLADNEJ
ŠKOLE
S VYUČOVACÍM
JAZYKOM
SLOVENSKÝM

Zdroj:
MŠ SR

Variant učebného plánu	Ročník					
	1. – 4.	1. – 4.	1. – 4.	5. – 9.	5. – 9.	5. – 9.
	bez delenia		s delením nad 24	bez delenia	s delením nad <18, 24>	s delením nad 24
Základný variant	1,01		-	1,36	1,42	1,54
Rozšírený variant	1,03		-	1,39	1,45	1,59
Jazykový variant 3. – 9. ročník	1,03		1,12	1,39	1,45	1,66
Jazykový variant 1. – 4. ročník	1,06		1,17			
Variant pre mimoriadne nadané a talentované deti	bez delenia 1,14	s delením nad 15 1,51				
Športový variant				bez delenia 1,39	s delením <13, 24> 1,63	s delením (nad 24) 1,71

V škole s iným vyučovacím jazykom ako slovenským sa koeficienty pohybujú v rozsahu 1,07 až 1,93.

Normatívny počet učiteľov na triedu štvorročného (päťročného) gymnázia zase určuje tabuľka 5.2.

Tabuľka 5.2.
NORMATÍVNY POČET
UČITEĽOV NA
TRIEDU
ŠTVORROČNÉHO
(PÄTROČNÉHO)
GYMNÁZIA

Zdroj:
MŠ SR

Variant - zameranie	Vyučovací jazyk slovenský	Vyučovací jazyk národnosti
Základný variant	2,10	2,15
Bilingválny variant	2,67	-
Športový variant	4,45	-
Spoločenskovedné zameranie – zameranie na cudzie jazyky	2,19	2,24
Zameranie na matematiku a fyziku	2,18	2,23
Zameranie na programovanie	2,26	2,31
Zameranie na telesnú výchovu	2,15	2,20

Finančné prostriedky – mzdy, platy, služobné príjmy a ostatné osobné vyrovnania sa určujú ako súčet nárokových zložiek platov vyplývajúcich z platového zaradenia a finančných prostriedkov určených na osobné príplatky a odmeny (tzv. nenárokové zložky). Každá škola potom predloží návrh rozpočtu okresnému alebo krajskému úradu. Tieto pre školy a školské zariadenia vo svojej pôsobnosti zostavia plán a rozpočet v oblasti platov, služobných príjmov a ostatných osobných vyrovnaní a po schválení ich prerozdedia.

Zamestnávateľom učiteľov v školách a školských zariadeniach s právnou subjektivitou sú tieto inštitúcie. V prípade, že škola (školské zariadenie) nemá právnou subjektivitu, zamestnávateľom je zriaďovateľ, t.j. pre verejné školy obec, okres, kraj alebo samosprávny kraj. V súčasnosti má už väčšina škôl a školských zariadení právnou subjektivitu. V ich mene koná riaditeľ. Orgány štátnej správy podľa zákona o štátnej správe a samospráve v školstve iba spolupracujú s riaditeľmi pri zabezpečení personálneho obsadenia škôl zamestnancami.

Podľa zákona o verejnej službe sú učители verejní zamestnanci a pre ich prijímanie do pracovného pomeru platí tento zákon a Zákonník práce. Zamestnancom podľa zákona o verejnej službe sa môže stať fyzická osoba, ktorá: má spôsobilosť na právne úkony v celom rozsahu; je bezúhonná, pričom za bezúhonnú sa považuje fyzická osoba, ktorá nebola právoplatne odsúdená za úmyselný trestný čin. Bezúhonnosť sa preukazuje výpisom z registra trestov platným tri mesiace od dňa vydania; spĺňa kvalifikačné predpoklady; má zdravotnú spôsobilosť na prácu, ktorú má vykonávať, ak to vyžaduje osobitný predpis; zloží predpísaný sľub. O zložení sľubu sa vyhotoví záznam, ktorý zamestnanec podpíše. Do pracovného pomeru učiteľa ako verejného zamestnanca môže byť prijatý iba uchádzač, ktorý spĺňa všetky požiadavky (osobnostné, vzdelanostné, kvalifikačné) určené týmto zákonom. Informácie o počte a druhu voľných učiteľských miest zverejňuje riaditeľ školy (zriaďovateľ). Voľné miesta má oznamovať aj príslušnému úradu práce. Na základe zverejnenia si podáva uchádzač žiadosť o prijatie. K žiadosti priložuje požadované doklady o vzdelaní, kvalifikácii, praxi, osobnej bezúhonnosti a zdravotnom stave. Riaditeľ školy overí splnenie požiadaviek zákona o verejnej službe a rozhodne o prijatí uchádzača. Okrem tohto overenia nie sú určené žiadne ďalšie všeobecné predpisy alebo pravidlá na prijímanie učiteľov. Riaditeľ školy nemusí otázku prijatia konzultovať ani s nadriadeným orgánom, ani so samosprávnym orgánom – radou školy, ani s odbormi.

Formou výberového konania sa obsadzujú iba miesta riaditeľov a zástupcov riaditeľov škôl a školských zariadení. Spôsob a postup pri obsadzovaní týchto miest podrobne určuje zákon o štátnej správe v školstve a školskej samospráve.

Zákonník práce umožňuje pri prijímaní do zamestnania určiť skúšobnú dobu. Jej dĺžka je maximálne tri mesiace. Počas skúšobnej doby môže zamestnávateľ aj zamestnanec skončiť pracovný pomer písomne z akéhokoľvek dôvodu, alebo bez uvedenia dôvodu. Písomné oznámenie o ukončení pracovného pomeru sa má doručiť druhému účastníkovi spravidla aspoň tri dni pred dňom, keď sa má pracovný pomer ukončiť.

5.2.2. Získavanie pracovných miest

Študenti učiteľských fakúlt spravidla v poslednom roku štúdia začínajú zisťovať stav voľných učiteľských miest v územnej oblasti a na druhu (type) školy, v ktorej majú záujem pôsobiť. Postupujú predbežné ponuky riaditeľom škôl prípadne zriaďovateľom, ktoré po úspešnom absolvovaní štúdia nahrádzajú žiadosťou o prijatie do pracovného pomeru. Proces prijímania je opísaný v predchádzajúcej časti. Žiaľ, v súčasnosti na Slovensku nejestvuje žiadna štátna ani súkromná agentúra, ktorá by spracúvala a viedla evidenciu voľných učiteľských miest. Po prechode väčšiny škôl na právnou subjektivitu postupne zaniká aj systém tzv. delimitácií učiteľov do jednotlivých škôl uskutočňovaný územnými orgánmi pred koncom školského roka pre nasledujúci školský rok. Podľa zákona o štátnej správe v školstve a školskej samospráve sú okresné úrady povinné viesť iba evidenciu nezamestnaných pedagogických zamestnancov vo svojom územnom obvode.

Medzi základné problémy identifikované v tejto oblasti patrí odmeňovanie učiteľov. Priemerná mzda v školstve, ktoré má zo všetkých odvetví hospodárstva najviac vysokoškolsky vzdelaných pracovníkov, zaostáva napriek čiastkovým opatreniam za priemernou mzdou v národnom hospodárstve o 10 až 22 %. Ako sme už spomenuli, v dôsledku nedostatočného ocenenia odchádzajú učitelia (často tí najlepší) zo školských služieb, alebo v snahe zabezpečiť svojej rodine aspoň priemernú životnú úroveň si popri učiteľstve hľadajú vedľajšie zamestnanie.

5.2.3. Pracovnoprávne vzťahy

Pracovnoprávne vzťahy v školstve upravuje zákon o verejnej službe. Podľa neho má fyzická osoba právo a možnosť bez akýchkoľvek obmedzení a diskriminácie podľa pohlavia, rasy, farby pleti, jazyka, veku, viery a náboženstva, politického alebo iného zmýšľania, odborovej činnosti, národného alebo sociálneho pôvodu, príslušnosti k národnosti alebo etnickej skupine, majetku, rodu alebo iného postavenia za rovnakých podmienok stať sa zamestnancom verejnej služby. Práva ustanovené týmto zákonom sa zaručujú rovnako všetkým zamestnancom verejnej služby. Zamestnávateľ je povinný so zamestnancom dohodnúť druh práce (opis pracovných činností), na ktorý sa zamestnanec prijíma, miesto výkonu práce a deň nástupu do práce.

Pri uzatvorení pracovnej zmluvy je zamestnávateľ povinný zamestnancovi oznámiť výšku a zloženie funkčného platu a dobu trvania pracovného pomeru. Pracovná zmluva musí byť uzatvorená písomne, inak je neplatná.

Pracovný pomer sa môže uzatvoriť na dobu neurčitú (t. j. bez časového vymedzenia platnosti uzavretej dohody), alebo na dobu určitú (t. j. s určením termínu trvania platnosti uzavretej dohody). Pracovný pomer na dobu určitú možno uzavrieť najdlhšie na tri roky. Predĺžiť alebo opätovne dohodnúť pracovný pomer na dobu určitú možno len v prípade zastupovania zamestnancov v dôsledku pracovnej neschopnosti, dovolenky, materskej dovolenky, rodičovskej dovolenky, výkonu verejnej funkcie, výkonu základnej služby, náhradnej služby, civilnej služby, výkonu opatrovateľskej služby a pri prácach, pri ktorých je potrebné zvýšiť počet zamestnancov na prechodný čas nepresahujúci osem mesiacov v kalendárnom roku. Okrem týchto prípadov možno opätovne dohodnúť pracovný pomer aj s pedagogickým zamestnancom, poberateľom starobného dôchodku alebo invalidného dôchodku, ktorý spĺňa podmienky odbornej a pedagogickej spôsobilosti alebo zamestnancom, ktorý ma uzatvorený pracovný pomer na kratší týždenný pracovný čas. Zamestnanec v pracovnom pomere dohodnutom na dobu určitú nesmie byť zvýhodnený alebo obmedzený v porovnaní so zamestnancom v pracovnom pomere dohodnutom na dobu neurčitú.

Učiteľ môže byť zamestnaný na plný, alebo na čiastočný pracovný úväzok. Od rozsahu úväzku závisí odmeňovanie (plat). Učiteľ môže byť súčasne zamestnaný u viacerých zamestnávateľov (môže napr. učiť vo viacerých školách alebo vykonávať aj inú pracovnú činnosť v ďalšej inštitúcii). Celkový rozsah dohodnutej práce nesmie prevyšovať 48 hodín týždenne.

Dohodu o vykonaní práce možno so zamestnancom uzatvoriť vtedy, ak predpokladaný rozsah práce (pracovnej úlohy), na ktorý sa táto dohoda uzatvára, nepresahuje 300 hodín v kalendárnom roku. V písomnej dohode o vykonaní práce musí byť vymedzená pracovná úloha, dohodnutá odmena za jej vykonanie a čas, za ktorý sa má pracovná úloha vykonať.

Opísané právne prostredie upravujúce podmienky zamestnávania učiteľov platí iba od 1. 4. 2002. Podľa schváleného programového vyhlásenia novej vlády (voľby sa uskutočnili v septembri 2002) sa má však v krátkom čase pripraviť zmena súčasne platných predpisov, ktorá by liberalizovala pracovné prostredie a redukovala rozsah ochrany zamestnanca pred prepustením z práce voči zamestnávateľovi.

5.2.4. Rozmiestňovanie absolventov

Právne predpisy Slovenskej republiky neukladajú občanom pracovnú povinnosť. Preto sa už nevyužíva inštitút záväzného rozmiestňovania absolventov alebo ďalších nezamestnaných učiteľov do škôl. Každý uchádzač o voľné učiteľské miesto, bez ohľadu na druh a typ školy a formu jej právneho postavenia, musí teda o prijatie písomne požiadať. Platí to aj v prípade, ak učiteľ z akýchkoľvek dôvodov odišiel zo školských služieb a po určitom čase sa chce do školstva opätovne vrátiť.

Po decentralizácii riadenia verejnej správy (vrátane školstva) v roku 1996 prešla problematika zabezpečovania učiteľov na školy a regionálne orgány školskej správy. Žiadny koordinačný centrálny servis v tejto oblasti nejestvuje. Aj preto sú výrazné rozdiely medzi jednotlivými územnými celkami v pokrytosti potrieb škôl kvalifikovanými učiteľmi.

5.3. Strategické iniciatívy a ich vplyv

5.3.1. Zmeny v prijímaní učiteľov do škôl

Z hľadiska požiadaviek na učiteľa pre vstup do školy sa uskutočnili len zmeny vyplývajúce zo zákona o verejnej službe. V súčasnej dobe sa v SR o ďalších zmenách, resp. o zrušení alebo aspoň o „zmäkčení“ požiadaviek na kvalifikovanosť učiteľov, neuvažuje. V oblastiach s tradične nízkou kvalifikovanosťou učiteľov vyvoláva problémy skutočnosť, že do nového zamestnaneckého pomeru možno prijímať iba kvalifikovaných učiteľov. V záujme zabezpečenia prevádzky niektorých škôl sa budú hľadať východiská, ako toto ustanovenie prispôbiť reálnym podmienkam.

5.3.2. Zatraktívnenie učiteľského povolania

Navrhované, pripravované alebo nedávno uskutočnené aktivity, ktoré sa týkajú zatraktívnenia učiteľského povolania, sú rozpracované v časti 6. Má k nemu prispieť aj prebiehajúca decentralizačná reforma verejnej správy. Presunutím zriaďovateľských kompetencií v súvislosti so základnými školami na obce a strednými školami na samosprávne kraje sa majú napr. vytvárať nové ponuky a príležitosti na ubytovanie a stravovanie učiteľov.

Bilancia nákladov potrebných na implementáciu spomínaných návrhov a opatrení, sa doteraz nespracovala. Podľa uznesenia vlády SR má minister školstva kvantifikáciu finančných požiadaviek na realizáciu príslušnej etapy Milénia predložiť vláde SR do 30. 6. 2003.

5.3.3. Strategický rozvoj v oblasti náboru, výberu a zaradovania učiteľov

Etapa transformácie spoločnosti sa blíži k záveru. Hlavné transformačné témy, napr. privatizácia, prestanú byť aktuálne a do popredia sa dostanú kvalitatívne dimenzie stavu a perspektív rozvoja spoločnosti. V centre pozornosti bude nesporne aj vzdelávanie a v súvislosti s ním i starostlivosť o učiteľa.

Ustáli sa sieť škôl a mechanizmy jej racionálnej regulácie, stabilizujú sa podmienky zamestnancov v školstve a progresívnejšie sa bude riešiť aj odmeňovanie učiteľov. Učiteľské povolanie bude atraktívnejšie a pre mladých ľudí prítiažlivejšie. Možno očakávať, že lepšie vybavenie škôl modernými komunikačnými technológiami pomôže učiteľom preklenúť geografickú izolovanosť od sveta aj v najmenšej a najodľahlejšej dedine. Učiteľstvo sa postupne stane pre časť mladých ľudí, ktorí majú oň záujem, symbolom sociálnej istoty, stability i prostriedkom seberealizácie a naplnenia životnej túžby pracovať s deťmi a mládežou.

Za predpokladu optimálneho vývoja obecnej a regionálnej samosprávy možno podstatný prínos pri zatraktívnení učiteľského povolania očakávať od obcí, resp. miest ako zriaďovateľov škôl a od riaditeľov škôl ako schopných manažérov a zamestnávateľov. Pre mladých učiteľov sú prítiažlivé dobre vybavené školy, prírodne, sociálne či inak atraktívne prostredie, široká podpora zo strany občanov v mieste pôsobiska, ich ochota pomáhať škole v jej všestrannom rozvoji.

Nábor mladých učiteľov aj do tzv. okrajových obcí môže zefektívniť aktívny postoj obecných zastupiteľstiev a obecných školských rád, ktoré v spolupráci s vysokými školami pripravujúcimi učiteľov, môžu svoje záujmy v tejto oblasti uplatňovať už v prijímacom konaní na tieto školy. Rovnako efektívna môže byť napr. morálna i finančná podpora vytypovaných kandidátov učiteľstva počas pregraduálnej prípravy. V možnostiach obcí sú aj prípadné atraktívne ponuky výhod, ktoré môžu plynúť napr. z obecného majetku. Miestne iniciatívy pri získavaní schopných učiteľov budú mať stále väčší vplyv. Tradícia centralistického rozmiestňovania učiteľov je už v súčasnosti minulosťou.

Obciam ako zriaďovateľom škôl a riaditeľom škôl ako zamestnávateľom bude v konkurenčnom prostredí škôl i pod tlakom občanov – rodičov záležať na efektívnom výbere učiteľov. Nedá sa očakávať, že miestne komunity sa uspokojia s nekvalifikovanými, priemernými, resp. menej výkonnými učiteľmi. Snaha o čo najlepšiu prípravu detí v škole bude stále silnejším podnetom.

Na trhu učiteľských pracovných síl sa budú musieť obce presadzovať lepšími ponukami. Znamená to, že učiteľom ponúknu nielen vyšší plat, lepšie možnosti postupu a kariérneho rozvoja, ale aj lepšie pracovné prostredie, lepšiu vybavenosť školy zariadením, pomôckami a prostriedkami vyučovania i výchovy mimo vyučovania.

Rodičom stále viac záleží na tom, aby ich deti učili nielen odborne zdatní učitelia, ale aby to boli dobre pripravení vychovávatelia, morálne bezúhonní a nasledovaniahodní ľudia, ktorí by sa k ich deťom správali s úctou a pochopením, podnecujúco, vynachádzavo, tvorivo. Svoju prípadnú nespokojnosť s kvalitou učiteľov dávajú rodičia výrazne, občas až agresívne, najavo.

Pracovný trh s učiteľskými silami časom ovplyvní aj správanie vysokých škôl, ktoré pripravujú budúcich učiteľov. V dôsledku postupného zaplnenia deficitných odborov a študijných kombinácií sa bude musieť presunúť dôraz z prevažne kvantitatívnych na kvalitatívne požiadavky na ich výkony. Správne vybraný a kvalitne pripravený učiteľ sa stane hlavnou vizitkou vysokej školy. Pri pomerne hustej sieti vysokých škôl sa tieto budú musieť uchádzať o to, aby zamestnávatelia preferovali práve ich absolventov. Aj pre uchádzačov o štúdium učiteľstva bude stále rozhodujúcejšie renomé tej-ktorej vysokej školy.

Ak dnes nie je pre absolventa učiteľského štúdia osobitným problémom nájsť si zamestnanie mimo rezortu školstva, v budúcnosti to tak pravdepodobne nebude. Trh pracovných síl sa bude postupne stabilizovať a nasycovať v súčasnosti ešte hľadanými špecialistami. V procese transformácie sa to už udialo vo viacerých odboroch a oblastiach. Kde bol pôvodne deficit, dnes je nadbytok (napr. lekárov, právnikov, ekonómov). Je však celkom pravdepodobné, že pri veľkých a ešte narastajúcich rozdieloch v úrovni a tempe hospodárskeho rozvoja medzi regiónmi, odliv učiteľov môže nastať neočakávane rýchlo. Týka sa to miest a regiónov, v ktorých budú pribúdať dobre platené pracovné miesta mimo rezortu školstva.

Od absolventov učiteľstva sa bude čoraz nekompromisnejšie požadovať vysoká kvalita pripravenosti, schopnosti reagovať a prispôbiť sa miestnym požiadavkám, kontinuálne a zodpovedne riadiť sebazvedľávanie, sebazdokonaľovanie. Bude sa zvyšovať konkurencia medzi učiteľmi navzájom. V záujme dobrého obrazu školy i v snahe obstáť v konkurencii medzi školami, riaditelia škôl nebudú môcť zamestnávať priemerných a podpriemerných učiteľov. Nedá sa však predpokladať, že nástup konkurencie bude všeobecný a rýchly. Vo vyše 80 % obcí v SR je iba jedna škola a tam klasické konkurenčné prostredie nemôže vzniknúť a fungovať. To isté sa týka malých škôl s nízkym počtom učiteľov.

6.

Udržiavanie efektívnosti učiteľov

6.1. Identifikácia hlavných strategických problémov

Hlavným problémom školstva v SR patria nízke výdavky na školstvo a vedu (v SR je to len 3,7 % HDP, kým priemer v EÚ je 6,3 % HDP) a nízke mzdy učiteľov. V štátoch OECD je priemerná mzda učiteľa 1,60 HDP na obyvateľa, u nás je to okolo 1,0 HDP na obyvateľa, presnejšie 0,71 HDP na obyvateľa pre učiteľku materskej školy, 0,91 HDP na obyvateľa pre učiteľa základnej školy, 10,4 HDP na obyvateľa pre učiteľa strednej školy a 1,23 HDP na obyvateľa pre učiteľa vysokej školy.⁵² Priemerné platy väčšiny pracovníkov školstva zostávajú aj napriek vysokým vzdelanostným a kvalifikačným požiadavkám kladeným na pedagogických zamestnancov neadekvátne. Výška plátov ostáva aj po opakovaných slovných deklaráciách a čiastkových úpravách pod celoštátnym priemerom a v porovnaní s inými podobnými sociálnymi skupinami (napr. sudcovia, ekonómovia či právnici) je priam úbohá. To vedie k pokračovaniu odchodu schopných učiteľov zo škôl, nenastupovaniu čerstvých absolventov do rezortu, a tým k dramatickému nárastu neodbornosti a nekvalifikovanosti vyučovania a k prehĺbovaniu feminizácie školstva. Zatiaľ však časový harmonogram riešenia tohto problému nebol vypracovaný.⁵³

Pracovné podmienky pracovníkov všetkých typov škôl vyplývajú zo zákonov č. 313/2001 Z. z. a č. 311/2001 Z. z., platných od 1. 4. 2002.

Tieto zákony môžu na jednej strane prispieť ku skvalitneniu učiteľských zborov (neumožňujú prijímať do pracovného pomeru nekvalifikovaných záujemcov o učiteľské povolanie), na druhej strane zlikvidovali jednu z mála možností nadštandardného ohodnotenia najschopnejších učiteľov.

Uvedeným dňom totiž prestala platiť možnosť zaraďovania učiteľov medzi tzv. „špičkových odborníkov“ so zvláštnou platovou tabuľkou zvýšenou oproti ostatným o vyše 25 %. Na celoštátnej úrovni bolo takto zaradených cca 8 % pedagogických zamestnancov. Návrh rozpočtu na rok 2003 počíta s nenáročnými zložkami plátov učiteľov (príplatky, odmeny) iba vo výške 6 %. Riaditelia škôl tak budú mať len minimálny priestor na finančné ohodnotenie najlepších, najvýkonnejších a najpotrebnejších učiteľov.

Situáciu s udržením efektívnych učiteľov v školách dokumentujú aj výsledky prieskumu uskutočneného na vzorke 1 679 zamestnancov školstva v roku 1998.⁵⁴ Na otázku, ktorá sa

⁵² KOLLÁR, M., MESEŽNIKOV, G. (eds.): *Slovensko 2001 - Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava : IVO, 2001, s. 551.

⁵³ VAGAČ, L. (ed): *Národná správa o ľudskom rozvoji - Slovenská republika 1999*. Bratislava : Centrum pre hospodársky rozvoj, 1999, s. 90.

⁵⁴ TUREK, I., ZEMAN, M., JAKUBCOVÁ, E.: *Návrh systému vzdelávania pedagogických pracovníkov v SR*. Bratislava : MC, 1999.

týkala celkovej situácie v školstve (motivácia, pracovná atmosféra, platové podmienky, výsledky výchovy a vzdelávania a pod.) a jej porovnania so situáciou pred rokom 1989, iba 15,27 % respondentov odpovedalo, že je lepšia alebo oveľa lepšia, kým odpoveď horšia alebo oveľa horšia uviedlo až 70,08 % respondentov. Podobne na otázku, ako je podľa skúseností respondentov ohodnotený pedagogický pracovník, ktorý sa sústavne vzdeláva, sleduje najnovšie informácie zo svojho predmetu i metodiky vyučovania a snaží sa ich aplikovať vo svojej práci, iba 6,79 % respondentov odpovedalo, že je ohodnotený finančne, morálne ocenenie (za väčšiu prirodzenú autoritu) uviedlo 18,46 % a žiadne až 59,14% respondentov. Na otázku, či je potrebné umožniť profesijný rast učiteľov zavedením služobných zaradení ako napr. začínajúci učiteľ, učiteľ, učiteľ s prvou atestáciou, učiteľ s druhou atestáciou, súhlasne odpovedalo 49,79 % respondentov, kým nesúhlasne 29,96 % respondentov.

Spolu s vyššie uvedeným treba zdôrazniť, že príčiny nespokojnosti, resp. spokojnosti učiteľov so svojim povoláním sú štruktúrované diferencovane.⁵⁵

6.2. Údaje, trendy a faktory

6.2.1. Dôvody odchodu učiteľov zo škôl

Na Slovensku sa nesleduje pohyb učiteľov ani z hľadiska zmien vyvolaných vnútornými vplyvmi (kolísanie počtu žiakov a študentov v príslušnom školskom roku podľa druhu, typu a stupňa škôl a jeho vplyv na výkonovú kapacitu), ani vonkajšími vplyvmi (aktuálna ponuka trhu práce pre rôzne vysokoškolské kvalifikácie s výhodnejšími pracovnými podmienkami – plat, kariérny rast a pod. – ako v školstve). Odchody učiteľov do iných oblastí sú vyvolané jednak kvalifikačnou štruktúrou, napr. výrazným všeobecným dopytom po odborníkoch v oblasti informatiky, cudzích jazykov, jednak teritoriálnymi vplyvmi, napr. vznikom vysokej školy, firmy (najčastejšie so zahraničnou spoluúčasťou) alebo iného atraktívneho pracoviska v regióne. Mimoškolské subjekty totiž spravidla ponúkajú výhodnejšie platové (niekedy aj pracovné) podmienky ako sú v školstve.

6.2.2. Dôvody absencie

Oficiálne sa sleduje iba jeden z dôvodov absencií učiteľov – zdravotné problémy (choroba, resp. ošetrovanie chorých členov domácnosti). Celoplošné údaje hovoria o úrovni 4,9 % fondu pracovného času a sú porovnateľné, resp. o trochu nižšie než v iných povolaniach s prevažne duševnou činnosťou. Tieto oficiálne údaje sú však čiastočne skresľujúce, pretože časť učiteľov zo sociálnych dôvodov (podstatne nižšie dávky nemocenského poistenia v porovnaní s platom) svoje zdravotné problémy namiesto práceneschopnosti rieši na úkor dovolenky. Na centrálnej ani regionálnej úrovni sa síce nesledujú a štatisticky neevidujú ďalšie dôvody absencií, ale z poznatkov niektorých prieskumov vyplýva, že druhým

⁵⁵ *Príčiny nespokojnosti učiteľov s odmeňovaním majú rôznu intenzitu a týkajú sa: pomeru mzdy učiteľov k mzdám iných profesií (nespokojných 98,4 %); pomeru mzdy ku vzdelaniu (nespokojných 93,4 %); pomeru mzdy k významu a zodpovednosti (nespokojných 93,1 %); pomeru mzdy ku množstvu práce (nespokojných 87,8 %); pomeru mzdy k dĺžke praxe (nespokojných 82,6 %); pomeru mzdy ku kvalite práce a úsiliu (nespokojných 83,1 %); pomeru mzdy k výsledkom práce (nespokojných 84,3 %); krytia finančných potrieb (nespokojných 68 %). Príčiny nespokojnosti učiteľov s materiálno-technickým vybavením sa týkajú: osobného vybavenia učiteľov (nespokojných 77,5 %); vybavenia študentov učebnicami a pomôckami (nespokojných 68,4 %); špeciálneho vybavenia pre určitý predmet (nespokojných 63 %); univerzálne využiteľného vybavenia (nespokojných 56,4 %). Príčiny nespokojnosti učiteľov s charakteristikami práce sa týkajú: psychickej náročnosti práce (67,5 % nespokojných); možnosťami postupu (kariérneho rozvoja) (61,9 % nespokojných); možnosťou spolupráce a výmeny skúseností (60,6 % nespokojných). Najvyššia spokojnosť učiteľov bola zistená v týchto položkách: vzťahy s nepedagogickými pracovníkmi (spokojných 99,2 %); vzťahy s rodičmi študentov (spokojných 99,5 %); autonómnosť voľby a využívania metód práce (spokojných 96,5 %); práca s mladými (spokojných 97,3 %); vzťahy s riaditeľom/riaditeľkou (spokojných 93,6 %); postoj k práci (spokojných 97,4 %); zaujímavosť práce (spokojných 97 %); vzájomná pomoc a spolupráca (93,6 % spokojných) a správanie sa kolegov (98,1 % spokojných). Bližšie: KIKA, M.: Pracovná spokojnosť pedagógov. In: Pedagogické rozhľady, roč. 9, 2000, č. 4, s. 4.*

najčastejším dôvodom absencií je účasť na niektorej z foriem ďalšieho vzdelávania pedagogických zamestnancov. Tento dôvod je však zo strany zriaďovateľov škôl, resp. riaditeľov škôl s právnou subjektivitou veľmi prísne sledovaný a viac-menej potláčaný. Ďalšie vzdelávanie nie je totiž na Slovensku, napriek všeobecnej formulácii v školskom zákone aj Zákonníku práce povinné, ani časovo limitované (napr. počtom dní, resp. hodín ročne a pod.). Okrem toho, školy nemajú dostatok finančných prostriedkov na odmeny pre učiteľov zastupujúcich svojich neprítomných kolegov. Neprítomnosť, rovnako ako absencia z osobných či rodinných dôvodov sa tak v praxi najčastejšie rieši formou náhradného voľna, resp. nadčasovou prácou a oficiálne sa neviduje. Nepodarilo sa zistiť ani oficiálny údaj o celkovom relatívnom či absolútnom počte absentujúcich učiteliek z dôvodu starostlivosti o dieťa (tzv. materská, či rodičovská dovolenka poskytovaná až do troch rokov veku dieťaťa).

Slovenský právny poriadok pozná aj ďalšiu formu pracovného voľna poskytovaného na výkon verejných funkcií, občianskych povinností a iných úkonov vo všeobecnom záujme. Takéto pracovné voľno sa môže poskytovať krátkodobo alebo dlhodobo. Rozsah neprítomnosti učiteľov z týchto dôvodov sa však tiež centrálnie nesleduje a štatisticky nevykazuje. Predpokladané najvýznamnejšie vnútorné dôvody absencie pre zdravotné problémy sú vysoká feminizácia v školstve a relatívne vysoký priemerný vek učiteľov (vyše 9,31 % desať a menej rokov pred dôchodkovým vekom).

Predpokladaný najvýznamnejší vonkajší vplyv absencie zo zdravotných dôvodov je narastajúce rizikové prostredie výkonu učiteľského povolania spôsobované najmä psychickou záťažou vyvolávajúcou stres a vyčerpanosť. Absencia (praceneschopnosť) z dôvodov úrazov je štatisticky takmer nulová.

V oficiálnych dokumentoch sa v ostatnom čase stále častejšie hovorí o potrebe zvýšenia zdravotnej starostlivosti o učiteľov formou pravidelných preventívnych a kontrolných odborných zdravotných prehliadok, umožňovaním absolvovania liečebných pobytov aj počas školského roku, teda nielen v prázdninovom období, zlepšovaním pracovných podmienok (znižovanie počtu žiakov v triede, resp. znižovanie pedagogických úväzkov učiteľov), povinným ochranným očkovaním v prípade očakávanej zvýšenej chorobnosti populácie, až po poskytovanie plateného pracovného voľna po odpracovaní určitého počtu rokov v školstve (tzv. *sabbatical year*) či zníženie vekovej hranice pre odchod do úplného starobného dôchodku. V súčasnosti a ani v najbližšej budúcnosti sa však praktické celoplošné zavedenie ktorejkoľvek zo spomínaných foriem nepredpokladá. Naopak, prezentované reformné návrhy počítajú skôr so zvýšením dôchodkového veku všeobecne a jeho vyrovnaním medzi mužmi a ženami.

6.2.3. Dovolenky učiteľov

Základná výmera dovolenky zamestnanca v SR je najmenej štyri týždne za kalendárny rok. Dovolenka vo výmere najmenej piatich týždňov prislúcha zamestnancovi po odpracovaní najmenej 15 rokov po 18. roku veku. Dovolenka učiteľov vrátane riaditeľov škôl a ich zástupcov, učiteľov materských škôl vrátane riaditeľov týchto škôl a ich zástupcov, majstrov odbornej výchovy a vychovávateľov je osem týždňov v kalendárnom roku.

Ak vychovávateľ vychováva mládež v sťažených podmienkach, aspoň v rozsahu polovice určeného týždenného pracovného času, má nárok na dodatkovú dovolenku v dĺžke jedného týždňa. Ďalšie typy dovoleniek učiteľov (všeobecne pedagogických zamestnancov) u nás nie sú.

Publikované výsledky opakovaných výskumov⁵⁶ poukazujú na postupný trend nárastu trávenia dovolenky len doma a poklesu dovoleniek učiteľov v zahraničí, ako aj mierny nárast rôznych pracovných (často zárobkových) aktivít počas dovolenky na zotavenie. Medzi najfrekvencovanejšie patria brigády, vedľajší pracovný pomer, podnikanie, stavby, prestavby,

⁵⁶ BEŇO, M. a kol.: *Učiteľ v procese transformácie spoločnosti*. Bratislava : ÚIPŠ, 2001, 325 s.

opravy a rekonštrukcie bytov či domov. Vyskytuje sa aj ďalšia forma trávenia dovolenky – doliečovanie zanedbaných chorôb.

Sociálna výhoda vyššej základnej výmery dovolenky pedagogických zamestnancov voči ostatným sa v posledných rokoch sústavne eliminuje. Na jednej strane sa síce na úroveň učiteľov základných, stredných a vysokých škôl dostali aj ostatní pedagogickí zamestnanci (učiteľky materských škôl, majstri a vychovávatelia, ktorých základná výmera bola iba šesť týždňov), na druhej strane sa pravidelne zvyšuje základná výmera dovolenky na zotavenie (po zvýšení z troch na štyri týždne to má byť v roku 2003 už 5 týždňov bez ohľadu na počet odpracovaných rokov) u zamestnancov mimo rezortu školstva.

Čo sa týka otázky ďalšieho vývoja v súvislosti s dovolenkami učiteľov, čiastočná odpoveď je v predchádzajúcom texte. Spomenutý opakovaný pedagogický výskum učiteľov poukazuje na stúpajúci trend kumulácie zárobkových dovolenkových aktivít učiteľov. Potreba zarobiť si ako jediný dôvod vzrástla podľa údajov respondentov za osem rokov (od roku 1991-1998) vyše desaťnásobne, dĺžka obdobia zárobkovej činnosti prekročila v priemere 4 týždne, t. j. vyše 50 % dovolenky. Pritom väčšina (takmer tri štvrtiny) prác, ktoré učitelia vykonávajú (práca v administratíve, fyzická práca, služby, obchod, podnikanie) nemá pedagogický charakter. Výskum tiež poukázal na to, že najčastejším motívom zárobkovej činnosti je nedostatok finančných prostriedkov (nízky plat) a že záujem o zárobkové aktivity učiteľov počas prázdnin je väčší ako ponuka.

6.2.4. Pracovné hodnotenie učiteľov

Pracovnoprávne predpisy na Slovensku v oblasti školstva všeobecne nevyžadujú hodnotenie učiteľov ich nadriadenými alebo zamestnávateľom.⁵⁷ Hoci Zákonník práce, školský zákon aj pracovný poriadok všeobecne ukladajú učiteľom povinnosť ďalej sa vzdelávať, nie sú vytvorené všeobecne platné predpisy o hodnotení tejto povinnosti a prípadných následkoch negatívneho hodnotenia.

Povinnosť oficiálneho pracovného hodnotenia učiteľov až donedávna platila iba pre prípad nástupnej praxe začínajúceho učiteľa. Pred jej ukončením povinne vykonal toto hodnotenie tzv. uvádzajúci učiteľ a schvaľoval ho riaditeľ školy.

Všeobecne je učiteľ hodnotený v prípade určovania výšky osobného príplatku ako nenárokovej zložky platu a v prípade návrhu na poskytnutie odmeny. Podľa zákona o verejnej službe je v prvom prípade možné na základe písomného návrhu poskytnúť osobný príplatok na ocenenie mimoriadnych osobných schopností a dosahovaných pracovných výsledkov učiteľa. Limit osobného príplatku je 70 % platovej tarify, do ktorej je zaradený. V druhom prípade je možné na základe písomného návrhu poskytnúť učiteľovi odmenu za kvalitné vykonávanie pracovných činností alebo za vykonanie práce presahujúcej rámec dohodnutých pracovných činností, za splnenie mimoriadnej pracovnej úlohy alebo osobitne

⁵⁷ Vo výskume učiteľov regionálnych škôl 44,06 % skúmaných učiteľov uviedlo, že sú riaditeľom školy hodnotení pravidelne; nepravidelné hodnotenie riaditeľmi škôl uviedlo 40,21 % učiteľov a u 9,39 % učiteľov hodnotenie riaditeľom školy absentovalo. 51,28 % učiteľov malo pocit, že riaditeľ školy ich hodnotí objektívne; ako čiastočne objektívne pocítovalo svoje hodnotenie riaditeľmi škôl 30,90 % učiteľov a pocit neobjektívnosti hodnotenia zo strany riaditeľov škôl malo 7,78 % učiteľov. Podľa názorov skúmaných učiteľov práca učiteľa by sa mala hodnotiť podľa: 1. Všeobecných kritérií, akými sú napr.: výsledky dosiahnuté žiakmi, efektívne využívanie pracovného času, kvalita práce, metódy a formy, ktoré učiteľ používa, miera úspešnosti výsledkov, mimoškolská činnosť, odborná-metodická práca, odbornosť, postoj k práci. 2. Pedagogicko-odborných predpokladov, akými sú dosiahnuté vzdelanie a dĺžka pedagogickej praxe. 3. Vlastností učiteľa - morálno-vôľových, intelektových, pracovných, emocionálnych; podľa miery a rozvinutosti altruizmu, angažovanosti, čestnosti, charakternosti, cieľavedomosti, dôslednosti, empatie, entuziazmu, humánnosti, húževnatosti, iniciatívnosti, kolektívnosti, komunikatívnosti, kooperatívnosti, korektnosti, láskavosti, nápaditosti, náročnosti, obetavosti, pracovitosti, prosociálnosti, spoľahlivosti, svedomitosti, pedagogického taktu, tvorivosti a ďalších. 4. Pri hodnotení učiteľa by sa nemalo zabúdať na čas strávený so žiakmi, dochádzku žiakov, doučovanie, nové podnety a návrhy na skvalitnenie výchovného procesu, organizačné schopnosti, počet žiakov v triede, dosahovanie vzdelávacích štandardov, prácu nadčas, prínos pre školu, psychická záťaž, publikačná činnosť, snahu o ďalšie sebazvedelávania, sociálne zloženie žiakov, sťažené podmienky, stupeň náročnosti predmetu, ktorý učiteľ učí a ďalšie kritériá. Bližšie: BEŇO, M. a kol.: Učitelia materských, základných a stredných škôl v procese transformácie. Správa z výskumu. Bratislava : ÚIPŠ, 2000, časť Hodnotenie učiteľov riaditeľmi škôl.

významnej pracovnej úlohy, alebo vopred určenej cieľovej pracovnej úlohy a za pracovné zásluhy pri dosiahnutí 50 rokov veku a to až do výšky funkčného platu. Záväzné pravidlá na hodnotenie však ani v jednom z uvedených prípadov neexistujú.

Ako zástupná forma hodnotenia sa využíva ustanovenie Zákonníka práce, ktoré umožňuje pri uzavretí pracovného pomeru využiť možnosť skúšobnej doby. Táto trvá najviac tri mesiace a počas nej možno ukončiť pracovný pomer (obojsstranne) aj bez uvedenia dôvodu.

V metodike školskej inšpekcie na výkon komplexnej inšpekcie sú stanovené kritériá na hodnotenie úrovne výchovno-vzdelávacieho procesu v školách. Podľa nich sa hodnotí aj efektivita činnosti učiteľa, podmienky vyučovania vytvorené učiteľom a efektivita vyučovania podľa určených ukazovateľov priaznivého resp. nepriaznivého stavu päťstupňovou bodovou škálou <-2,+2> (-2 = výrazná prevaha negatív, zásadné nedostatky ohrozujúce priebeh výchovy a vzdelávania, +2 = výrazná prevaha pozitív, drobné formálne nedostatky). Výsledok inšpekčných zistení dostáva riaditeľ školy aj zriaďovateľ, ale na tieto zistenia nie sú žiadnym predpisom zaviazaní reagovať.

Opatrenia na odstránenie nedostatkov v práci učiteľov sú riaditelia škôl povinní prijímať podľa zákona iba v prípade opodstatnenosti námietok v sťažnosti na učiteľa. Sťažnosť môžu preverovať samotní riaditelia alebo štátna školská inšpekcia. V druhom prípade sú o prijatých opatreniach a ich uplatňovaní povinní v stanovenom termíne informovať príslušné inšpekčné pracovisko. Školskí inšpektori majú právo overovať primeranosť prijatých opatrení a úroveň ich uplatňovania.

V prípade porušovania pracovných povinností učiteľom môžu prijaté opatrenia viesť k zmene zaradenia učiteľa (napr. odvolanie z funkcie triedneho učiteľa alebo inej funkcie), kráteniu alebo zrušeniu osobného príplatku, písomnému pokarhaniu, upozorneniu s výzvou na zlepšenie, až po rozviazanie pracovného pomeru výpoveďou. Treba ale uviesť, že platný Zákonník práce veľmi obmedzuje poslednú možnosť na taxatívne uvedené príčiny. Navyiac, pokiaľ nejde o spáchanie úmyselného trestného činu, je výpoveď podmienená súhlasom odborov.

Pretože nie sú stanovené kritériá efektívnosti učiteľov (všeobecne sú určené iba požiadavky na ich odbornú a pedagogickú spôsobilosť), nie je možné oficiálne určiť neefektívneho učiteľa. Okrem toho Zákonník práce nadmerne ochraňuje zamestnancov v trvalom pracovnom pomere a tak na jediný zákonný postup – súdne konanie – rezignuje vzhľadom na jeho zdĺhavosť a komplikovanosť väčšina riaditeľov. Títo využívajú skôr rôzne vnútroorganizačné zmeny, ktoré im umožňujú zbaviť sa prebytočných učiteľov výpoveďou. Tento nástroj sa žiaľ môže použiť (a ojedinele sa používa) aj voči schopným učiteľom, ktorí sa z nejakého dôvodu stanú „nepohodlní“ pre vedenie školy, čím výrazne klesá sociálna istota inovatívnych učiteľov.

Nadmerná ochrana zamestnancov vedie k úsiliu o urýchlenu novelu Zákonníka práce. Novela by mala umožniť pružnejšiu zmenu pracovných pomerov (napr. rozšírenie možnosti uzatvárať pracovný pomer na dobu určitú aj opakovane, predĺžiť skúšobnú dobu z 3 na 6 mesiacov, redukovať právnu ochranu odborárskych funkcionárov a pod.).

6.2.5. Kariérny postup učiteľov

Pretože učitelia sú podľa zákona o verejnej službe verejnými zamestnancami, ich postup je limitovaný týmto zákonom. Postup je viac-menej automatický a závisí od dĺžky praxe.

Kariérna diverzifikácia učiteľov je daná iba zastávanou funkciou. Vedúci pracovník (riaditeľ školy, zástupca riaditeľa) má k platu funkčný príplatok určený podľa prílohy k zákonu o verejnej službe (napr. riaditeľ strednej školy 10 – 34 % príslušnej platovej triedy, zástupca riaditeľa 8 – 28 %). Iná funkcia (napr. triedny učiteľ, výchovný poradca a pod.) je zasa kompenzovaná znížením príslušnej základnej týždennej miery vyučovacej povinnosti.

Ďalšie prostriedky (príplatky, odmeny) sú charakterizované v predchádzajúcej časti.

Medzi nárokovateľné príplatky učiteľom patrí aj príplatok za praktickú prípravu budúcich učiteľov v cvičnej škole. Za hodinu takejto činnosti je príplatok do 50 % hodinovej sadzby funkčného platu.

Zákon o verejnej službe umožňuje aj zvýšenie tarifného platu až o 15 % zamestnancovi školy alebo školského zariadenia, ktorý sa podieľa na zabezpečovaní poskytovania zdravotnej starostlivosti. Druhy škôl a školských zariadení na tieto účely určuje ministerstvo školstva.

Prípravované zmeny týkajúce sa kariérneho postupu učiteľov sú uvedené v Miléniu. Vychádza sa v nich z úvah, že postup (plat) učiteľa by sa nemal odvíjať iba od dĺžky praxe, ale aj od kvality jeho výkonu (bližšie pozri časť 4).

6.2.6. Mzdové tarify

Mzdové tarify platné pre pracovníkov v školstve od 1. 4. 2002 určuje zákon č. 313/2001 Z. z. o verejnej službe a konkrétne pre pedagogických zamestnancov v prílohe č. 7, zákony č. 165/2001 Z. z. a č. 408/2002 Z. z., ktoré menia a dopĺňajú zákon o verejnej službe.

Na rozdiel od legislatívnych pravidiel pre mzdové tarify platných do 31. 3. 2002, ktoré využívali 12 tarifných tried (TT) a v nich 10 platových stupňov (PS) podľa dosiahnutej praxe, v členení po 3 rokoch, je dnes k dispozícii 14 platových tried a 12 platových stupňov, v členení spočiatku po dvoch rokoch praxe, čím je na začiatku pracovnej činnosti umožnený rýchlejší postup do vyššieho stupňa, neskôr po troch rokoch praxe.

Konkrétne zaradenie pedagogických pracovníkov do príslušnej triedy a stupňa sa odvíja od nariadenia vlády č. 111/2002 Z. z., ktorým sa ustanovujú katalógy pracovných činností vo verejnej službe s prevahou duševnej práce a nariadenia vlády č. 570/2002 (s účinnosťou od 1. 10. 2002), ktoré tieto katalógy mení a dopĺňa.

Pedagogickí zamestnanci v materských školách – absolventi so stredoškolským vzdelaním bez praxe sú zaraďovaní na 3 – 12 mesiacov do TT 4, ostatní pedagogickí pracovníci s vysokoškolským vzdelaním najmenej do TT 8 a vyššej, čo závisí v prvom rade od stupňa výchovno-vzdelávacej činnosti, ktorú vykonávajú (MŠ, ZŠ, SŠ, VŠ), splnenia kvalifikačných predpokladov predpísaných pre túto činnosť podľa druhu škôl a dosiahnutej praxe.

O odbornej a pedagogickej spôsobilosti pedagogických zamestnancov hovorí vyhláška č. 41/1996 Z. z., ktorá bola zmenená a doplnená vyhláškou č. 379/2000 Z. z. Jej účelom bolo ustanoviť podmienky odbornej a pedagogickej spôsobilosti pedagogických zamestnancov, organizáciu a spôsob vykonávania kvalifikačných skúšok. Výchovno-vzdelávaciu činnosť všeobecne môžu vykonávať aj zamestnanci, ktorí majú odbornú spôsobilosť, ale nezískali pedagogickú spôsobilosť. Túto sú povinní začať si dopĺňať do dvoch rokov od začatia pracovného pomeru a do 4 rokov ju úspešne dokončiť. V konkrétnych podmienkach praxe tí pracovníci, ktorí nespĺňali pedagogickú spôsobilosť, ale mali minimálne 15 rokov praxe v pedagogickej činnosti a vek 45 rokov, mali možnosť doplniť si kvalifikáciu, resp. od tejto

možnosti upustiť. Naopak tí, ktorí tieto podmienky nespĺňali nemohli naďalej vykonávať pedagogickú činnosť, ich pracovný pomer bol ukončený, alebo boli preradení na inú činnosť. Pedagogickí zamestnanci, ktorí spĺňali príslušné kvalifikačné predpoklady, a boli zaradení podľa nových mzdových taríf od 1. 4. 2002, postúpili všeobecne minimálne o jeden stupeň, alebo o jednu triedu, v mnohých prípadoch však aj o triedu a stupeň, prípadne i o dva stupne vyššie.

Na vykonávanie pedagogickej činnosti vo všetkých druhoch špeciálnych škôl sa vyžaduje vysokoškolské vzdelanie príslušného zamerania, a to bez výnimiek. V tejto oblasti však aj tí zamestnanci, ktorí majú odbornú a pedagogickú spôsobilosť, musia do 4 rokov začať s rozširujúcim štúdiom a najneskôr v 7. roku trvania pracovného pomeru ho úspešne ukončiť.

6.2.7. Kvalifikačné skúšky

V systéme školstva SR sú dva druhy kvalifikačných skúšok – I. kvalifikačná skúška pedagogických zamestnancov, ktorí majú príslušné vysokoškolské vzdelanie a najmenej 5 rokov pedagogickej praxe⁵⁸ a II. kvalifikačná skúška pedagogických zamestnancov, ktorí majú príslušné vysokoškolské vzdelanie a najmenej 10 rokov pedagogickej praxe.

Osvedčenie o zvýšení odbornej a pedagogickej spôsobilosti získa zamestnanec po absolvovaní I. kvalifikačnej skúšky, čím splní podmienku zaradenia do platovej triedy ustanovenej osobitným predpisom.

Osvedčenie o zvýšení odbornej a pedagogickej spôsobilosti získa zamestnanec aj po absolvovaní II. kvalifikačnej skúšky, pričom zamestnávateľ túto skutočnosť môže zohľadniť v osobnom príplatku zamestnanca. Ak zamestnanec kvalifikačnú skúšku nevykonal úspešne, komisia mu povolí opakovanie, a to najneskôr do troch mesiacov od neúspešného konania.

Kvalifikačné skúšky sa konajú pred 5-člennou komisiou v jeden deň, a to obhajobou písomnej záverečnej práce a ústnou skúškou zo študijného odboru, aprobácie, alebo riadenia. Po 5. rokoch pedagogickej praxe vyhláska pripúšťa uznanie náhrady I. kvalifikačnej skúšky, po 10 rokoch pedagogickej praxe pripúšťa uznanie náhrady II. kvalifikačnej skúšky, a to dokumentovaním niektorých skutočností, napr. získaním titulu, autorstvom učebníc, umiestnením sa na 1. až 3. mieste v prácach pedagogického čítania a podobne.

6.2.8. Veľkosť tried a pracovný úväzok učiteľa

Základnou organizačnou jednotkou školy na vyučovanie je trieda. Počet žiakov v triede ustanovuje ministerstvo školstva všeobecne záväznými predpismi.

V základnej škole sa zriaďujú triedy najmenej s počtom 15 žiakov. Maximálny počet žiakov v triede v prvom ročníku môže byť 29 a v druhom až deviatom ročníku 34. V odľahlých obciach, komunikačne ťažko prístupových osadách, lazoch a kopaniciach, v národnostne zmiešaných oblastiach a podobne, kde pre nízky počet žiakov zriadenie samostatných tried pre každý ročník nie je možné, sa zriaďujú základné školy, v ktorých v jednej triede sú žiaci viacerých ročníkov. Tieto školy majú väčšinou iba 1. – 4. ročník (poskytujú iba základné vzdelávanie) a v jednej triede sú najmenej dva a najviac štyri ročníky s jedným učiteľom. V triede, v ktorej sú žiaci viacerých ročníkov môže byť maximálne 24 žiakov.

⁵⁸ I. kvalifikačná skúška má byť istou sebareflexiou práce učiteľa, čím sa podporuje jeho motivácia a rozvoj tvorivosti. Prax ukázala, že nie všetci učitelia správne pochopili tieto zámery, a preto sa objavilo viacero kritických hodnotení tohto stupňa ďalšieho vzdelávania. Viacerí odborníci na ďalšie vzdelávanie učiteľov sú za zásadnejšie kvalitatívne zmeny v tomto vzdelávaní. Vykonanie I. kvalifikačnej skúšky bolo najmä spočiatku viazané na pridelenie finančných prostriedkov pre okres - región a následne pre školy. Medzi učiteľmi to vyvolávalo nespokojnosť, pretože ku vzdelávaniu sa pristupovalo nesystémovo. Nezhľadňoval sa záujem učiteľov o pokrok, ale roky praxe. Tieto nedostatky sa postupne odstránili a v ďalšom vzdelávaní sa akcentuje kvalita vzdelávania a alternatívne prístupy vo vyučovaní.

V stredných školách sa zriaďujú triedy denného štúdia s počtom najmenej 17 a najviac 34 žiakov. Riaditeľ školy môže zo závažných dôvodov, po vyjadrení rady školy, zvýšiť počet žiakov v triede nad 34, najviac na 38 žiakov. V školách na národnostne zmiešaných územiach môže orgán, ktorý školu odborne riadi, na žiadosť riaditeľa školy výnimočne povoliť aj zriadenie triedy s nižším počtom žiakov ako 17, nie však nižším ako 12.

V školách, v ktorých sa realizuje základné a stredné vzdelávanie, okrem učiteľov pôsobia i ďalší pedagogickí a nepedagogickí zamestnanci. K pedagogickým zamestnancom patria predovšetkým vychovávatelia a majstri odbornej výchovy, ktorí musia mať pedagogickú kvalifikáciu. Okrem toho tu pôsobia pomocní vychovávatelia a inštruktori praktického vyučovania, ktorí nemusia mať pedagogickú kvalifikáciu. Kategóriu nepedagogických zamestnancov tvoria dve podskupiny: podporný personál škôl a školských zariadení a školských správnych orgánov, ktorý zabezpečuje ich chod a odborní zamestnanci, ktorí pôsobia buď priamo v školách (napr. psychológovia), alebo mimo škôl v špecializovaných inštitúciách (pracovníci správy, knihovníci a podobne).

O rozsahu vyučovacej činnosti a výchovnej činnosti pedagogických zamestnancov hovorí nariadenie vlády č. 162 s účinnosťou od 1. 4. 2002. Týždenný pracovný čas pedagogických zamestnancov tvorí základný pracovný úväzok a čas, v ktorom vykonávajú ostatné pracovné činnosti súvisiace s pedagogickou prácou podľa pracovného poriadku školy alebo školského zariadenia.

Základný týždenný úväzok bežného učiteľa závisí od typu školy a pohybuje sa v rozpätí od 20 do 35 hodín.⁵⁹ Hodina vyučovacej a výchovnej činnosti teoretických predmetov, cvičení a praxe trvá 45 minút, praktické vyučovanie v iných ako školských zariadeniach, alebo v odbornom výcviku trvá 60 minút. Každá vyučovacia a výchovná činnosť prevyšujúca základný úväzok je prácou nadčas. Triednictvo učiteľa sa nepremieta do vyššej tarifnej triedy, ale pri tejto funkcii sa znižuje základný úväzok o 1 alebo 2 hodiny, podľa počtu tried. Ak učiteľ vykonáva aj funkciu výchovného poradcu, znižuje sa mu základný úväzok adekvátne podľa počtu žiakov a typu školy o 1 až 3 hodiny.

Základný úväzok vedúcich pedagogických pracovníkov ako je riaditeľ, zástupca riaditeľa resp. iný pedagogický vedúci, určujú osobitné tabuľky, ktoré rovnako zohľadňujú typ školy a počet tried, príp. žiakov. Základný úväzok sa pohybuje v rozpätí od 4 do 23 hodín. Za riadiacu činnosť prislúcha riadiacim pedagogickým zamestnancom príplatok za riadenie, ktorý sa vypočítava percentuálne podľa stupňa riadenia, miery zodpovednosti, typu školy, počtu žiakov a pod. Odmeňovanie v školstve môže tvoriť okrem mzdového tarifu a príplatku za riadenie ešte osobný príplatok. Na rozdiel od minulosti, všetky ostatné príplatky boli zrušené. Pre nedostatok mzdových prostriedkov, ktoré si vyžiadala reforma mzdových taríf v školstve, sa forma odmeňovania osobným príplatkom znížila na minimum a používa sa skôr výnimočne ako forma ocenenia za mimoriadne výkony.

Novela školského zákona umožňuje zamestnanie ďalších pedagogických zamestnancov – asistentov učiteľa. Táto kategória sa zavádza predovšetkým pre školy s rómskymi žiakmi. Vysokoškolská príprava asistentov učiteľa začala v roku 2001, prví absolventi budú v roku 2003.

⁵⁹ Z profesiograficky orientovaného výskumu, ktorého cieľom bolo zistiť štruktúru a proporcie profesijných činností učiteľov, podmienky práce vrátane pracovného zaťaženia, didaktických aktivít učiteľa vo vyučovaní, účasť na ďalšom vzdelávaní učiteľov, vyplýva: týždenný úväzok 68 % učiteľov bol do 24 hodín, ale 32 % učiteľov učilo týždenne viac ako 24 hodín; vyšší pracovný úväzok vytvára časový tlak na učiteľa a úmerne rastie s pribúdajúcimi hodinami týždenného úväzku; to isté platí aj o fyzickej náročnosti práce, ktorá súvisí s „predimenzovaním učiva“, častým zastupovaním, známkovaním, vysokou zodpovednosťou za žiakov, nezájmom žiakov o prácu školy i rodičov o výsledky svojich detí, prácou s rómskymi žiakmi, nedostatočnou kompetenciou učiteľov; ďalšia činnosť (asi 25 % celkovej profesionálnej činnosti) je príprava na vyučovanie a viac ako tretina pripadá na aktivity (dozor v škole, administratívne práce, porady, kontakt s rodičmi, ďalšie vzdelávanie a pod.); analýza záznamov vyučovacích hodín, ktoré učitelia vybrali ako úspešné, potvrdzuje, že stále prevažujú tradičné spôsoby vyučovania; ďalšie vzdelávanie využívalo 80 % učiteľov, týždenný rozsah tejto činnosti nepresahoval v priemere 30 minút týždenne (5 % zo všetkých činností); veľmi nízke zastúpenie činností venovali učitelia spoluúčasti na správe a samospráve školy, spolupráci s rodičmi a s kolegami (pozri bližšie FÜLÖPOVÁ, E.: Učiteľská profesia na Slovensku. In: Bližkovský, B. a kol.: Stredoeurópsky učiteľ na prahu učící se společnosti 21. století. Brno : Konvoj, 2000, s. 118, 138).

Výnos ministerstva školstva č. 293/2002-9 ustanovuje normatívny spôsob určovania počtu nielen učiteľov, ale aj ďalších pedagogických zamestnancov (majstrov, vychovávateľov, trénerov, inštruktorov a pod.) a ostatných (nepedagogických) zamestnancov (pomocných vychovávateľov, administratívnych, technicko-hospodárskych, prevádzkových zamestnancov a pod.) a to podľa druhu, typu, veľkosti a technického vybavenia príslušnej školy alebo školského zariadenia. V materskej škole je napríklad normatívny počet ostatných zamestnancov 0,6 zamestnanca na triedu, pričom sa vychádza z normatívneho počtu detí v triede, v stredných odborných školách 0,7 zamestnanca na triedu. Normatív pri počte 12 tried určuje základnej škole 4,6 zamestnanca, gymnáziu 5,8 zamestnanca, pri počte 24 tried základnej škole 7,0 zamestnancov, gymnáziu 7,8 zamestnancov, pri počte 34 tried základnej školy 8,55 zamestnancov, gymnáziu 9,33 zamestnancov. Uvedený výnos je vykonávacím predpisom k zákonu č. 506/2001 Z. z. o financovaní základných škôl, stredných škôl a školských zariadení, platný od 1. 1. 2002.

6.2.9. Bezpečnosť školy a disciplína študentov

Zákonník práce spolu s osobitným predpisom – zákonom o bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci – určujú základné zásady, ktoré treba uplatňovať pri vytváraní priaznivých pracovných podmienok a vymedzujú všeobecné zásady prevencie. Ide o systém organizačných, technických, zdravotníckych a sociálnych opatrení zameraných na bezpečnosť a ochranu zdravia pri práci. Ochrana práce je tak neoddeliteľnou súčasťou pracovnoprávných vzťahov. Tento systém však neobsahuje zložku zameranú na ochranu učiteľov pri práci a vytváranie bezpečného prostredia pred ohrozením zo strany žiakov a rodičov v priestoroch školy. Učiteľ nemá v súvislosti s výkonom práce postavenie verejného činiteľa, ktoré by mu zabezpečovalo zvýšenú osobnú ochranu.

Zákon o verejnej službe ukladá každému zamestnávateľovi povinnosť vydať pracovný poriadok. Vydaná rámcová osnova pracovného poriadku školy ako pomôcka pre riaditeľov škôl však neobsahuje žiadne práva učiteľov na ochranu v horeuvedenom zmysle. Vydaný vzor vnútorného poriadku školy má tiež iba všeobecné ustanovenia o správaní sa žiakov na vyučovaní aj mimo školy a o povinnosti oboznámiť s vnútorným poriadkom školy všetkých žiakov aj ich rodičov, neobsahuje ale ustanovenia pre krízové situácie, ani preventívne a sankčné opatrenia.

V dôsledku všeobecného nárastu sociálno-patologických javov v spoločnosti, ktoré neobchádzajú ani deti a mládež a tým aj školy, sa pristupuje k vytváraniu a uplatňovaniu viacerých foriem boja proti nim. Ako súčasť prevencie a znižovania výskytu šikanovania v školách sa začala osvetová kampaň zameraná na žiakov, učiteľov aj rodičov. Títo majú možnosť dozvedieť sa o prejavoch a najčastejších formách šikanovania, získavajú poznatky o efektívnych postupoch predchádzania, ale aj odhaľovania tohto negatívneho javu. Postupne sa pripravujú a vydávajú brožúrky a letáčky so základnými informáciami (napr. umiestnenie „skrinky dôvery“ pre výchovného poradcu v škole, telefónne čísla rôznych liniek dôvery, adresy pedagogicko-psychologických poradní a pod.). Táto kampaň je však viac iniciovaná zdola (napr. ako súčasť programov Krok za krokom, Zdravá škola, Cesta k emocionálnej zrelosti a pod.). Ministerstvo školstva čaká na vyhodnotenie uskutočneného výskumu a zatiaľ neakceptovalo odporúčanie Štátnej školskej inšpekcie na razantnejší postup.

Na základe odporúčaní Národného protidrogového centra pre rezort školstva sa v každej škole zriadila funkcia koordinátora protidrogových aktivít. Určení koordinátori (najčastejšie učители etickej výchovy) sú špeciálne školení na aktívny výkon tejto funkcie. Medzi ich hlavné úlohy patrí organizovanie podujatí pre žiakov, na ktorých sa upozorňuje na škodlivosť a dôsledky užívania drog, účinné spôsoby prevencie, ako aj koordinované zaraďovanie protidrogovej problematiky do obsahu vyučovania jednotlivých predmetov.

Posledné poznatky Štátnej školskej inšpekcie, napriek čiastkovým úspechom, však signalizujú nárast výskytu konfliktných situácií medzi žiakmi a učiteľmi aj učiteľmi a rodičmi, vrátane zvyšujúcej sa miery brutality pri týchto konfliktoch. Sporadicky sa objavujú prípady odchodu učiteľov zo školských služieb práve z týchto dôvodov.

Školské odbory už tiež oficiálne vyjadrili obavy zo zhoršovania sa pracovných podmienok učiteľov z týchto dôvodov.

6.2.10. Programy profesijného rastu učiteľov

Národná kancelária Sokrates na Slovensku vyvíja aktivity na zabezpečovanie účasti učiteľov na medzinárodných aktivitách prostredníctvom programov Leonardo, Erasmus, Arion a pod. Na stáże učiteľov v iných školách rovnakého druhu alebo v iných vzdelávacích inštitúciách nie sú vytvorené organizačné, ani legislatívne podmienky a tieto stáže sa prakticky nerealizujú. Napr. aj pôsobenie najlepších učiteľov ako metodikov pedagogicko-metodických centier či písanie učebníc, učebných textov alebo metodických príručiek sa uskutočňuje formou externej pracovnej činnosti (vedľajší pracovný pomer, dohoda o pracovnej činnosti, dohoda o vykonaní práce) popri plnení učiteľských povinností.

Poskytovanie plateného voľna z dôvodov zvyšovania kvalifikácie je možné iba pri externých formách štúdia učiteľov uskutočňovaných so súhlasom zamestnávateľa. Vtedy môžu učitelia čerpať rôzne sociálne výhody, napr. platené pracovné voľno na vykonávanie skúšok, písanie diplomovej práce, prípravu na štátnu záverečnú skúšku a pod. Takýto súhlas zamestnávateľ spravidla kompenzuje uzavretím zmluvy s učiteľom o zotrvaní v školských službách na dohodnutý čas s povinnosťou vrátiť príslušné finančné výhody pri nedodržaní takejto zmluvy.

O možnostiach zamestnania sa učiteľa v iných inštitúciách, avšak bez poskytnutia pracovného voľna, sa už hovorilo v predchádzajúcej časti. Podľa súčasných právnych pomerov môže zamestnávateľ poskytnúť učiteľovi na jeho žiadosť neplatené pracovné voľno na dohodnutý čas bez toho, aby učiteľ musel povinne uviesť dôvody žiadosti.

Žiadne programy na profesionálny rast alebo udržanie učiteľov formou poskytovania plateného voľna (s výnimkou krátkodobých – najčastejšie jednodňových účastí na rôznych formách ďalšieho vzdelávania) sa na Slovensku v súčasnosti nerealizujú.

6.2.11. Odchod do dôchodku

Právny nárok učiteľov a ostatných zamestnancov na Slovensku na odchod do starobného dôchodku je rovnaký. Znamená to dosiahnutie veku 60 rokov u mužov za podmienky odpracovania najmenej 25 rokov; u žien je to dosiahnutie veku 54 až 57 rokov, v závislosti od počtu detí, s rovnakou podmienkou. U žien sa pritom do odpracovaných rokov započítava aj starostlivosť o dieťa do veku 3 rokov.

Dosiahnutie dôchodkového veku však nie je právnym dôvodom na ukončenie pracovného pomeru. V slovenskom školstve (okrem vysokých škôl) pracuje v súčasnosti 9,31 % učiteľov v dôchodkovom veku. Hrozivý je aj zvyšujúci sa počet učiteľov v pred dôchodkovom veku (50 rokov a viac) pri znižovaní počtu nastupujúcich absolventov.

Dôchodkové zabezpečenie učiteľov nie je v nijakom ohľade odlišné od ostatných zamestnancov. V súvislosti s pripravovanou reformou sociálneho poistenia (vzhľadom na ekonomickú situáciu, ale aj demografický vývoj) sa objavujú návrhy na postupné zvyšovanie dôchodkového veku a na postupné vyrovnávanie dôchodkového veku medzi mužmi a ženami (dožitý priemerný vek žien je o cca 10 rokov vyšší ako priemerný vek mužov!).

6.3. Strategické iniciatívy a ich vplyv

6.3.1. Opatrenia na zvýšenie a udržanie záujmu o učiteľské povolanie

Na zvýšenie motivácie záujmu o učiteľské povolanie a udržanie efektívnych učiteľov sa uskutočnilo niekoľko opatrení:

- a) hoci s ťažkosťami a v nedostatočnom rozsahu, zabezpečuje sa trend rýchlejšieho rastu plátov učiteľom oproti iným zamestnancom,
- b) zavedením systému kvalifikačných skúšok pre učiteľov v praxi sa zabezpečilo nárokové zvýšenie tarifného platu po úspešnom vykonaní I. kvalifikačnej skúšky (najskôr po 5 rokoch pedagogickej praxe) a možnosť nenárokového zvýšenia platu (osobný príplatok) po úspešnom absolvovaní II. kvalifikačnej skúšky (po 10 rokoch pedagogickej praxe),
- c) bol prijatý zákon o vytvorení pôžičkového fondu pre začínajúcich učiteľov, ktorý by mal umožňovať predovšetkým riešenie kritickej bytovej situácie mladých učiteľov po založení rodiny,
- d) obnovila sa tradícia morálneho oceňovania učiteľov pri príležitosti Dňa učiteľov, ktorý sa tak opätovne stal dôstojným sviatkom učiteľov na počesť výročia narodenia J. A. Komenského (28. marec).

Napriek týmto opatreniam aj pričinením nekoncepčnej rezortnej personálnej politiky, ale predovšetkým tvrdého zamietavého prístupu ministerstva financií a ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny sa nepodarilo doteraz presadiť a začať zavádzať ďalšie potrebné intervenčné opatrenia v oblasti sociálnej politiky štátu voči učiteľom. Okrem kvantitatívneho štatistického zberu dát (vo viacerých prípadoch podľa zastaralej metodiky nekompatibilnej s metodikou EÚ, resp. OECD) absentuje aj kvalitatívne monitorovanie kvalifikačnej štruktúry, veku, pohlavia učiteľov, ich pracovných a sociálnych podmienok, vstupu do učiteľskej služby, účasti na ďalšom vzdelávaní, spokojnosť, mobilita, vzťahy v učiteľských zboroch a podobne.

6.3.2. Strategické zámery v tvorbe učiteľskej politiky

V Miléniu sa učiteľ charakterizuje ako rozhodujúci činiteľ vo výchove a vzdelávaní. Medzi navrhovanými opatreniami sa ako najdôležitejšie uvádzajú:

- a) zvýšenie spoločenského a najmä finančného ocenenia učiteľov,
- b) zlepšenie pregraduálnej prípravy a skvalitnenie ďalšieho vzdelávania učiteľov,
- c) vytváranie väčších možností ďalšieho vzdelávania učiteľov v zahraničí,
- d) vypracovanie systému ochrany učiteľa pred nadmernou psychickou záťažou a zavedenie do praxe programov na prekonávanie stresov a záťaže,
- e) uskutočňovanie pravidelných lekárskejších a psychologických vyšetrení zdravotného a psychického stavu učiteľov s cieľom prevencie, pomoci a liečby,
- f) legislatívna úprava ochrany učiteľov ako verejných činiteľov pred nárastom agresie zo strany žiakov i rodičov,
- g) vypracovanie kvalifikačných kategórií na diferenciaciu pedagogických činností a systému diferencovaného hodnotenia aj podľa kvality a kvantity práce.

Zoznam použitej literatúry

- ALBERT, A., TUREK, I.: *O zblížovaní vzdelávania v Slovenskej republike a Európskej únii*. Košice : TU v Košiciach, Katedra inžinierskej pedagogiky, 2000, 152 s.
- BEBLAVÝ, M., KUBÁNOVÁ, M.: *Národná správa o vzdelávacej politike*. Bratislava : INEKO – SGI, december 2001, 135 s.
- BEŇO, M. a kol.: *Učiteľia materských, základných a stredných škôl v procese transformácie*. Správa z výskumu. Bratislava : ÚIPŠ, 2000. 193 s.
- BEŇO, M. a kol.: *Učiteľ v procese transformácie spoločnosti*. Bratislava : ÚIPŠ, 2001, 325 s.
- BEŇO, M., BEŇOVÁ, T.: *Rodičia o súčasnej škole*. Správa z výskumu. Bratislava : Agentúra Pedagóg 1993, s. 165-166.
- BEŇOVÁ, J.: *Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre má antikorupčný program*. In: *Sme*, 27. 1. 2003. Dostupné na internete < <http://www.sme.sk/>>.
- BLÍŽKOVSKÝ, B., KUČEROVÁ, S., KURELOVÁ, M. a kol.: *Stredoevropský učiteľ na prahu učí se spoločnosti 21. storočia*. Brno : Konvoj, 2000, 251 s.
- BORGULOVÁ, J.: *Škola robí kultúru - kultúra robí školu*. In: *Pedagogické rozhľady*, 1993/94, č. 5, s. 20-21.
- BREZINKA, W.: *Rozmach a kríza vedeckej pedagogiky*. In: *Pedagogická revue*, roč. 48, 1996, č. 1-2, s. 21-28.
- ČABRUNOVÁ, A.: *Informačné zabezpečenie pracovísk v sociálnych a humanitných vedách*. In: *Pedagogická revue*, roč. 47, 1995, č. 3-4, s. 22-33.
- ČEČETKA, J.: *Učiteľ ľudu Samuel Tešedík*. Martin : Matica slovenská, 1952, 101 s.
- ČERNOTOVÁ, M.: *Študent učiteľstva – „peripetie“ prípravy na fakulte*. In: BEŇO, M. a kol.: *Učiteľ v procese transformácie spoločnosti*. Bratislava : ÚIPŠ, 2001, s. 30-77.
- DARÁK, M.: *Drogy a drogová prevencia na 1. stupni ZŠ*. In: *Naša škola*, 1999/2000, č. 2, s. 6-15.
- EMMEROVÁ, I.: *Programy prevencie drogových závislostí v podmienkach ZŠ*. In: *Pedagogické rozhľady*, roč. 11, 2002, č. 3, s. 22-25.
- Formovanie a sebauťvarovanie mladého človeka v podmienkach humanizácie a demokratizácie spoločnosti a školy* (Diskusia). In: *Pedagogická revue*, roč. 43, 1991, č. 7, s. 481-497.
- HERICH, J.: *Kvantitatívna prognóza vývoja neštátnych škôl do roku 2010*. Bratislava : ÚIPŠ, 2002.
- HERICH, J.: *Prognóza vývoja materských, základných a stredných škôl do roku 2015*. Bratislava : ÚIPŠ, 2001.
- HERICH, J.: *Uplatnenie absolventov stredných škôl na trhu práce*. Bratislava : ÚIPŠ, 2001.
- CHRENKOVÁ, E.: *Význam vedy a techniky pre rozvoj Slovenskej republiky*. In: *Pedagogická revue*, roč. 52, 2000, č. 4, s. 392-394.
- IHNACÍK, J., ŠPITKA, J.: *Európske vedomie stredoškôľakov, ich postoje k EÚ, demokracii a občianskym hodnotám*. In: *Pedagogické rozhľady*, roč. 11, 2002, č. 2, s. 24-27.
- Informácia o stave pripravenosti presunu kompetencií v oblasti školstva zo štátnych orgánov na orgány územnej samosprávy*. Interný materiál MŠ SR č. 323/2002-46. Bratislava : apríl 2002.
- K problematike ďalšieho vzdelávania pedagogických pracovníkov*. Zborník príspevkov zo seminára. Bratislava: MC v Bratislave, 1997, 116 s.
- KARIKOVÁ, S.: *Reakcia k úvodníku S. Štecha „Křivá huba, nebo křivé zrcadlo?“ Alebo sú budúci učiteľia „stratenou generáciou“?* In: *Pedagogika*, roč. 50, 2000, č. 3, s. 285-286.
- KARŠAI, F.: *Komenský a Slovensko*. Bratislava : SPN, 1970.
- KIKA, M.: *Pracovná spokojnosť pedagógov*. In: *Pedagogické rozhľady*, roč. 9, 2000, č. 4, s. 4.

- MEDLEN, M. a kol.: *Škola a obec*. Bratislava : SEducoS, spol s r.o., 2002, 601 s.
- MEDLEN, M. a kol.: *Škola ako právnická osoba*. Bratislava : SEducoS, spol. s r.o., 2002.
- Metodický pokyn MŠ SR č. 865/2002-12 z 19. 04. 2002 k zaradovaniu zamestnancov škôl a školských zariadení do platových tried*. Bratislava : MŠ SR, 2002.
- Metodika komplexnej inšpekcie na základnej škole/gymnáziu/strednej odbornej škole/strednom odbornom učilišti/špeciálnej škole/materskej škole/školskom zariadení – prílohy*. Bratislava : interné materiály Štátnej školskej inšpekcie, 2002.
- MIKLOŠ, I.: *Vývoj slovenskej ekonomiky počas vlády M. Dzurindu*. Bratislava : Úrad vlády SR, 2002. Dostupné na internete:<www.government.gov.sk/miklos>.
- Monitoring denníkov a odborných časopisov.
- Národná správa o vzdelávacej politike*. Bratislava : INEKO, SGI, december 2001, 135 s.
- Návrh koncepcie ďalšieho rozvoja vysokého školstva na Slovensku pre 21. storočie*. Bratislava : UK, máj 2000, 83 s.
- ONDREJKOVIČ, P.: *Nový informačný bulletin O súčasných problémoch vysokých škôl a vedy*. In: *Pedagogická revue*, roč. 42, 1990, č. 1, s. 96.
- Opatrenia na zlepšenie spoločenského postavenia učiteľov*. Interný pracovný materiál MŠ SR, apríl 2002, 13 s.
- PIŠÚT, J., GREGUŠOVÁ, G., PLESCH, M., ŠRANKOVÁ, Z.: *Školstvo*. In: Kollár, M., Mesežnikov, G. (ed): *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti II*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2002, s. 231-252.
- PIŠÚT, J., KRAUS, I.: *Školstvo a veda*. In: Kollár, M., Mesežnikov, G. (ed.): *Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2001, s. 541-564.
- Pracovný poriadok pre pedagogických zamestnancov a ostatných zamestnancov škôl a školských zariadení č.1166/1999-12*. Bratislava : MŠ SR, august 1999.
- Príloha k výnosu č. 293/2002-9 MŠ SR, ktorým sa ustanovuje normatívny spôsob určovania pedagogických zamestnancov a ostatných zamestnancov a jeho uplatňovanie, finančné normatívy na pridelovanie finančných prostriedkov štátneho rozpočtu v školách, v školách pre záujmové vzdelávanie, v strediskách praktického vyučovania a v školských zariadeniach*. Bratislava : MŠ SR, 2002.
- Programové vyhlásenie vlády SR*. Bratislava : Úrad vlády SR, 4. 11. 2002, dostupné na internete <<http://www.government.gov.sk>>.
- ROSA, V., TUREK, I., ZELINA, M.: *MILÉNIUM – Národný program výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike na najbližších 15 až 20 rokov*. Bratislava : Pedagogická fakulta UK, IRIS Publishers, 2002, 186 s.
- Rozhovor s ministrom školstva L. Kováčom*. In: *Verejnosť* č. 17, 27. 2. 1990, s. 4.
- SALBOT, V., KANDA, J.: *O pedagogickom nadaní a talente učiteľa*. In: *Pedagogická revue*, roč. 45, 1993, č. 9-10, s. 494-499.
- SCHNITZEROVÁ, E.: *Postoje študentov učiteľských fakúlt k budúcemu povolaniu*. In: *Pedagogická revue*, roč. 46, 1994, č. 7-8, s. 333-349.
- Slovenské školstvo na križovatke tisícročí – vývoj v rokoch 1989 – 1999*. Bratislava : MŠ SR, 2000, 145 s. + prílohy.
- SPRÁVA o stave a úrovni výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike v školskom roku 2001/2002*. Bratislava: Štátna školská inšpekcia, október 2002.
- STRAKA, P. a kol.: *Multizdrojové financovanie stredných odborných učilíšť*. Bratislava : ÚIPŠ, 2000.
- STRAKA, P. a kol.: *Návrh možných prístupov k financovaniu školstva vo väzbe na nové ekonomické a spoločenské podmienky Slovenskej republiky*. Bratislava : ÚIPŠ, 1996.

- STRAKA, P.: *Aktuálne problémy financovania učňovského školstva a návrh ich riešenia v rámci odborného vzdelávania*. Bratislava : ÚIPŠ, 2000.
- Straka, P.: *Financovanie neštátnych škôl vo vybraných krajinách EÚ a možné prístupy v podmienkach SR*. Bratislava : ÚIPŠ, 1998.
- STRAKA, P.: *Financovanie základných škôl*. Bratislava : ÚIPŠ, 1999.
- STRAKA, P.: *Možnosti a podmienky multizdrojového financovania stredných škôl*. Bratislava : ÚIPŠ, 1999.
- STRAKA, P.: *Neziskové organizácie v školstve*. Bratislava : ÚIPŠ, 2001.
- STRAKA, P.: *Viaczdrojové financovanie regionálneho školstva*. Bratislava : ÚIPŠ, 2002.
- ŠIMČÁKOVÁ, Ľ.: *Mládež a demokracia*. Výsledky z medzinárodného porovnávacieho výskumu. In: *Pedagogická revue*, roč. 48, 1996, č. 9-10, s. 437-445.
- ŠIŠŤÍKOVÁ, A., KOZLÍKOVÁ, M.: *Program prevencie vzniku drogových závislostí na Gymnáziu v Bratislave*. In: *Pedagogické rozhľady*, 1998, roč. 7, č. 4, s. 31-34.
- TUREK, I., ZEMAN, M., JAKUBCOVÁ, E.: *Návrh systému vzdelávania pedagogických pracovníkov v SR*. Bratislava : MC v Bratislave, 1999, 213 s.
- TUREK, I.: *Ako ďalej v príprave budúcich učiteľov v SR*. In: *Pedagogika*, roč. 52, 2002, č. 1, s. 16-34.
- TUREK, I.: *Slovenský vzdelávací systém a cesta do Európy*. Bratislava : MC v Bratislave, 1999, 60 s.
- TUREK, I.: *Vzdelávanie učiteľov pre 21. storočie*. Bratislava : MC v Bratislave, 2001, 138 s.
- Ústava Slovenskej republiky z 1. septembra 1992.
- VAGAČ, L. (ed): *Národná správa o ľudskom rozvoji – Slovenská republika 1999*. Bratislava : Centrum pre hospodársky rozvoj, 1999, s. 90.
- VALIHOROVÁ, K.: *Psychologické aspekty výberu uchádzačov o štúdium učiteľstva pre 1. stupeň základných škôl*. In: *Pedagogická revue*, roč. 47, 1995, č. 7-8, s. 61-67.
- Vízia vývoja Slovenskej republiky do roku 2020*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2002. Dostupné na internete: <http://www.government.gov.sk/miklos/vizia_vyvoja_2020.html>.
- Vyhláška MŠ SR č. 32/2000 Z. z. o školskej inšpekcii.
- Vyhláška MŠ SR č. 41/1996 Z. z. o odbornej a pedagogickej spôsobilosti pedagogických zamestnancov v znení neskorších predpisov.
- Vyhláška MŠ SR č. 42/1996 Z. z. o ďalšom vzdelávaní pedagogických zamestnancov.
- Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou*. In: *Zbierka zákonov* č. 326/2001, čiastka 136.
- Zákon č. 13/2002 o podmienkach premeny niektorých rozpočtových organizácií a príspevkových organizácií na neziskové organizácie poskytujúce všeobecne prospešné služby (transformačný zákon) a ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 92/1991 Z.z. o podmienkach prevodu majetku štátu na iné osoby v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 131/2002 Z. z. o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
- Zákon č. 152/1998 Z. z. o sťažnostiach.
- Zákon č. 216/2001 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa školský zákon (jednoznačné doriešenie zriaďovateľskej funkcie voči SOU, umožnenie vzniku združených stredných škôl, nové kompetencie ministerstiev v oblasti odborného vzdelávania a prípravy, právne úpravy v oblasti športových škôl).
- Zákon č. 279/1993 Z. z. o školských zariadeniach v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 302/2001 Z. z. o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch).
- Zákon č. 313/2001 Z. z. o verejnej službe v znení neskorších predpisov.

- Zákon č. 34/2002 o nadáciách a o zmene Občianskeho zákonníka v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 35/2002 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon o neziskových organizáciách poskytujúcich všeobecne prospešné služby.
- Zákon č. 416/2001 Z. z. o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a vyššie územné celky.
- Zákon č. 506/2001 Z. z. o financovaní základných škôl, stredných škôl a školských zariadení a o doplnení zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 303/1995 Z. z. o rozpočtových pravidlách v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 542/1990 Zb. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 85/1990 Zb. o petičnom práve v platnom znení.
- Zákon č. 131/2002 Zb. Národnej rady Slovenskej republiky z 21. februára 2002 o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
- Zákon č. 279/1993 Z. z. Národnej rady Slovenskej republiky z 21. októbra 1993 o školských zariadeniach v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 29/1984 Zb. z 22. marca 1984 o sústave základných a stredných škôl (školský zákon) v znení neskorších predpisov.
- Zákon NR SR č. 216/2001 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 29/1984 o sústave základných a stredných škôl (školský zákon).
- ZELINA, M.: *Vedeckovýskumná práca na Pedagogickej fakulte UK*. In: Pedagogická revue, roč. 47, 1995, č. 5-6, s. 88-91.
- Zmluva medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami*. In: Zbierka zákonov č. 250/2002, čiastka 108, s. 2434-2438.
- ZVALOVÁ, M.: *Prieskum učiteľov ZŠ a SŠ na kritériá hodnotenia vlastnej práce vo výchovno-vzdelávacom procese a na kritériá účinnosti výchovno-vzdelávacej práce školy*. Bratislava : ÚIPŠ, 1992.
- ZVALOVÁ, M.: *Uplatnenie absolventov učiteľského štúdia v praxi*. Záverečná správa z výskumu. Bratislava : ÚIPŠ, 1998.
- ZVALOVÁ, M.: *Prieskum názorov učiteľskej verejnosti na vybrané aktuálne problémy v školstve*. Bratislava : ÚIPŠ, 1993.